

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EKONOMETRİ ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN
YAPISAL ANALİZİ**

120554

MASTER TEZİ

**Hazırlayan
Esra M. AYDOĞAN**

120554

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Serdar KILIÇKAPLAN**

Ankara - 2002

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Esra M. AYDOĞAN'a ait Türkiye Dış Ticaretinin
Yapısal Analizi adlı çalışma, jürimiz tarafından
Ekonometri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Tuba ONGUN

Üye

Doç. Dr. Serdar KILIÇKAPLAN (Danışman)

Üye

Yrd. Doç. Dr. Atilla GÖKÇE

ÖNSÖZ

Türkiye ekonomisinde 24 Ocak 1980 Kararları ile birlikte 1980 yılına kadar uygulanmakta olan ithal ikameci büyüme stratejisi yerini ihracata dayalı büyüme stratejisine bırakmış ve bu politika değişikliğine paralel olarak dış ticaret serbestleştirilmiştir. Dış ticaretin serbestleştirilmesiyle birlikte 1980 yılından günümüze kadar dış ticaret hacminde önemli ölçüde artış yaşanmış ve 1980 yılında Gayri Safi Milli Hasıla içerisinde yüzde 14'lük paya sahip olan dış ticaret hacminin payı 2000 yılı sonu itibariyle yüzde 40 düzeyine ulaşmıştır.

Günümüzde dış ticaret hacmindeki artış ülkelerin gelişmişlik düzeyine ilişkin bir gösterge olarak değerlendirilmektedir. Ancak dış ticaret hacmindeki artış ülkenin makroekonomik dengelerini olumsuz yönde etkilemek suretiyle ekonomide istikrarsızlığa yol açıyorsa bu artışı olumlu yönde değerlendirmek mümkün olmayacaktır.

Son yirmi yılda dış ticaret hacminde meydana gelen artışın yanısıra Türkiye ekonomisinin 1990'lı yıllarda yaşadığı büyüme kriz sarmalı içerisindeki istikrarsız yapısı da göz önüne alındığında ekonomi içerisinde azımsanmayacak bir büyüklüğe sahip olan dış ticaretin analizi daha fazla önem kazanmaktadır.

Bu noktadan hareketle çalışmamızda, Türkiye ekonomisinde istikrarlı bir büyüme sürecinin tesis edilebilmesi amacı doğrultusunda dış ticaretin yapılandırılması ve yönlendirilmesi konusunda alınacak tedbir ve uygulanacak politikalara ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın tamamlanarak basılı hale gelmesinde başta tez danışmanım sayın Doç. Dr. Serdar KILIÇKAPLAN'a ve Türkiye Kalkınma Bankası'ndaki mesai arkadaşlarıma hoşgörü ve anlayışlı tutumlarının yanısıra deneyim ve değerli bilgi birikimlerini esirgemediklerinden dolayı teşekkürlerimi sunmak isterim.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa no</u>
ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
TABLolar LİSTESİ	iv
GRAFİKLER LİSTESİ	vi
EKLER LİSTESİ	vii
GİRİŞ	1

BÖLÜM I

DIŞ TİCARET TEORİLERİ

1. DIŞ TİCARET TEORİLERİNİN GELİŞİMİ	3
--	---

BÖLÜM II

TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ

2.1. MAKROEKONOMİK GELİŞMELER İŞİĞİNDA DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ	11
2.1.1. 1980 Öncesi Dönem	11
2.1.2. 24 Ocak 1980 Kararları ve 1980-1989 Dönemi	20
2.1.3. 1989 Sonrası Dönem	28
2.2. DIŞ TİCARET REJİMİ	37
2.2.1. İthalat Rejimi	37
2.2.1.1. 1980 Öncesi Dönem	37
2.2.1.2. 1980 Sonrası Dönem	39
2.2.2. İhracat Rejimi	41
2.2.2.1. 1980 Öncesi Dönem	41
2.2.2.2. 1980 Sonrası Dönem	42
2.2.3. 1990'lı Yıllarda Dış Ticaret Rejimi	47

2.3. DIŞ TİCARETİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ	52
2.3.1. İktisadi Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisi	53
2.3.2. Sermaye Hareketleri ve Dış Ticaret İlişkisi	58
2.3.3. Dış Ticaretin Yapısal Gelişimi	60
2.3.3.1. İthalatın Yapısal Gelişimi	60
2.3.3.2. İhracatın Yapısal Gelişimi	63
2.3.4. Dış Ticaret Hadlerinin Gelişimi	67

BÖLÜM III

TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

3.1. ANALİZ YÖNTEMİ	70
3.1.1. SERİLERİN MEVSİMSEL ETKİDEN ARINDIRILMASI	72
3.1.2. GENİŞLETİLMİŞ DICKEY FULLER TESTİ	73
3.1.3. EŞ BÜTÜNLEŞME ANALİZİ	74
3.2. ANALİZDE KULLANILAN VERİ KAYNAKLARI VE NİTELİKLERİ ...	74
3.3. EKONOMETRİK ANALİZ	78
3.3.1. TÜRKİYE İTHALATININ ANALİZİ	78
3.3.1.1. Türkiye İthalatının Makro Analizi.....	78
3.3.1.2. Türkiye İthalatının Sektörel Analizi.....	82
3.3.2. TÜRKİYE İHRACATININ ANALİZİ	87
3.3.2.1. Türkiye İhracatının Makro Analizi.....	87
3.3.2.2. Türkiye İhracatının Sektörel Analizi	90
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	98
KAYNAKÇA	105
EKLER	110

TABLÖLAR LİSTESİ

- 2.1 : 1924-1962 Dönemine İlişkin Bazı Makroekonomik Göstergeler
- 2.2 : Planlı Döneme İlişkin Bazı Makroekonomik Göstergeler
- 2.3 : Planlı Dönem Toplam Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı
- 2.4 : 1980-1989 Dönemine İlişkin Temel Makroekonomik Göstergeler
- 2.5 : 1990-2000 Dönemine İlişkin Temel Makroekonomik Göstergeler
- 2.6 : 1980-1989 Döneminde İhracat Kredilerinin Seyri
- 2.7 : 1980-1989 Döneminde İhracat Vergi İadesi Oranları
- 2.8 : 1989-2000 Döneminde Eximbank Kredilerinin Seyri
- 2.9 : 1973-2000 Dönemi Dış Ticaret ve Büyümeye İlişkin Temel Göstergeler
- 2.10 : 1980-2000 Dönemi Ödemeler Dengesi
- 2.11 : İthalatın Sektörel Dağılımı
- 2.12 : İthalatın Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması-Rev.3
- 2.13 : İhracatın Mal Grupları İtibariyle Dağılımı
- 2.14 : İhracatın Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması-Rev.3
- 2.15 : 1982-2000 Dönemi Dış Ticaret Hadleri ve Fiyat Endeksleri
- 3.1 : İthalatın Makro Analizinde Kullanılan Değişkenler
- 3.2 : İthalatın Makro Analizde Kullanılan Değişkenlere İlişkin ADF Testi Sonuçları
- 3.3 : İthalatın Makro Analizine İlişkin Regresyon Sonuçları
- 3.4 : İthalatın Makro Analizine İlişkin Eş Bütünleşme Analizi
- 3.5 : İthalatın Sektörel Analizinde Kullanılan Değişkenler
- 3.6 : İthalatın Sektörel Analizinde Kullanılan Değişkenlere İlişkin ADF Testi Sonuçları
- 3.7 : Sanayi Sektörü İthalatı Regresyon Sonuçları

- 3.8 : Sanayi Sektörü İthalatına İlişkin Eş Bütünleşme Analizi
- 3.9 : Sanayi Ürünleri İthalatı Regresyon Sonuçları
- 3.10 : Sanayi Ürünleri İthalatına İlişkin Eş Bütünleşme Analizi
- 3.11 : İhracatın Makro Analizinde Kullanılan Değişkenler
- 3.12 : İhracatın Makro Analizinde Kullanılan Değişkenlere İlişkin ADF Testi Sonuçları
- 3.13 : İhracatın Makro Analizine İlişkin Regresyon Sonuçları
- 3.14 : İhracatın Makro Analizine İlişkin Eş Bütünleşme Analizi
- 3.15 : İhracatın Sektörel Analizinde Kullanılan Değişkenler
- 3.16 : İhracatın Sektörel Analizinde Kullanılan Değişkenlere İlişkin ADF Testi Sonuçları
- 3.17 : Tarım Sektörü İhracatı Regresyon Sonuçları
- 3.18 : Tarım Sektörü İhracatına İlişkin Eş Bütünleşme Analizi
- 3.19 : Sanayi Sektörü İhracatı Regresyon Sonuçları
- 3.20 : Sanayi Sektörü İhracatına İlişkin Eş Bütünleşme Analizi
- 3.21 : İşlenmiş Tarımsal Ürünler İhracatı Regresyon Sonuçları
- 3.22 : İşlenmiş Tarımsal Ürünler İhracatına İlişkin Eş Bütünleşme Analizi
- 3.23 : Sanayi Ürünleri İhracatı Regresyon Sonuçları
- 3.24 : Sanayi Ürünleri İhracatına İlişkin Eş Bütünleşme Analizi

GRAFİKLER LİSTESİ

2.1 : 1980-1989 Dönemi Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

2.2 : 1990-2000 Dönemi Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

2.3 : İthalatın Mal Grupları İtibariyle Dağılımı

2.4 : GSMH ve İthalat Değişim Oranları

2.5 : İhracatın Sektörel Dağılımı

2.6 : İthalat Fiyat ve Miktar Endekslerinin Gelişimi

2.7 : İhracat Fiyat ve Miktar Endekslerinin Gelişimi

3.1 : Reel Kur Endekslerindeki Değişim

EKLER LİSTESİ

EK-1 : Özel Kesim Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

EK-2 : Kamu Kesimi Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

EK-3 : Türkiye İthalat ve İhracatının 1979-2000 Döneminde SITC'ye Göre Dağılımı

EK-4 : Türkiye İthalat ve İhracatının 1982-2000 Döneminde OECD Ülkelerine Göre Dağılımı

EK-5 : Tarım Sektörü ve İşlenmiş Tarımsal Ürünler İthalatına İlişkin Regresyon ve Eş Bütünleşme Analizi Sonuçları

EK-6 : Reel Kur Endeksi Hariç Tarım Sektörü ve İşlenmiş Tarımsal Ürünler İthalatına İlişkin Regresyon ve Eş Bütünleşme Analizi Sonuçları

EK-7 : Regresyon Analizi Sonuçları

GİRİŞ

Özellikle, Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı gelişmekte olan ve kalkınma sürecini kendi iç dinamiklerinin yetersizliği nedeniyle tamamlayamayan ülkelerde gelişme süreci, dış ticaretin gelişimi ile yakından ilişkilidir. Dış ticaret ile ülkelerin gelişmişlik düzeyi arasındaki pozitif yönlü ilişkiden hareketle; ülkenin ekonomik yapısı ve makroekonomik büyüklüklerindeki gelişmeler göz önüne alındığında, ülke hedefleri doğrultusunda uygulanacak olan politikaların önemi daha da artmaktadır. Kalkınma iktisadının temelini oluşturan sanayileşme politikaları, gerekli yatırımların yapılabilmesi ve ülke ihtiyaçlarının karşılanmasında dışa bağımlı bir yapı dolayısıyla oluşan döviz gereksinimlerinin sağlıklı kaynaklardan temin edilebilmesi gereği, ülkeleri ihracatın geliştirilmesine yönelik arayışlara itmiştir. İhracatın geliştirilmesiyle birlikte ülke, elde ettiği döviz gelirlerini sanayileşme ve kalkınma politikaları doğrultusunda yatırımlara kanallize edebilme olanağına sahip olmaktadır. Bu süreç içerisinde dış ticaretin milli gelir içindeki payının artması ve dış ticarete konu olan malların kompozisyonundaki gelişmeler, ülkenin gelişmişlik düzeyine ilişkin önemli birer gösterge niteliği de taşımaktadır.

İktisadi düşünce sistemleri çerçevesinde incelenen dış ticaret teorilerinin XIX. yüzyıla kadar belirgin ve düzenli kalıplar içerisinde gerçekleşen mal ticaretini açıklamaya yönelik başarısını, XX. yüzyılın özellikle son çeyreğinde sürdürmemesi ülkelerin dış ticaret gelişim sürecinin, kendi iç dinamikleriyle değerlendirilmesini daha anlamlı hale getirmiştir.

Bu gelişmelere bağlı olarak dış ticaret yapısının ayrıntılı olarak analiz edileceği çalışmanın temel amacı; Türkiye dış ticaretinin yapısal analizinin yapılması ve istikrarlı bir büyüme sürecinin tesis edilmesi amacı doğrultusunda dış ticaretin yapılandırılması ve yönlendirilmesi konusunda

alınacak tedbir ve uygulanacak politikalara ilişkin önermeler geliştirilmesi olarak belirlenmiştir.

Çalışmamızda dış ticaret teorilerinin genel seyrinin değerlendirildiği I.Bölümün ardından, Türkiye dış ticaretinin gelişim süreci Türkiye ekonomisinde yaşanan yapısal dönüşümler çerçevesinde 1980 öncesi dönem, 1980-1989 dönemi ve 1989 sonrası dönem olmak üzere üç ana dönemde incelenecektir.

Söz konusu dönemsel ayrıma bağlı olarak II. Bölümde, Türkiye dış ticaretinin gelişimi makroekonomik gelişmeler ışığında değerlendirilecek ve dış ticaret gelişimine yön veren ithalat ve ihracatta yaşanan yapısal dönüşümler, uygulanan makroekonomik politikaların yanı sıra dış ticaret politikaları ve bu politikalar doğrultusunda şekillenen dış ticaret rejimi çerçevesinde incelenecektir. 24 Ocak 1980 Kararlarıyla ithal ikameci büyüme stratejisinin yerini ihracata yönelik büyüme stratejisine bırakmasına paralel olarak dış ticaret rejiminde de önemli bir yapısal dönüşüm yaşanmıştır. Bu nedenle çalışmada dış ticaret rejimine ilişkin gelişmelerde 1980 yılı dönüm noktası olarak kabul edilecektir. III. Bölümde, kurulan regresyon denklemleriyle makroekonomik büyüklükler ile dış ticaret arasındaki ilişkilerin yönü ve boyutu esneklikler yaklaşımı çerçevesinde tahmin edilmeye çalışılacaktır. Analiz, toplam dış ticaret verilerinin yanı sıra alt sektörleri de kapsayacaktır. Çalışma elde edilen bulguların değerlendirilmesi ve bu bulgular ışığında oluşturulacak politika önermeleri ile tamamlanacaktır.

BÖLÜM I

DIŞ TİCARET TEORİLERİ

İktisadi düşünceler yüzyıllar boyunca toplumlara hakim olan grupların çıkarları doğrultusunda şekillenmiş, ekonomik, siyasi ve sosyal dönüşümlerle gelişip farklı boyutlar kazanmıştır. Günümüz iktisat politikalarının yapı taşları olarak tanımlanabilecek XVI. yüzyıla kadar uzanan iktisadi düşünce sistemleri, gerek eleştirisel gerekse tamamlayıcı yaklaşımlarla daima kendisini besleyen ve bu süreçte olgunlaşan bir sistem niteliğine sahip olmuştur. Bu bölümde iktisadi düşünce sistemleri ışığında dış ticaret teorilerinin gelişim süreci özetlenmeye çalışılmıştır.

1. DIŞ TİCARET TEORİLERİNİN GELİŞİMİ

İktisat teorisinin temelleri, XV. yüzyılın sonlarında feodal yapının yıkılış sürecinde ortaya çıkan **Merkantilist** düşünce ile atılmıştır. Batı Avrupa'da deniz aşırı ülkelerle yapılan ticaretin genişlemesi sonucunda ortaya çıkan altın bolluğu, fiyatları yükselterek ticari kapitalin büyümesine neden olmuştur. Bu gelişmelerle feodal beylerin fakirleşmesi, feodal yapının çökmesine zemin hazırlamış ve feodal yapının çöküşüyle birlikte de güçlü merkezi devletlerin kurulması süreci başlamıştır. Merkantilist düşünce ise, bu dönemde toplumda ön plana çıkan tüccar sınıfının çıkarları doğrultusunda, bir politik iktisat sistemi olarak şekillenmiştir. Güçlü bir devletin; savaşları finanse etmek amacıyla ekonomik ve siyasi gücünü artırabilmesini değerli maden stoğuna bağlayan Merkantilistler, bu anlamda tüccarların ve devletin ortak çıkarlara sahip olduklarını öne sürmüşlerdir. Ortak çıkarların ise ancak *fazla veren bir dış ticaret bilançosuyla* mümkün kılınacağından hareketle, dış ticaret tekellerinin hatta sömürgeleştirmenin devlet eliyle desteklenmesi gereğini savunmuşlardır. Merkantilist düşüncenin ilk evresinde değerli maden stoğunun artırılması amacını taşıyan *ticari kapitalizm* görüşü, XVII. yüzyılın sonlarına doğru üretimde makinelerin kullanılmaya başlanması ve XVIII.

yüzyılda İngiltere’de yapılan teknolojik buluşlarla, yerini *sınai kapitalizme* bırakmıştır.

XVI.-XVIII. yüzyıl döneminde iktisat politikalarının şekillenmesinde belirleyici olan Merkantilist düşüncede, özellikle hammadde ve değerli maden ihracının yasaklanması (bullionism), mamul mal ihracı ve hammadde ithalatının teşvik edilmesi suretiyle dış ticarete devlet müdahalesi desteklenmiştir. Ayrıca bu dönemde, dış ticarete bir tarafın kârının, ancak diğer tarafın kaybıyla mümkün olabileceği görüşü hakim olmuştur. Merkantilist dönemde iktisadi öğretiyeye en büyük katkı, düşüncenin temelini oluşturan “*dış ticaret bilançosu*” kavramıyla yapılmıştır.

XVIII. yüzyılda Merkantilizm’e tepki olarak doğan liberal düşünce sisteminin günümüze kadar uzanan temel görüşleri üç iktisat okulunda toplanmıştır: Fizyokrasi, Klasik Okul ve Neoklasik Okul (Kazgan, 2000). Ancak Merkantilist düşünce ile Fizyokrasi arasında sıkışmış ve her iki düşünceden de öğelerin bulunduğu karma düşünce sisteminde, Klasik teorinin temel taşlarından biri olarak görülebilecek ve Merkantilist düşünceye tamamen zıt olan serbest dış ticaret görüşü ise, D.Hume tarafından ortaya koyulmuştur.

Liberal düşüncenin temelini oluşturan **Fizyokrasi**, *doğal düzen anlayışı* çerçevesinde ve sanayi devrimiyle birlikte toplumda hakim sınıf haline gelen girişimcilerin *bireysel çıkarları* doğrultusunda gelişmiştir. **Klasik Teoride** bir malın maliyetinin ona harcanan emekle ölçüldüğü *emek-değer kuramı* hakim olmuştur. Doğal kaynakların tanrının insana bağış olduğu inancıyla bu kaynakların emek harcanmadığı için maliyet yaratmaması ve sermayenin de emek tarafından yaratıldığı görüşleri, malın tek maliyetinin emek olduğu görüşünü doğurmuştur. Ayrıca Klasik teoride A.Smith ve D.Ricardo ile şekillenen serbest dış ticaret teorisinin *ülkeler arası işbölümünün ve ihtisaslaşmanın* piyasa genişlemesine ve dolayısıyla ülke refahının artırılmasına katkıda bulunacağı görüşü, İngiltere’de I. Dünya

Savaşı'na kadar olan dönemde serbest dış ticaretin iktisadi büyümeye yaptığı katkıyla desteklenmiştir. Sanayi devrimi öncesinde Smith tarafından ortaya konan ve XIX. yüzyılın hakim sınıf ideolojisi haline gelen “*özgür girişim*”cilik yaklaşımı söz konusu sınıflarca kendi çıkarlarını savunmak için kullanılmıştır. Gerekli görülmedikçe devlet müdahalesini reddeden ve “görünmez el” ilkesini savunan A.Smith, rekabeti iktisadi gelişme ve bireyden hareketle toplumsal refahın artırılabilmesi için temel şart olarak görmüştür. Fizyokratların liberal bir anlayışla savunduğu *serbest dış ticaret görüşü*, A.Smith'den itibaren Klasik Okul tarafından sürdürülmüş ve evrensel faydaları analitik bakımdan giderek daha kesin hatlarla ifade edilmiştir.

A.Smith'in dış ticareti açıklama yaklaşımı ***Mutlak Üstünlükler Kuramı***'dır. Mutlak Üstünlükler Kuramı'na göre her ülke en verimli olduğu malı üreterek uluslararası iş bölümüne uygun hareket etmelidir. Diğer bir deyişle bir ülke karşı ülkeye göre hangi malları daha düşük maliyetle üretiyorsa o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve bunları ihraç ederek pahalıya üretebildiklerini dış ülkeden ithal etmelidir (Seyidoğlu, 1996). A.Smith böylece her ülkenin kendi refahını dolayısıyla dünya refahını artıracaklarını ileri sürmüştür. Toprak, işgücü ve sanayinin yanında dış ticareti önemsiz görmekle birlikte, kota ve yasaklara kesinlikle karşı çıkarken, ihracat sübvansiyonu ve korumacılığa karşı olmayan bir tavır sergilemiştir.

Mutlak Üstünlükler Kuramı, bir ülkenin her alanda mutlak üstünlüğe sahip olması durumunda serbest ticaretin diğer ülkeler açısından herhangi bir fayda sağlayamayacağı görüşü nedeniyle reddedilirken, yerini D.Ricardo'nun ***Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı***'na bırakmıştır.

D.Ricardo, ülkenin bir malı diğerinden daha ucuza üreterek üstünlük sahibi olmasının değil, üretimdeki üstünlük derecesinin önemli olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla bir ülke, diğerine göre, hangi malların üretiminde daha yüksek oranda bir üstünlüğe sahipse o mallarda uzmanlaşmalıdır. D.Ricardo her ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu mallarda uzmanlaşmasının

dış ticarette her iki ülkenin de yararına olacağını çünkü, aynı üretim girdileriyle daha fazla mal sağlanacağını savunmuştur. Ülkelerin *yurtiçi üretim maliyetleri oranının dış ticarette denge ticaret hadleri sınırlarını belirleyeceğini* ileri süren D.Ricardo, dış ticaret hadlerinin hangi düzeyde belirleneceğini açıklayamamıştır. Bunun nedeni; dış ticaret hadlerinin dünya arz ve talep koşullarına göre belirlenmesi, ancak Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı'nda talep yönünün gözardı edilmesidir.

J.S.Mill, karşılıklı talep kanunu ile *ticaret hadlerinin hangi düzeyde oluşacağını*, Ricardo modelinde iç maliyet oranlarının belirlediği sınırlar arasında açıklamıştır. Yurt içinde malların değişim oranlarını belirleyen yasanın emek-değer yasası olduğunu, ancak bu emek-değer yasaının uluslararası düzlemde iki ülke malları arasındaki değişim oranını belirleyemeyeceğini ileri süren J.S.Mill, iç ve dış değişim oranlarının farklı yasalar tarafından belirleneceğini savunmuştur. Ayrıca J.S.Mill uluslararası rekabette az gelişmiş ülkelerin, gelişmiş ülkelere daha fazla satın alma gücü ve daha şiddetli arzular taşımaları nedeniyle, dış ticaret hadleri yoluyla kazançlı çıkacaklarını ileri sürmüştür. Ancak fiyat ve gelir esneklikleri, piyasa şartları gibi diğer etkenler nedeniyle, gerçekte dış ticaret hadleri az gelişmiş ülkeler lehine gelişmemiştir (Yılmaz, 1992).

XVIII. yüzyılın sonlarında İngiltere'de yaşanan sanayi devrimiyle birlikte özgür girişimci ve sınıai kapitalizmin çıkarları doğrultusunda gelişen Klasik teoriyi, XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında varolan düzeni sürdürmek için yerleşmiş çıkarları savunan **Neoklasik Teori** izlemiştir. Neoklasik teorinin gelişiminde de topluma hakim olan sanayici kesimin çıkarları büyük rol oynamıştır. Klasik teoriye yöneltilen eleştirilerle şekillenen Neoklasik okul da, Klasik teoriden alınarak çok az değişimle sürdürülen *serbest dış ticaret teorisi* üzerine kurulmuş, her ülkenin dış ticarettten kârlı çıkabileceği ve otomatik denge mekanizması görüşleri ile de desteklenmiştir. Klasik Karşılaştırmalı Üstünlükler teorisine göre, aralarındaki üretim maliyetleri farklı olduğu sürece, ülkelerin kârlı dış ticaret yapabilecekleri temel

görüşünde, ülkeler arasında üretim maliyetlerinin neden farklı olduğu konusu açıklanmamıştır. Maliyetlerdeki farklılık D.Ricardo tarafından emek verimliliğinin uluslararası farklılığına bağlanmış, ancak emek verimliliğindeki farklılaşma açıklanmamıştır. Bu eksikliği gidermek üzere D.Ricardo'dan yaklaşık bir asır sonra 1919 yılında ilk açıklama E.Heckscher tarafından **“Faktör Oranları Teorisi”** yaklaşımıyla gelmiş, teori 1930'larda B.Ohlin tarafından geliştirilerek iktisat yazınına “Heckscher-Ohlin Teorisi” olarak geçmiştir. Heckscher-Ohlin teorisinin temeli; bir ülkenin hangi üretim faktörüne zengin olarak sahipse, o faktörü yoğun biçimde kullanmayı gerektiren mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde edeceği görüşüne dayanmaktadır. Heckscher-Ohlin modelinden faktör donatımı teorisi haricinde üç önemli teorem daha elde edilmiştir. Bu teoremlerden **“Faktör Fiyatları Eşitliği Teoremi”**ne göre serbest ticaret, ülkeler arasında faktör fiyatlarının eşitlenmesi sonucunu doğurmaktadır. **“Stolper-Samuelson Teoremi”** ise serbest ticaretin ülkenin bol olarak sahip bulunduğu faktörün reel gelirini yükselteceği, kıt faktörün gelirini ise düşüreceğini ortaya koymaktadır. **“Rybczynski Teoremi”**nde de tam çalışma koşulları altında, yalnız bir faktörün arzı artınca, bu faktörü yoğun olarak kullanan malın üretimi genişleyeceği, arzı sabit kalan faktörü yoğun olarak kullanan malın üretiminin ise mutlak olarak daralacağı kanıtlanmaktadır (Seyidoğlu, 1996).

Heckscher-Ohlin teorisi analitik yönden büyük bir tutarlılığa ve sağlam bir mantık yapısına dayanmasına karşın Leontief tarafından Amerika ekonomisi üzerine yapılan uygulama sonucunda teori ile çelişen sonuçlar bulunmuştur. Bu sonuç ise **“Leontief Paradoksu (Çelişkisi)”** olarak iktisat yazınına geçmiştir. Leontief çelişkisi ile Heckscher-Ohlin teorisi üzerine yapılan tartışmalar sonrasında birçok yeni teorem ortaya atılmış, ancak bu teorileri kısmen kapsayan ve sonuçlarını içeren en önemli teorem H.Grubel ve P.Llyod (1975) tarafından geliştirilen **“Endüstri-içi Ticaret Teoremi”** olmuştur.

Endüstri-içi ticaret, özellikle sanayileşmiş ülkeler arasında görülen, bir ülkenin aynı endüstriye ait malları hem ithal hem de ihraç etmesi biçimindeki ticaret şeklidir. Günümüzde yaklaşık 15 trilyon ABD Doları'na ulaşan dünya ticaret hacminin yaklaşık 2/3'ünün benzer faktör donanımlarına sahip gelişmiş ülkeler arasında yapılması ve mal ayrımında incelendiğinde ise, dünya ticaretinin yaklaşık 3/4'ünün imalat sanayinde karşılıklı ticaretten oluşması (Ruggie(1982) ve Kolko(1988)'dan akt. Yeldan (2001)), endüstri-içi ticaret teorisinin dış ticaret ilişkilerini açıklama konusundaki geçerliliğini sürdürdüğünün bir göstergesidir.

Klasik ve Neoklasik okulda hakim olan serbest dış ticarete bütün ülkelerin çıkarlarının bağdaştığı görüşüne, XIX. yüzyılın başlarında İngiltere ve Fransa'ya göre sanayileşmekte geri kalmış olan Almanya ve ABD'de karşı çıkmıştır. Söz konusu dönemde zıt görüşlerden biri Alman iktisatçı F.List tarafından ileri sürülmüştür. F.List, iktisadi milliyetçilikten hareketle Klasik okulun mübadele değeri kavramına karşı "**Üretim Teorisi**"ni geliştirerek, bireyin tercihlerinin bir süre ihmal edilerek, talebin yerli mallara döndürülmesi gereğini savunmuştur. F.List ayrıca üretim gücü teorisi çerçevesinde devlet eliyle sanayileşmenin ve terbiyecî gümrük koruması teorisiyle de yavru sanayilerin korunmasının gerekliliğini ileri sürmüştür.

I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'de yaşanan sürekli işsizlik ve 1929'da ABD'de başlayan Büyük Depresyon **Keynesyen düşünce sisteminin** oluşmasına zemin hazırlamıştır. J.M.Keynes dönemin en büyük sorunu işsizlikten hareketle dış ticarete ilişkin olarak; işsizlik bulunan bir ülkenin ithalata koyacağı gümrük vergisiyle ithal fiyatlarını yükselteceğini ve böylece tüketicilerin yerli mallara olan talebini artırarak istihdamı ve milli geliri artırdığını ileri sürmüştür. Bu görüşle serbest dış ticaret teorisinin aksine, işsizlik varken ülkelerin çıkarlarının çatıştığını, dış ticarete bir ülkenin diğerleri aleyhine gelir ve istihdamını yükseltebileceğini savunmuştur. Keynes özel düzenini ideale en yakın sayarken, diğer yandan da, kamu harcamalarının özel girişim alanına müdahale etmeksizin yükseltilmesi

gereğini ileri sürmüştür. Ancak, bu dönemde kamu harcamalarının özellikle ABD’de ağırlıklı olarak milli savunma alanına yönelmesi petrol kriziyle birleşince, batı ülkelerine de yayılan yüksek oranlı enflasyon gündeme gelmiştir. İşsizlik sorununa yönelik uygulanmakta olan politikalar, durgunluk içinde enflasyon-işsizlik (stagflasyon) olgusunu beraberinde getirerek, Keynes modelinin araçlarıyla çözülme olanağı kalmayan sorunlar haline dönüşmüştür. 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren **Monetarist Teori**, para politikası ile depresyonun yenilebileceği iddiasıyla hakim öğreti haline gelmiştir. Ancak, 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ve özellikle Çok Uluslu Şirketler aracılığıyla sermayenin serbestçe dolaşımı para politikalarını işlevsiz hale getirmiştir. Bu süreç ise Monetarist teorisinin geçerliliğini kaybetmesinde temel etken olmuştur.

Birinci Sanayi Devrimi öncesinde sanayici sınıfın çıkarları doğrultusunda İngiltere ve Fransa öncülüğünde yayılan Neoklasik görüş, 1980 sonrasında ABD tarafından özellikle çokuluslu şirketlerin çıkarları doğrultusunda tekrar yayılmaya başlamıştır. Bu görüşler, sermaye hareketlerinin içeri ya da dışarı doğru ülke sınırlarını serbestçe aşabilmesi ile dünya optimal kaynak dağılımının gerçekleşeceği, etkinlik sağlanacağı ve dünya refahının artışı anlayışına dayanmıştır.

1870-1914 dönemi ile 1970 sonrası dönem olarak sınıflandırılan ve temelde aynı görüşün farklı boyutlarla ön plana çıktığı bu iki dönem, dünya kapitalizminin iki küreselleşme evresi olarak nitelendirilmektedir (Yeldan, 2001). XIX. yüzyıl birinci küreselleşme dalgası, uluslararası görece olarak eşit dağıtılmış olan bir dünya ekonomisinden hareket etmiş ve ortalama olarak geçimlik düzeyde sürdürülen iktisadi faaliyetleri hızla geliştirerek XX. yüzyıla gelir eşitsizliklerinin artmış olduğu bir dünyayı miras bırakmıştır. İkinci küreselleşme dalgası ise bir anlamda, bu eşitsizlik üzerine inşa edilmiş kalkınma ve azgelişmişlik ideolojisinin bir uzantısı olmuştur.

Birinci ve ikinci küreselleşme evrelerinde mal ticaretinin de uluslararası piyasalardaki evrimi açıkça gözlenmektedir. Gerek gelir dağılımında gerekse sermaye birikiminde yaşanan gelişmeler sonucunda, XIX. yüzyılda çok daha belirgin ve düzenli kalıplar içerisinde gerçekleşen mal ticaretinin günümüzde basit bir kuramsal model ile kurgulanamayacak düzeyde karmaşık bir yapıya büründüğünü söylemek mümkündür (Yeldan, 2001).

BÖLÜM II

TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ

Türkiye ekonomisinin gelişimini yaşanan yapısal dönüşümler çerçevesinde üç ana döneme ayırmak mümkündür: 1980 Öncesi Dönem, 1980-1989 Dönemi, 1989 Sonrası Dönem. Bu bölümde söz konusu üç dönem çerçevesinde Türkiye dış ticareti, uygulanan makroekonomik politikalar ve bu politikalar ışığında şekillenen ekonomik yapı çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Ancak, 1980 öncesi dönem gerek dünya gerekse Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda ayrıca altı alt dönemde incelenmiştir. Analiz ve değerlendirmeler 1923-2000 dönemine ilişkin dış ticaret verileri ve temel makroekonomik verilerin yanısıra önemi planlı dönem sonrasında daha da artan sabit sermaye yatırımları ve sektörel dağılımlarına ilişkin hazırlanan tablo ve grafikler yardımıyla yapılmıştır.

2.1. MAKROEKONOMİK GELİŞMELER IŞIĞINDA DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

2.1.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEM

Türkiye Cumhuriyeti, Kurtuluş savaşı sonunda milli bir Pazar oluşturma ve dış ekonomik ilişkileri politik bağımsızlığın sağladığı imkanlardan yararlanarak yeniden düzenleme şartları elde etmiştir. Gerek devralınan mirasın niteliği ve Lozan antlaşmasının getirdiği sınırlamalar, gerek Kurtuluş savaşı sonrası yönetiminin sosyal yapısı ve gerekse henüz 1929 Buhranının tecrübelerini edinmemiş Batı'dan gelen politika tavsiyeleri ve yabancı sermayenin devam edegelen önemi gibi faktörler, devlet müdahalesinin asgari olduğu bir kapitalist gelişme modelinin izlenmesine yol açmıştır (Şahinkaya, 1999). Ancak, 1929 yılında dünyada yaşanan Büyük Buhran ve aynı yılda Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan borçların ödenmeye başlanması, yapılanma aşamasında bulunan Türkiye Cumhuriyeti'ni önemli bir politika değişimine sürüklemiştir.

Buna bağılı olarak Cumhuriyet'in *ilk on yılında* kamu maliyesinde kamu gelir ve giderlerinin denkleştirilmesi amacı hakim olurken, mali kesimde en önemli adım *Merkez Bankasının Kuruluş Kanunu* ile *Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanununun* çıkarılmasıyla atılmıştır. Merkez Bankası'nın kuruluşu, özellikle banknot miktarının düzenlenmesi ve para piyasalarındaki denetim göreviyle ekonomik sistemin oturtulmasında büyük rol oynamıştır. Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu'yla ise, döviz kurunun ve ithalatın tamamıyla hükümetin kontrolü altında gelişmesi sağlanmıştır. 1980'li yıllara kadar yürürlükte kalan bu kanun aynı zamanda, 1929 yılında yaşanan Büyük Buhrana karşı yerli sanayinin dış rekabete karşı korunması amacına da hizmet etmiştir.

Tablo 2.1 : 1924-1962 Dönemine İlişkin Bazı Makroekonomik Göstergeler*

Dönem	BÜYÜME HIZLARI (%)				İhracat	İhracat	İthalat	İthalat	D.T. Açığı
	Tarım	Sanayi	Hizmetler	GSMH	(milyon \$)	Ort.Art.Oranı	(milyon \$)	Ort.Art.Oranı	(milyon \$)
1924-1929	15.9	8.0	8.1	11.0	87.6	9.8	116.0	6.8	-28.4
1930-1939	6.0	11.7	7.8	6.0	80.4	4.2	73.0	1.3	7.4
1940-1945	-7.5	-6.7	-5.9	-6.6	140.2	12.2	99.5	10.7	40.7
1946-1953	14.2	9.6	10.6	10.1	277.4	12.0	338.1	27.4	-60.7
1954-1962	2.1	7.3	4.7	4.0	327.6	1.3	462.3	3.5	-134.7

Kaynak: DPT, DİE, Kendi Hesaplamalarımız

* Tabloda ilgili dönemlere ait ortalama yıllık veriler ve ortalama yıllık artış oranları kullanılmıştır.

Tablo 2.1'den de izlenebileceği üzere **1924-1929 döneminde** Türkiye ekonomisinde ortalama yıllık yüzde 11 oranında büyüme kaydedilmiştir. Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) içerisinde ağırlıklı paya sahip olması nedeniyle tarım sektöründe yaşanan gelişmeler, GSMH artışında belirleyici olmuştur. Sanayinin büyüme hızı ise tarım ve milli gelir büyüme hızlarının gerisinde kalmasına rağmen ortalama yıllık yüzde 8 düzeyine ulaşmıştır. Ancak bu büyüme hızının gerçekte, sanayileşme sürecini değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin yapılanma sürecini yansıttığını söylemek mümkündür.

1930-1939 döneminde iktisat politikalarını şekillendiren iki belirleyici özellikten söz edilebilir: *Korumacılık ve devletçilik*. 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran sonucu hammadde fiyatlarının sınai fiyatlardan çok daha fazla

düşmesi sonucu dış ticarete meydana gelen daralmalar ve bu daralmaları önleyecek sermaye hareketlerinin sağlanamaması az gelişmiş ülkeleri durgunluğa sürüklemiştir. Dolayısıyla özellikle az gelişmiş ülkelerde uygulanmaya başlanan korumacı içe dönük politikalar Türkiye'de de uygulanmaya başlanmış ve hatta korumacılık devletçilik ile birleştirilerek bu dönem içerisinde sanayileşme doğrultusunda hızlı bir yapısal değişim gerçekleştirilmiştir (Boratav, 1995).

Tablo 2.1'den de izlenebileceği üzere 1930-1939 döneminde sanayi büyüme hızı ortalama yıllık yüzde 11.7 düzeyine ulaşmıştır. GSMH'de ise Büyük Buhrana rağmen ortalama yıllık yüzde 6 oranında büyüme kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde içe dönük sanayileşme politikasının başarıyla uygulandığı söylenebilir.

1940-1945 döneminde ise; savaşa fiilen girilmemesine rağmen, savunma harcamalarının bütçede ön plana çıkmasıyla birlikte üretici sektörler kaynak aktarımı sınırlı düzeyde kalmış ve dolayısıyla ilgili sektörlerde önemli daralmalar yaşanmıştır. Dünya ticaret hacminde meydana gelen daralma ise, üretim girdileri bakımından dışa bağımlı bir yapıya sahip olan üretici sektörlerde ve dolayısıyla GSMH'de yaşanan daralmaların bir diğer nedenini oluşturmuştur. Ancak Türkiye ekonomisinin savaş koşullarında dışa kapalı bir ekonomi durumu sergilemesi ve bunun sonucunda dış ticaret fazlası vermesi, altın ve döviz stoklarının artışıyla ülkenin görece olarak güçlü bir konuma gelmesini sağlamıştır.

Savaş ekonomisinden çıkışla birlikte, 1946 yılında Türkiye ekonomisinde ilk devalüasyon yapılmış, böylece 1 ABD Doları 1.30 TL'den 2.80 TL'ye çıkarılmış ve TL yüzde 115.4 oranında değer yitirmiştir. Bu dönemde yapılan devalüasyon birçok amaca hizmet etmiştir. Bu amaçların başında ise *serbest dış ticaret politikasına geçilmesi için zemin oluşturmak* yer almıştır. Savaş yıllarında yaşanan yüksek oranlı enflasyon nedeniyle fiyatları dünya fiyatlarının üzerine çıkmış olan *ihraç mallarının rekabet*

gücünü artırmak, dış ticaret kısıtlamalarının kaldırılması sonucunda oluşacak olan *ithal malları talebini baskı altına almak*, dış ticaret politikaları açısından ön plana çıkan amaçlardır. Devalüasyon kararındaki diğer bir etken ise, özellikle savaş yıllarında artan altın ve döviz rezervlerinin değerini yükselterek *iç borcun reel değerini düşürmektir*. Ancak devalüasyon kararının stratejik anlamdaki nedeni; II. Dünya Savaşı sonrasında 1944 yılında toplanan Bretton Woods Konferanslarında kurulan Uluslararası Para Fonu (International Monetary Found-IMF)'nin 1946 yılında faaliyete geçecek olması ve Türkiye'nin de IMF'ye katılması sonucunda *devalüasyon yapma yetkisinin kısıtlanacak olmasıdır*.¹ Kısaca 1946 yılında döviz sıkıntısının olmadığı bir dönemde yapılan devalüasyon, ekonominin ilerleyen dönemlerde karşılaşacağı muhtemel sıkıntılara karşı, kaybedilecek olan devalüasyon silahının önceden kullanarak tedbir alınması amacına hizmet etmiştir.

1946-1953 döneminde bütün sektörlerde önemli ölçüde büyüme kaydedilmiş ve milli hasıladaki ortalama yıllık artış yüzde 10.1 düzeyine ulaşmıştır. Ancak bu büyüme potansiyeli, yüksek oranlı dış ticaret açığıyla mümkün kılınmıştır. Savaştan altın ve döviz stoğuyla çıkılmış olmasına ve dönem başında yapılan devalüasyona rağmen ekonomide yaşanan yüksek büyüme oranları, yüksek dış ticaret açıklarıyla sağlanabilmiştir. Dolayısıyla 1946 yılı, günümüze kadarki süreçte dış ticaret fazlası verilen son yıl olarak kalmıştır.

Savaş yıllarında artan altın ve döviz stoğu sayesinde finansmanında problem yaşanmayan dış ticaret açığı, 1953 yılına gelindiğinde sürdürülemez bir boyut kazanmıştır. Böylece 1953 yılında ithalat karşılığı garanti ödemesi, dış kredi karşılığında ithalat ve döviz kuru farklılaştırması gibi *ithalatı kısıcı çeşitli önlemler alınmış*, ayrıca birçok ülkeyle ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Alınan önlemlerle izleyen yıllarda ithalatta daralma yaşanmasına rağmen

¹ Türkiye 19 Şubat 1947 tarihinde çıkarılan 5016 Sayılı Kanun ile Dünya Bankası ve IMF'ye üye olmuş ve sabit ancak ayarlanabilir kur sistemini benimsemiştir.

kötü hava koşulları nedeniyle ihracatın belirleyicisi konumundaki tarımsal ürünler ihracatında meydana gelen daralma, dış ticaret açığında beklenen düşüşün yaşanmamasına neden olmuştur. Ayrıca genişleyici para politikası dolayısıyla ortaya çıkan enflasyonist baskılar ile hükümetin ihracat gelirlerini belirli bir düzeyde tutmak ve karaborsayı engellemek amacıyla ihracat fiyatlarında belirleyici konumda olması, ihracat potansiyelindeki düşüşün diğer nedenlerini oluşturmuştur.

1956 yılında Hükümete ekonomiye müdahale konusunda sınırsız yetki tanıyan *Milli Koruma Yasası* tekrar yürürlüğe konarak ticari banka kredileri sınırlandırılmış ve faiz oranları yükseltilmiştir. Bu önlemlerle dış ticaret açığı ancak iki yıl baskı altına alınabilmiş ve sürdürülemeyen makroekonomik dengeler 1958 yılı Ağustos ayında Hükümeti geniş kapsamlı bir dizi istikrar önlemi almaya zorlamıştır. Bu çerçevede *4 Ağustos 1958 tarihinde yapılan devalüasyon ile birlikte, ilkinden farklı olarak ekonomik sıkıntının aşılması amacı benimsenmiş* ve 1 ABD Doları 9 TL'ye eşitlenmiştir. İlk aşamada, devalüasyon, dış ticaret rejimine bağlı olarak özellikle ithalat maliyetini artırmamak amacıyla farklılaştırılarak uygulanmakla birlikte, 1960 yılından itibaren bu farklılaştırma ortadan kaldırılarak, devalüasyon uygulaması genelleştirilmiştir. Alınan önlemler sonucunda, 1959 yılında ihracatta önemli bir artış kaydedilmesine rağmen, ithalatta da yüksek oranlı artış yaşanmış ve izleyen yıllarda da ihracat artışının sürdürülememesi, dış ticaret açığının kapatılamamasına neden olmuştur.

1960 yılının başında askeri hareketle Türkiye ekonomisi yeni bir sürece girmiştir. 1950'li yılların sonlarında ortaya çıkan yüksek oranlı enflasyon ve dış ödeme güçlükleri 1958 istikrar önlemleriyle aşılamamış, üretimin olmazsa olmaz koşulu haline gelen hammadde ithalatında ekonominin giderek zorlanması da bunalımı derinleştirmiştir. Bunalımdan çıkış süreci ise, *kalkınma planlarının* uygulamaya konulmasıyla başlamıştır. Kamu kesimi için "emredici" özel kesim için de "yol gösterici" niteliğe sahip olan kalkınma planlarının Türkiye uygulamalarında en önemli özelliğini;

kalkınmanın sanayileşme ile, sanayileşmenin ise ithal ikameci politikalarla sağlanabileceği görüşü oluşturmuştur.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nin 1960 yılında kurulması sonrasında 1962 yılında uygulanan yıllık planın başarılı olması üzerine beş yıllık planlar hazırlanmaya başlanmıştır. 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık ve 1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları, ekonomik ve siyasi bunalımların sonunda istikrarlı bir büyüme hızı ve kalkınma sağlanması amacıyla onbeş yıllık bir perspektif içerisinde hazırlanmıştır. Sıkı para ve maliye politikalarının hakim olduğu bu dönemde yatırım ve ihracatı teşvik amaçlı kanunlar çıkarılmış, gümrük indirimleri gibi hammadde ithalatını kolaylaştırıcı önlemler alınmıştır.

Tablo 2.2 : Planlı Döneme İlişkin Bazı Makroekonomik Göstergeler*

	I. PLAN (1963-1967)	II. PLAN (1968-1972)	III. PLAN (1973-1977)	1978 YILI PROGRAMI
Tarım	3.0 - (4.2)	1.8 - (4.1)	1.2 - (3.7)	2.8 - (4.1)
Sanayi	10.9 - (12.3)	9.1 - (12.0)	8.8 - (11.2)	3.4 - (8.8)
Hizmetler	7.2 - (6.8)	6.6 - (6.3)	7.3 - (7.7)	0.1 - (-)
GSMH	6.6 - (7.0)	6.3 - (7.0)	5.2 - (7.9)	1.2 - (6.1)
İhracat (milyon \$)	451.1	636.6	1592.7	2288.1
Ort. Art. Oranı	6.7	11.7	17.2	30.5
İthalat (milyon \$)	640.0	1049.4	4305.4	4599.3
Ort. Art. Oranı	3.3	18.4	32.2	-20.6
D.T.Açığı (milyon \$)	-188.9	-412.8	-2712.7	-2311.2

Kaynak: DPT, DİE, Kendi Hesaplamalarımız

* Tabloda ilgili dönemlere ait ortalama yıllık veriler ve ortalama yıllık artış oranları kullanılmıştır.

Parantez içerisindeki değerler plan dönemine ilişkin hedeflerdir.

I.Plan döneminde hedeflenen büyüme hızlarına önemli ölçüde yaklaşılmış ve ortalama yıllık yüzde 6.6'lık GSMH artışına ulaşılmıştır. Ayrıca söz konusu dönemde dış ticaret açığındaki iyileşme ağırlıklı olarak ihracat artışı ile sağlanmıştır. **II.Plan döneminde** ihracatta meydana gelen yüksek oranlı artışlarda, dönem başında daha sistematik ve etkin biçimde uygulanmaya başlanan ihracatı teşvik tedbirleri ile vergi iadesi sistemi önemli bir rol oynamıştır. Bu sistemin bir taraftan ihraç maddelerine göre değişen, bir taraftan da ihracattan sağlanan döviz miktarına bağlı olarak artan vergi iadesi

oranlarını getirmesi, Türkiye'de ilk defa *ihracatta uzman şirketlerin* (Trading Company) kurulmasını sağlamış ve böylece Türkiye'nin dış pazarlara açılmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca DPT tarafından teşvik kapsamına alınan yatırım projelerinin bir çoğunda üretimin belli bir miktarının ihraç edilmesi şartının konması, ihracatı teşvik ederken aynı zamanda, yatırımcıların dış piyasalara dönük bir nitelik kazanmasına yardımcı olmuştur.

Bu dönemde *ihracat artışına en önemli katkı, 1970 yılında 1 ABD Doları'nın 15 TL'ye eşitlenmesiyle yüzde 40 oranında uygulanan devalüasyon ile yapılmıştır*. Ancak bu dönemde devalüasyona rağmen yaşanan yüksek oranlı ithalat artışları dış ticaret açığının önemli ölçüde artmasına neden olmuştur.

III. Plan dönemine (1973-1977) Avrupa Topluluğu ile 1963 yılında imzalanan Ortaklık Anlaşmasının 1 Ocak 1973 tarihinde kanuni olarak yürürlüğe girmesi ile birlikte başlanmıştır. Söz konusu anlaşma nedeniyle gümrük indirimlerinin gerçekleşmesi ve geçen on yıllık plan dönemi içerisinde ulaşılan sonuçlar ve karşılaşılan sorunlar, belirli bir yapısal değişikliği zorunlu kılmıştır. Bu yüzden III. Plan onbeş yıllık bir perspektif içerisinde değil, yeniden hazırlanan ve 22 yılı kapsayan yeni bir stratejinin ilk dilimi olarak hazırlanmıştır. Ortalama yıllık yüzde 9 oranında büyüme hedeflenirken, milli gelir içerisinde sanayi payının artırılması suretiyle tarımın payının düşürülmesi ve buna paralel olarak tarım kesimindeki istihdamın sanayi kesimine kaydırılması planlanmıştır. Ancak petrol şoklarının, gerek dünya ekonomisinde gerekse ulusal ekonomide yarattığı tahribat nedeniyle yaşanan olumsuz gelişmeler, III. Planın başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur.

Tablo 2.3'ten de görülebileceği üzere; ilk üç Plan döneminde sabit sermaye yatırımlarının GSMH içerisindeki payı sürekli artış göstermiş ve bu yatırımların sektörler arasındaki dağılımda *imalat sanayi ve ulaştırma sektörlerinin* payları yükselmiştir. Ancak 1978 ve 1979 yıllarında yaşanan

bunalım sonucunda, özel kesim sabit sermaye yatırımları azalmış, ekonomiyi canlandırma çabaları nedeniyle kamu yatırımları ise artış göstermiştir. Bu dönemde imalat sanayinin sabit sermaye yatırımlarından aldığı payın azalmasına karşılık, inşaat (konut) sektörünün payı artış göstermiştir.

Tablo 2.3 : Planlı Dönem Toplam Sabit Sermaye Yatırımları ve Sektörel Dağılımı (%)

	I.Plan (1963-1967)	II.Plan (1968-1972)	III.Plan (1973-1977)	1978	1979
Tarım	13,2	10,5	9,6	8,1	6,3
İmalat	30,5	33,5	35,2	31,1	27,0
Enerji	4,0	4,9	4,7	6,1	8,4
Ulaştırma	11,5	12,3	15,8	15,2	15,6
Turizm	0,5	0,6	0,5	0,6	0,6
Konut	23,7	25,0	21,4	25,7	29,9
Eğitim	4,5	3,1	2,3	1,9	1,5
Kamu / Toplam	33,9	31,9	33,3	34,2	36,8
Özel / Toplam	66,1	68,1	66,7	65,8	63,2
Toplam / GSMH	16,3	20,9	23,7	24,6	21,6

Kaynak : DPT

1960-1973 döneminde kesintisiz büyümeyi sağlayan ithal ikameci politikalar, dönem başında ağırlıklı olarak dayanıksız tüketim malları üretimine yönelik bir seyir izlerken, ekonomideki büyüme oranı yüksek bir performans sergilemiş ancak, 1960'ların ortalarından itibaren ithal ikameci politikaların giderek dayanıklı tüketim ve ara malları üretimine yönelik olması nedeniyle büyüme hızına ilişkin sonuçlar, giderek daha az tatmin edici olmaya başlamıştır. Söz konusu alanlara yapılan yatırımlardaki artış; yatırımların daha yoğun sermaye ve daha yüksek teknoloji gerektirmesi çerçevesinde kapasitenin sınırlı olması ve bu ürünlere yönelik kısıtlı iç piyasa ile ihracata yönelmedeki yetersizlik nedeniyle, büyüme hızının sürdürülmesini gittikçe daha maliyetli bir hale getirmiştir. Ayrıca 1973-1974 yıllarında yaşanan petrol şoku sonucunda petrol fiyatlarının dört katına çıkması, ekonominin 24 Ocak 1980 istikrar önlemlerine kadar uzanan daralma trendinin başlangıcını oluşturmuştur.

Birinci petrol şokundan önce yavaşlama eğilimine giren ekonomik büyüme hızını artırmak için genişletici politikalar izlenerek kamu yatırımları önemli ölçüde artırılmıştır. Ancak, tüketimin sınırlandırılmaması nedeniyle genişletici politikalar, reel olarak yüzde 8 gibi bir büyüme hızına ulaşılmasına rağmen istikrarsızlığa neden olmuştur. 1970'lerin sonuna doğru ulusal *tasarruflar ile yatırımlar arasındaki uçurumun artması* ve *ithalatın durgun ihracat karşısında hızla büyümesi*, ***cari işlemler dengesinde önemli ölçüde açık verilmesine*** neden olmuştur. Bu açık 1977 yılında GSMH'nin yüzde 8'ine ve döviz gelirlerinin yüzde 92'sine ulaşmıştır. Açığın yabancı sermaye ve rezervlerle finanse edilmesi ise dış borç artışıyla birlikte *borçlanma yapısının bozulmasına ve döviz rezervlerinin erimesine* neden olurken, bütçe açığında meydana gelen artış da *enflasyon artışı*ni beraberinde getirmiştir. Son dönemde dış ödeme açığının ithalatın kısılması suretiyle azaltılması ise, dışa bağımlı bir yapıya sahip olan *sanayide üretimin daralmasına* ve *işsizliğin artarak* sosyal huzursuzluğun tırmanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla ekonominin içerisinde bulunduğu durum, Türkiye ekonomisinde bir dönüm noktası olarak tanımlanabilecek 24 Ocak 1980 istikrar önlemleriyle, yapısal bir dönüşüm sürecini kaçınılmaz kılmıştır.

2.1.2. 24 OCAK 1980 KARARLARI VE 1980-1989 DÖNEMİ

Türkiye ekonomisi 1970'li yılların ikinci yarısında, yeniden, dış ödeme güçlükleri ve yüksek oranda fiyat artışları biçiminde görünen ekonomik bunalımın, giderek, toplumsal ve siyasal boyutlar kazanarak daha da ağırlaşması üzerine 24 Ocak 1980'den başlayarak bir dizi yeni ekonomi politikası kararları alınmıştır. Önceleri, “*ekonomik istikrar önlemleri*” olarak nitelenen bu kararlar, aynı yılın siyasal gelişmeleriyle de tamamlanarak, “*istikrar politikaları dönemi*” olarak da nitelendirilebilecek bir döneme başlangıç teşkil etmiştir (Kepenek, Yentürk, 2000).

“24 Ocak 1980 Ekonomik Tedbirleri” olarak ifade edilen kararların temel felsefesi, kaynağını McKinnon-Shaw² yaklaşımından alan bir anlayışla, ekonomide serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak olarak belirtilmiştir. Bu tedbirler ve 1980 sonrası dönemde bu tedbirleri desteklemek amacıyla alınan ve uygulamaya konulan kararlarla, önceki dönemin temel özelliklerinden olan “sabit döviz kuru” ve “negatif reel faiz” politikalarından (bu politikalarla desteklenen ithal ikamesi ve esas olarak yurtiçi pazara yönelik sanayileşme hedeflerinden) esnek döviz kuru ve pozitif reel faiz politikalarına (bu politikalarla desteklenen ve esas olarak ihracata yönelik sanayileşme stratejilerine) geçilmiştir (Boratav, Türkcan, (1993)'dan akt. Pekkaya, (1998)).

Haziran ayında imzalanan stand-by anlaşması ile de pekiştirilen 24 Ocak 1980 Kararları ile başlayan süreçte yaşanan önemli gelişmeler şöyle sıralanabilir:

1. 24 Ocak Kararları ile *fiyat kontrolleri* kaldırılmıştır. Buna bağlı olarak da özellikle KİT ürünü fiyatlarında önemli bir sıçrama gerçekleşmiş ve

² McKinnon-Shaw tezi, finansal serbestliğin tasarruf ve yatırım davranışlarını uyararak kalkınma temposunu artıracığını savunmaktadır. Ancak Türkiye'de yaşanan finansal serbestlik sonuçları bu beklentileri yansıtmamıştır. (Ayrıntılı açıklamalar için bkz. Pekkaya, 1998; Kepenek, Yentürk, 2000; Yeldan, 2001)

1980 yılı yüksek enflasyon oranının da etkisiyle KİT fiyatlarının zımnen içerdği sübvansiyonlar da böylece sona ermiştir.

2. *Yüksek oranlı devalüasyon* yapılarak 1 ABD Doları 47 TL'den 70 TL'ye çıkarılmış ve takip eden dönemde kur politikasında günlük kur ayarlaması yöntemi benimsenmiş ve döviz piyasaları esnekleştirilmiştir.
3. Haziran ayından sonra finansal serbestleşmenin ilk adımı olarak *mevduat faizleri serbest bırakılmış* ve bankalara Mevduat Sertifikası ihracı yolu açılmıştır.
4. Ücretlere yüzde 70 oranında zam yapıldıktan sonra bir yandan ücretler dondurularak imalat sanayinde işçi çıkartılması yasaklanırken, diğer yandan her türlü sendikal faaliyet askıya alınmıştır. Böylece o yıl gerçekleşen yüksek enflasyon göz önüne alındığında *reel ücret aşınması* kolaylaştırılmıştır.

24 Ocak Kararları ile başlayan süreçte bunlara ilave olarak öncelikle mal piyasaları dış dünyaya açılmış, yüksek oranlı bir devalüasyonu takiben döviz piyasaları esnekleştirilmiş, ticaret kotalarına dayalı ithalat rejimi 1983'te serbestleştirilmiş ve 1990'lara değin bir dizi reform ile tarife oranları düşürülmüştür. Dolayısıyla, Türkiye ekonomisinin dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek 24 Ocak Kararları'nın alınan önlemler ışığında en temel özelliğinin, bu yıla kadar sürdürülen ***ithal ikameci sanayileşme stratejisinin, ihracata yönelik sanayileşme stratejisine dönüştürülmesi*** olduğunu söylemek mümkündür. Bu çerçevede 24 Ocak Kararları kapsamında ihracatı teşvik amacıyla alınan önlemler şöyle sırlanabilir:

1. İhracat üzerindeki kantitatif kontrollerin kaldırılması (İhracat lisansı gibi),

2. İhracatçılara ihraç ettikleri malların bünyesindeki dolaylı vergilerin geri iadesi uygulaması,
3. İhracat ürünleri imalatçılarına nispeten düşük faizli kredi imkanları sağlanması,
4. İhracatçıların belli bir miktar döviz yurda getirmeyip, yurtdışında bırakabilme imkanı sağlanması (üretimde kullanılan ara malı ithalatı için),
5. İhracat politikalarının belirli bir yerden yönetilmesi,
6. İhracat sektöründeki bürokratik prosedürün azaltılması,
7. Döviz kurlarının günlük ayarlanması.

Tablo 2.4'ten de görüleceği üzere; 1980-1987 döneminde sanayi ve hizmetler sektörlerinde önemli büyüme hızları kaydedilirken, GSMH'de sürekli büyüme dönemine girilmiş ve özellikle 1986 ve 1987 yıllarında sırasıyla yüzde 6.8 ve yüzde 9.8'lik büyüme hızlarına ulaşılmıştır. Ancak reformlarla desteklenmeyen bu sürecin 1988 yılından itibaren kırıma gösterdiği görülmektedir. Söz konusu dönemde ihracatın ve ihracat artışı kadar olmamakla birlikte ithalatın GSMH içerisindeki payı oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. İhracatın bu denli hızla artışında, ihracatı *teşvik edici kur politikaları* ile birlikte *teşvik sisteminin* önemli paya sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 2.4 : 1980-1989 Dönemine İlişkin Temel Makroekonomik Göstergeler

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Ödemeler Bilançosu										
İhracat / GSMH	4.0	6.9	9.0	9.5	12.2	12.1	9.9	11.8	13.2	10.9
İthalat / GSMH	10.4	12.6	13.0	14.3	17.0	16.5	14.0	15.5	15.2	14.7
Dış Ticaret Açığı / GSMH	-6.3	-5.7	-4.0	-4.8	-4.9	-4.4	-4.0	-3.7	-2.0	-3.9
Carî Denge / GSMH	-4.7	-2.8	-1.5	-3.1	-2.4	-1.5	-1.9	-0.9	1.8	0.9
Sermaye Hareketleri(Net)/GSMH	0.9	1.3	0.4	1.4	0.1	1.6	2.8	2.2	-1.1	0.7
Konsolide Bütçe										
Faiz Dışı Harcamalar / GSMH	19.8	17.9	14.3	17.2	15.1	13.4	14.1	14.4	12.7	13.3
Carî Harcamalar / GSMH	16.3	14.1	11.1	13.8	12.0	10.2	10.2	10.8	10.0	10.8
Yatırımlar / GSMH	3.5	3.8	3.1	3.4	3.1	3.2	3.9	3.5	2.8	2.5
Faiz Ödemeleri / GSMH	0.6	0.9	0.8	1.5	2.0	1.9	2.6	3.0	3.9	3.6
Dış Faiz Ödemeleri / GSMH	0.2	0.4	0.5	0.9	1.2	1.2	1.3	1.3	1.4	1.4
İç Faiz Ödemeleri / GSMH	0.4	0.5	0.3	0.6	0.8	0.7	1.3	1.7	2.4	2.2
Faiz Dışı Bütçe Dengesi / GSMH	-2.5	-0.6	-0.7	-0.7	-2.4	-0.3	-0.1	-0.4	0.9	0.3
Bütçe Dengesi / GSMH	-3.1	-1.5	-1.5	-2.2	-4.4	-2.2	-2.7	-3.5	-3.0	-3.3
İç Borçlanma (Net) / GSMH	-2.8	-0.5	-1.6	-1.3	-4.6	-2.6	-3.1	-3.4	-3.1	-3.5
Kamu Kes. Borç.Gerek./GSMH	8.8	4.0	3.5	5.0	5.4	3.6	3.7	6.1	4.8	5.3
Büyüme Hızları										
Tarım	1.1	-1.9	3.1	-0.9	0.5	-0.5	4.6	0.4	7.8	-7.6
Sanayi	-3.3	9.2	4.9	6.3	9.9	6.2	11.1	9.1	1.8	4.6
Hizmetler	-3.7	6.2	3.2	7.0	7.9	5.1	6.0	12.9	0.5	0.9
GSMH	-2.8	4.8	3.1	4.2	7.1	4.3	6.8	9.8	1.5	1.6
Sabit Sermaye Yatırımları										
Kamu Yat. / Toplam Yat.	40.0	45.5	42.7	43.3	41.5	45.5	44.7	40.5	33.9	33.5
Özel Yat. / Toplam Yat.	60.0	54.5	57.3	56.7	58.5	54.5	55.3	59.5	66.1	66.5
Toplam Yat. / GSMH	21.8	19.8	19.2	20.1	19.3	20.1	22.8	24.6	26.1	22.5
ABD Doları (USD/TL) (Yıllık Ort.)	73	118	161	224	365	519	670	857	1,431	2,122
TÜFE Yıllık Art. Hızı (1987=100)	115.6	33.9	21.9	31.4	48.4	45.0	34.6	38.8	73.7	63.3

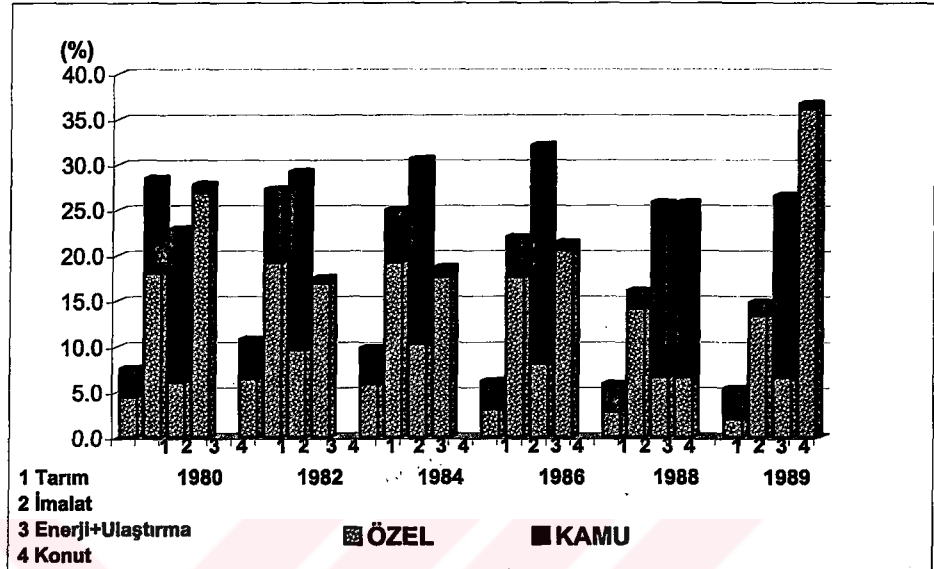
Kaynak : DİE, DPT, TCMB

Bölüm 2.2'de ayrıntılı olarak incelenecek olan teşvikler konusunda yapılan çalışmalar, "ihracata yönelik sanayileşme" felsefesi altında sağlanan *doğrudan teşviklerin*, tüm ihracat gelirlerinin ortalama yüzde 25'ine denk düştüğünü ve 1983'te yüzde 35'e kadar yükseldiğini ortaya koymaktadır. Doğrudan ihracat teşvikleri içerisindeki en önemli unsuru, ihracatçılara sağlanan *vergi iadesi* oluşturmuştur. 1984 yılı dikkate alındığında, üretim sırasında ödendiği varsayılan üretim vergilerinin gerçekleşen ihracata orantılı olarak geri ödenmesini amaçlayan bu tür bir mekanizma ile sağlanan teşviklerin, toplam teşviklerin yaklaşık yüzde 75'ine ulaştığı görülmektedir (Milanovic (1986)'den akt. Köse, Yeldan (1998)). Bu dönemdeki ihracat teşvikleri ile kurumlar vergisi tahsilatları arasındaki ilişki üzerine yapılan

incelemede řu çarpıcı sonuca ulaşılmıştır: Kurumlar vergisi, bir anlamda sermaye kesiminin ulusal vergi havuzuna katkısı olarak değerlendirilirse, bu katkının 1980'ler boyunca inanılmaz derecede düşük kaldığı ve teşvik sistemiyle kaynağına (sermaye kesimine) iade edilmiş olduğu rahatlıkla söylenebilir (Köse, Yeldan, 1998).

Bu yoğunluktaki teşvik sistemini 1980'li yıllarda kamu maliyesince taşınabilir kılan unsurların, *ücret maliyetlerinde ve sabit sermaye yatırımlarında yaşanan düşüşlerle* açıklanabileceği düşünölmektedir. Tablo 2.4'ten de izlenebileceği üzere 1980-1987 döneminde toplam sabit sermaye yatırımlarının GSMH içerisindeki payı neredeyse aynı düzeyde kalmış, kamunun toplam içerisindeki payı ise 1981 ve 1985 yıllarında artış göstermesine rağmen özellikle 1986 yılından sonra düşüş eğilimine girmiştir. Buradan da anlaşılabileceği üzere, kamu kesimi daha önceki dönemlerdeki *yatırımcı rolünden vazgeçerek* özel kesimin özellikle ihracat bağlamında teşvik edilmesi yoluna girmiştir. Kamunun varolan yatırımları ise ağırlıklı olarak alt yapı (enerji, ulaşım, haberleşme) alanında yoğunlaşmıştır. 1987 ve 1988 yıllarında sabit sermaye yatırımlarının GSMH içerisindeki payında önemli bir artış kaydedilmiş, bu artış da özel kesim yatırımlarından kaynaklanmıştır. İhracatın bu dönemde yoğun bir şekilde teşvik edilmiş olması özel kesim yatırımlarının bir nedeni olarak gösterilebilir.

Grafik 2.1:1980-1989 Dönemi Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

Sabit sermaye yatırımlarının sektörler itibariyle dağılımı incelendiğinde ise; 1980'li yıllar boyunca imalat sanayinin toplam sabit sermaye yatırımlarından aldığı payın sürekli azalış kaydettiği görülmektedir. Tarım sektöründe de benzer bir eğilim yaşanırken, 1982'den itibaren ulaştırma-enerji ve konut sektörleri payında önemli bir artış gözlenmektedir. Sabit sermaye yatırımları özel kesim-kamu kesimi ayrımıyla değerlendirildiğinde ise; ulaştırma ve enerji sektörlerinde kamu kesiminin ağırlıklı paya sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kamu kesiminin üzerine düşen alt yapı yatırımları haricinde, üretici sektörlerde yatırım yapmayarak ekonomiden çekilme gayretinde olduğu söylenebilir. Özel sabit sermaye yatırımlarının artış gösterdiği 1986 yılı dikkate alındığında ise, en çarpıcı gelişmenin konut yani inşaat sektöründe yaşandığı görülmektedir. Nitekim, inşaat sektörünün özel kesim sabit sermaye yatırımlarından aldığı pay 1980'li yıllar boyunca artış göstermiş ve 1988-1989 yıllarında yüzde 53-54 seviyelerine ulaşmıştır. (Özel ve kamu kesimi sabit sermaye yatırımlarının sektörel dağılımı Ek-1 ve Ek-2'de verilmiştir.)

Dolayısıyla 1980'li yıllarda yoğun teşvik politikası ve ücret maliyetlerinin bastırılması ve ekonomide 1980 öncesinde yaratılmasına rağmen atıl kalan kapasitelerin devreye girmesiyle, imalat sanayinde ihracat ve üretim artışları gerçekleştirilebilmiş fakat bu uygulama gerekli sabit sermaye yatırımları ile "sürdürülebilir" bir stratejiye dönüştürülebilmiştir (Köse, Yeldan, 1998). Ekonomideki atıl kalan kapasitelerin devreye sokulması; 1980 öncesinde kapasite kullanım oranları üzerinde ciddi bir kısıt oluşturan ithalat yetersizliğinin, dış finansman olanaklarıyla aşılabilmesi sonucunda sağlanmıştır. Artan ihracat gelirleri ve alınan krediler, ithalat artışında kullanılmış ve böylece 1980 sonrasında hızlı bir büyüme sürecine girilebilmiştir.

İthalat artışında ise özellikle 1983 yılı Ekim ayında dış ticaret rejiminin serbestleştirilerek *miktar kısıtlamalarının kaldırılması* ve belli oranlarda *gümrük tarifelerinin azaltılması* büyük ölçüde etkili olmuştur. Böylece planlama dönemlerinin en önemli müdahale aracı olan *ithalat rejimi* ve *döviz tahsisi mekanizması* ortadan kaldırılmıştır.

Dış ticaretin serbestleştirilmesine ilişkin olarak dış ticaret rejiminde yapılan değişikliklerin yanısıra konunun finansmanı ile ilgili olarak finansal kesimde de yaşanan bir dizi değişiklikten söz etmek mümkündür. Dış ticaretin finansman kolaylığı açısından büyük önem taşıyan dış finansal serbestleşme iki aşamada incelenebilir. İlk aşamada yerleşiklere döviz tutma ve bankalarda döviz tevdiat hesabı (DTH) açma olanağı, bankalara ise döviz pozisyonu tutma ve yönetme olanağı tanınmıştır. Ancak, yerleşiklerle dış alem arasındaki ilişkilerde, dış ticaretin finansmanından kaynaklanan ödemeler dışında, kontroller sürdürülmüştür. Diğer bir deyişle, ilk aşamada *cari işlemlerle ilgili serbesti getirilirken, sermaye hareketleri üzerindeki kontroller sürdürülmüştür.*

Finansal serbestinin sağlanmasıyla birlikte ihracatçılar gelirlerinin en az yüzde 80'ini bankalara satmak zorunda bırakılmış, bankalar ise kesin

alımını yaptıkları dövizlerin en az yüzde 20'sini Merkez Bankası'na satmakla yükümlü tutulmuşlardır (zorunlu döviz devri uygulaması). Ancak ihracatçıların günlük reel devalüasyonlar nedeniyle elde ettikleri kazanç ve bankaların da aynı saikle zorunlu devirlerini geciktirmeleri ya da kesin alım yoluyla elde ettikleri döviz portföylerini gizlemeleri nedeniyle Merkez Bankası'na döviz akışı azalmıştır. Dolayısıyla bu uygulamada temel sorun, borç sahibi (kamu kesimi) ile döviz kazanan kesim (ihracatçı özel kesim) arasında döviz aktarımını sağlayacak sağlıklı bir işleyiş tesis edilememesinden kaynaklanmıştır.

Dış finansal serbestleşmenin finansal sistem üzerinde yarattığı en temel değişikliğin "para ikamesi"³ olgusundan kaynaklandığı söylenebilir. Bu dönemde para ikamesi olgusu, diğer bir deyişle dövizin bir servet tutma aracı haline de gelmesi, 1985 yılında serbest dalgalanmaya bırakılan TL'nin 1986 yılında tekrar kontrol altına alınmasına neden olmuştur. İhracat gelirlerinin devri vergi iadeleri ve sübvansiyonların alınabilmesi için bir önkoşul olduğundan, 1986 yılı başında alınan karar esas itibarıyla bankalardan kaynaklanan para ikamesini kırmaya yönelik olmuştur (Ekinci, 1998).

Birçok iktisatçı tarafından "reform yorgunluğu" olarak nitelendirilen 1988 yılına gelindiğinde ekonominin bir tıkanma içine girdiği görülmektedir. 1987 yılındaki seçimler nedeniyle izlenen popülist politikalar sonucunda, 1988 yılında ekonomide ilk ciddi kriz yaşanmıştır. Ertelenen kamu zamları ve enflasyonu düşürme politikası çerçevesinde mevduat faizlerinin düşürülmesi, TL'den kaçış sürecini başlatarak Merkez Bankası'na döviz akışını durma noktasına getirmiştir. Bu nedenle, para ikamesini kırmaya ve Merkez Bankası'na döviz akışını hızlandırmaya yönelik, 4 Şubat 1988 kararları ile bir dizi önlem alınmıştır. Her vadedeki TL mevduatlarının faizleri ve zorunlu devir oranları artırılmış, DTH'lara yüzde 5 oranında stopaj vergisi konulmuştur. Ayrıca ihracatçıların vergi iadesi alabilmeleri için dövizlerini üç ay içerisinde

³ Para ikamesi olgusu, bir ekonomide tedavül eden ulusal paranın yerini giderek yabancı paraya bırakması olarak tanımlanabilir.

bankalara satma şartı ile birlikte bir ay içerisinde getirmeleri durumunda fazladan prim uygulaması getirilmiştir.

1988 yılında ekonomide önemli kuramsal düzenlemeler de yapılmış ve 1985 yılında yürürlüğe giren Merkez Bankası Yasası çerçevesinde *bankalararası TL piyasası* ve *bankalararası döviz piyasası* kurulmuştur. Böylece Merkez Bankası 1988 yılı sonu itibarıyla finansal piyasalara kurumsal olarak müdahale edebilecek imkanlara kavuşmuştur. 1985 yılı ortalarından itibaren *periyodik ihalelerle* Hazine'nin devlet tahvili ve hazine bonusu ihraç ederek mali piyasalarda belirlenecek faiz oranları üzerinden borçlanabilmesi sağlanmıştır. Böylece 1985-1987 döneminde *bütçe açığının yaklaşık yüzde 65'i iç borçlanma yoluyla* karşılanmıştır.

Popülist politikaların tekrar ağırlık kazandığı 1989 yılında reel ücretlerde çok önemli bir sıçrama yaşanmıştır. Ancak 1989 yılındaki en önemli gelişmelerden biri Merkez Bankası ile Hazine arasında imzalanan ve Hazine'nin Merkez Bankası'ndan alacağı *kısa vadeli avansa sınırlama* getiren anlaşma olmuştur. Anlaşma sonucunda Merkez Bankası'nın para yaratabilmesinin yolu dış varlık edinmesi ile sınırlandırılmış, dolayısıyla Merkez Bankası kaynaklarını kullanamayacağından Hazine için bütçe açığının finansmanında iç borçlanma neredeyse tek seçenek haline gelmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereğindeki artışa bağlı olarak toplam yurtiçi tasarruflardaki yetersizlik özel kesim yatırımlarının finansmanında yeni bir dış borçlanma alternatifini zorunlu hale getirmiştir. Buna bağlı olarak da 1989 yılı Ağustos ayında 32 Sayılı Kararname ile sermaye hareketleri de serbestleştirilmiş ve Türkiye finansal açıdan tam anlamıyla dışa açık bir ekonomi haline gelmiştir. Böylece dış finansal serbestleşmenin ikinci aşaması da tamamlanmış ve bu tarihten itibaren iç borçlanmada kısa vadeli yabancı tasarrufların da kullanılacağı resmi olarak ilan edilmiştir.

1988 ve 1989 yıllarında özellikle mali kesimde yaşanan çalkantının reel sektöre yansıması Tablo 2.4'te de açıkça görülmektedir. İmalat sanayi ve

hizmetler sektörlerinde önemli bir durgunluk yaşanmış, GSMH artışı ise yüzde 1.5 dolaylarında gerçekleşmiştir. 1989 yılında durgun seyreden ithalat karşısında, ihracatta vergi iadelerinin kaldırılması nedeniyle yaşanan daralma dış ticaret dengesinde önemli miktarda açık verilmesine neden olmuştur. Ancak söz konusu yılda, GSMH'nin yüzde 3.9'una ulaşan dış ticaret açığına rağmen, artan diğer mal ve hizmet gelirleriyle birlikte cari işlemler dengesinde fazla verilmiştir.

Genel olarak 1980-1988 döneminde yoğun teşvik politikası ve ücretlerin düşürülmesi yoluyla yurtiçi talebin daraltılarak ihracat artışının sağlanması ve ihracat artışının sürdürülebilir kılınması için herhangi bir çabanın sarf edilmemesi, söz konusu geçici önlemleri içeren politikaların sona ermesiyle ekonominin yeni bir darboğaza girmesine neden olmuştur. Sonuç olarak bu dönemde reel sektörde yaşanan gelişmelerin dış ticareti teşvik eden ve kalıcı nitelik taşımayan önlemlerden ibaret olduğunu, mali kesimdeki gelişmelerin ise gerek kurumsal gerekse yapısal anlamda önemli bir dönüşümü yansıttığını söylemek mümkündür.

2.1.3. 1989 SONRASI DÖNEM

1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisindeki makroekonomik dengeler temelde, *kamu finansmanın sürdürülebilmesi yönündeki politikalar* çerçevesinde şekillenmiştir. 1980'lerin başında yoğun dış borç girişiyle ve Merkez Bankası aracılığıyla finanse edilen kamu açıkları, 1985 yılından sonra Hazine tarafından periyodik ihalelerle devlet tahvili ve hazine bonusu ihraç edilmesi suretiyle finanse edilmeye başlanmıştır. Ancak yurtiçi tasarrufların yetersizliği ve yurtdışı borçlanma olanaklarının kısıtlandığı Türkiye ekonomisinde, 1989 yılından itibaren Hazine'nin Merkez Bankası'ndan kullandığı kısa vadeli avansa sınırlama getirilmesi ve alınan 32 Sayılı Karar, Kamu Kesimi Borçlanma Gereksinimi (KKBG)'nin finansman şeklinde önemli bir değişikliğe neden olmuştur. 32 Sayılı Karar ile birlikte sermaye hareketleri üzerindeki her türlü kısıtın kaldırılması sonucunda kamu

finansmanı, ancak yüksek reel faiz ve düşük reel kur (aşırı değerli TL) mekanizması ile uyarılan kısa vadeli yabancı sermaye (sıcak para) akımlarıyla sürdürülebilmiştir.

Tablo 2.5 : 1990-2000 Dönemine İlişkin Temel Makroekonomik Göstergeler

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Ödemeler Bilançosu											
İhracat / GSMH	8.6	9.0	9.3	8.6	13.9	12.6	12.6	13.6	13.2	14.3	13.5
İthalat / GSMH	14.8	13.8	14.4	16.5	17.3	20.5	23.4	24.8	22.2	21.3	26.5
Dış Ticaret Açığı / GSMH	-6.3	-4.8	-5.1	-7.8	-3.5	-7.9	-10.8	-11.3	-9.1	-7.1	-13.0
Carli Denge / GSMH	-1.7	0.2	-0.6	-3.8	2.0	-1.4	-1.3	-1.4	1.0	-0.7	-4.8
Sermaye Hareketleri(Net)/GSMH	2.7	-1.6	2.3	5.0	-3.2	2.7	4.8	4.5	0.2	2.5	4.7
Bütçe Kalemleri											
Faiz Dışı Harcamalar / GSMH	13.7	16.7	16.4	18.5	15.4	14.4	16.3	19.4	17.6	22.1	20.8
Carli Harcamalar / GSMH	11.2	14.0	13.8	15.8	13.5	13.3	14.7	17.4	15.7	20.1	18.8
Yatırımlar / GSMH	2.5	2.7	2.6	2.7	1.9	1.2	1.6	2.0	1.9	2.0	2.0
Faiz Ödemeleri / GSMH	3.5	3.8	3.7	5.8	7.7	7.3	10.0	7.7	11.5	13.7	16.2
Dış Faiz Ödemeleri / GSMH	1.1	1.1	0.9	1.2	1.7	1.3	1.1	1.0	1.0	1.1	1.3
İç Faiz Ödemeleri / GSMH	2.4	2.7	2.8	4.6	6.0	6.1	8.9	6.7	10.5	12.6	14.9
Faiz Dışı Bütçe Dengesi / GSMH	-0.2	-1.5	-0.6	-0.9	3.8	3.3	1.7	0.1	4.6	2.1	6.0
Bütçe Dengesi / GSMH	-3.3	-5.3	-4.3	-6.7	-3.9	-4.0	-8.3	-7.6	-6.9	-11.6	-10.2
İç Borçlanma (Net) / GSMH	-3.4	-5.3	-5.4	-6.3	-3.9	-3.7	-8.5	-7.6	-7.1	-11.6	-10.1
Kamu Kes. Borç.Gerek. /GSMH	7.4	10.3	10.6	11.7	7.9	5.2	9.0	7.6	9.1	15.1	10.7
Büyüme Hızları											
Tarım	6.8	-0.9	4.3	-1.3	-0.7	2.0	4.4	-2.3	8.4	-4.6	4.1
Sanayi	8.6	2.7	5.9	8.2	-5.7	12.1	7.1	10.4	2.0	-5.0	5.6
Hizmetler	10.3	0.6	6.5	10.7	-6.6	6.3	7.6	6.8	3.3	-4.8	5.9
GSMH	9.4	0.3	6.4	8.1	-6.1	8.0	7.1	8.3	3.9	-6.1	6.1
Sabit Sermaye Yatırımları											
Kamu Yat. / Toplam Yat.	30.8	31.7	31.5	27.4	20.2	17.5	20.3	23.1	25.0	28.0	28.7
Özel Yat. / Toplam Yat.	69.2	68.3	68.5	72.6	79.8	82.5	79.7	76.9	75.0	72.0	71.3
Toplam Yat. / GSMH	22.6	23.7	23.4	26.3	24.5	24.0	25.0	26.3	24.4	22.1	23.2
ABD Doları (USD/TL) (Yıllık Ort.)	2,606	4,175	6,874	11,036	29,788	45,739	81,386	152,071	261,045	420,126	623,704
TÜFE Yıllık Art. Hızı(1987=100)*	60.3	66.0	70.1	66.1	106.3	76.0	79.8	99.1	69.7	68.8	39.0

Kaynak : DİE, DPT, TCMB

* TÜFE artış hızında 1994 yılından sonra 1994=100 temel devreli endeks kullanılmıştır.

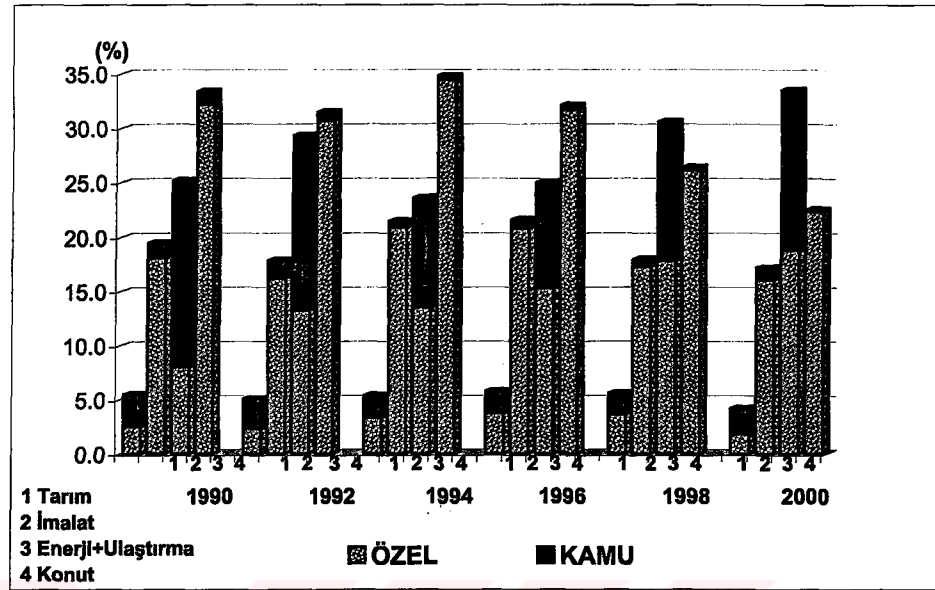
Kısa vadeli sermaye girişindeki artış ise, 1989 yılında tanımlanmış olan görevi nedeniyle Merkez Bankası'nın parasal tabanı genişletmesine yol açarak (kısmi currency board uygulaması) enflasyonun hızlanmasında önemli bir etken haline gelmiştir. Parasal tabandaki genişlemenin Merkez Bankası aracılığıyla daha büyük bir oranda Hazine tarafından sterilize edilmesi, likiditeyi kamu tarafından kullanılabilir hale getirirken faizler üzerinde yukarı yönde bir baskı oluşturmuştur.

Kamu finansmanındaki güçlükler nedeniyle 1990'lı yıllar boyunca sürdürülen *aşırı değerli TL politikası* dış ticaret açısından *ihraç ürünlerinin rekabet gücünün azalmasına, ithalatın ise ucuzlamasına* neden olmuştur. Bu süreç ekonomideki kullanılabilir fonların (tasarrufların) büyük oranda iç ve dış tüketime yönelmesiyle birleşince, *dış ticaret açığı önemli bir artış göstermiştir*. Buna bağlı olarak 1990-2000 döneminde dış ticaretin seyri incelendiğinde, uygulanan kur politikası sonucunda ihracatın 1994 yılında yaşadığı sıçrama haricinde milli hasıla içerisindeki payının durağan bir seyir izlediği, ithalatın ise milli hasıla gelişimiyle birlikte sürekli artış gösterdiği, dolayısıyla dış ticaret açığının yüksek bir düzeyde seyrettiği görülmektedir. (Tablo 2.5)

Aşırı değerli TL politikası, ithal girdi bağımlısı Türk imalat sanayi üzerinde de farklı etkilere sahip olmuştur. 1980-1988 döneminde yüksek devalüasyonlar sonucunda artan ithal girdi maliyetleri düşük ücretlerle telafi edilirken, 1989 yılı sonrasında yükselen ücretler TL'deki değerlenme sonucu düşen girdi maliyetleriyle telafi edilmiştir (Pekkaya, 1998). Bu dönemde uygulanan kur politikasının maliyetler üzerinde yarattığı baskıya karşın, ihracata yönelik sektörlerin rekabet gücü üzerindeki olumsuz etkisinin daha yoğun olması ticarete konu olan sektörlerde yatırım eğilimini azaltmıştır. Ayrıca üretim ve yatırım kararlarında finansal kesimin spekülatif nedenlerle aşırı dalgalanması, reel sektörün uzun süreli kararlar alamamasında etkin bir rol oynamıştır.

Buna bağlı olarak; Tablo 2.5'ten de izlenebileceği üzere 1990-2000 döneminde yatırımların milli hasıla içerisindeki payı genel olarak durağan bir seyir izlemiştir (1993 ve 1997 yılında yüzde 26.3).

Grafik 2.2:1990-2000 Dönemi Sabit Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımı

1990-2000 döneminde, imalat sanayinin sabit sermaye yatırımları içerisindeki payı yüzde 20'ler düzeyinde gerçekleşmiş ve dönem sonunda yüzde 17'lere kadar gerilemiştir. (Ek-1) Ancak konut (inşaat) yatırımları özel sektörün ağırlıklı payı ile 1994 yılına kadar artış göstermiş, izleyen dönemde ise yatırımlar ağırlıklı olarak enerji ve ulaştırma sektörüne kaymıştır. (Grafik 2.2) Kamunun 1980'lerde uygulamaya başladığı temel politikasını 1990'larda da sürdürerek alt yapı (enerji+ulaştırma) haricinde yatırım yapmadığı ve söz konusu sektörlerin sabit sermaye yatırımlarından aldığı payın artışında da özellikle kamu yatırımlarındaki artışın etkili olduğu söylenebilir. Özel sektörün de 1994 yılı sonrasında yatırımlarını ağırlıklı olarak bu alana kaydırması sonucunda, 2000 yılında enerji ve ulaştırma sektörlerinin toplam yatırımlar içerisindeki payı yüzde 33 seviyesine kadar yükselmiştir.

Yüksek orandaki yabancı sermaye girişinin yatırımlar yerine tüketime yönelmesi faiz oranlarının aşağı doğru katılaşmasına ve yukarı yönde esnek bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. Dolayısıyla 1990-1993 döneminde iç borç stoğu daha yüksek faiz oranlarına razı olunmak kaydıyla

sürdürülebilmiş ve buna bağlı olarak da iç borç stoğu artan oranda artış göstermiştir. 1993 yılına gelindiğinde ise, iç borçlanma piyasasına müdahale etmek suretiyle faiz oranlarının düşürülmesi yönündeki uygulama ve kamu kağıtlarının vergilendirilmesi sonucunda kamu kağıtlarına olan talep düşmüş ve piyasadaki likiditenin dövize yönelmesiyle Hazine borçlanamaz hale gelmiştir. Hazine'nin piyasadan borçlanamaması sonucunda ise çok yüksek miktarda ve kısa bir zaman aralığında Merkez Bankası kaynaklarına başvurulmuştur. Bu süreç 1994 yılı ilk üç ayında TL'nin ABD Doları karşısında yüzde 70 oranında değer yitirmesine neden olmuştur (Özatay, 1995).

Bu gelişmelere bağlı olarak, 5 Nisan 1994 tarihinde alınan *istikrar önlemleri* ağırlıklı olarak *kamu maliyesini düzeltmeye yönelik* olmuştur. Ancak kamunun finansman gereksiniminin azaltılmasına yönelik tedbir alınmamış olması, istikrar kararları sonrasında da döviz ve faiz oranları düzeyinde sıçramalara neden olmuştur. Temel olarak finans kesiminde başlayan krizin reel sektöre yansımalarıyla bütün sektörlerde dolayısıyla milli hasılda büyük ölçüde daralmalar yaşanmış ve enflasyon üç haneli rakamlara ulaşmıştır. 1994 yılındaki yüksek oranlı devalüasyon sonucu ihracatın milli hasıla içerisindeki payı yüzde 13.9'a ulaşmış ve *dış ticaret açığı önemli ölçüde daralmıştır*. (Tablo 2.5)

1994 krizini aşmak ve ekonominin makro dengelerini yeniden oluşturmak yönünde önlemleri içeren "1995 Geçiş Programı"nın uygulaması, 6 Mart 1995 tarihinde Avrupa Birliği ile "Gümrük Birliği Antlaşması"nın imzalanmasıyla olumlu yönde sürdürülmüş ancak, yılın ikinci yarısında yaşanan siyasi belirsizlik ve Aralık ayında erken genel seçimlere gidilmesi programı sürdürülemez kılmıştır. Dolayısıyla 1994 ve 1995 yıllarında *cari harcamaların düşürülmesiyle kamu açıklarında yaşanan azalma sürdürülememiş* ve 1995 yılı sonrasında faiz dışı bütçe fazlası erimeye başlamış, faiz ödemeleri ise çok büyük bir oranda artış göstermiştir. Aynı dönemde TL'nin tekrar değerlenme sürecine girmesi ve *dış piyasalarda*

yaşanan krizler sonucunda ihraç ürünlerinin özellikle Güneydoğu Asya ülkelerine karşı rekabet gücünün zayıf olması nedeniyle pazar kayıplarının yaşanması, ihracat hacminin düşmesine neden olurken, 1995 yılı dahil olmak üzere yakalanan yüksek oranlı büyüme potansiyeli ile birlikte artan ithalat talebi sonucunda büyük oranda dış ticaret açığı verilmeye başlanmıştır.

Dolayısıyla 1995-1999 döneminde Türkiye ekonomisini 1994 krizine sürükleyen ekonomik ve siyasi faktörlerde herhangi bir iyileşme ve gelişme yaşanmamış, *dengesizlikler yapay tedbirlerle bastırılarak* krize yol açmadan geçirilmeye çalışılmıştır (Yentürk, 2001).

1999 yılına gelindiğinde ise depremin etkisiyle yüzde 6 oranında daralan ekonomide *KKBG'nin milli hasılaya oranı yüzde 15 düzeyine* ve bütçe açığı 1990'lı yılların en yüksek düzeyine *milli hasılanın yüzde 11.6'sına* ulaşmıştır. 1999 yılında kurulan Koalisyon Hükümeti, öncelikle Türkiye ekonomisinin aşırı duyarlılık gösterdiği siyasi istikrarsızlığı önemli ölçüde azaltmış ve Türkiye ekonomisinde kronikleşen enflasyonu düşürebilmek amacıyla; kamu finansmanının disipline edilmesi, yapısal önlemlerin alınması ve kur taahhütlerinde bulunulması gibi ortodoks istikrar programlarına özgü önlemleri içeren ve 3 yıllık süreyi kapsayan "*2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı*" nı uygulamaya başlamıştır. Bu program esas itibarıyla enflasyonist beklentileri etkileyerek, geçmiş dönemdeki ile gelecekteki enflasyon arasındaki bağı kırılmasını hedeflemekte, makro ekonomik belirsizliklerin azaltılması suretiyle de sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sürecinin başlatılmasını amaçlamaktadır. Söz konusu programın içsel tutarlılığı ile siyasi iktidarın programın gereklerini yerine getirmeye yönelik kararlılığı, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarla yapılan stand by ve yapısal uyum anlaşmalarıyla da bir anlamda teyit edilmiştir (Makroekonomik Gelişmeler, 2000:6).

Üç yıllık dönemi kapsayacak olan ve 2000 yılı başından itibaren uygulamaya konulan "*Enflasyonu Düşürme Programı*"nda Merkez

Bankası'nın bilanço disiplininin sağlanmasına yönelik olarak iki performans kriteri belirlenmiştir. Parasal genişlemenin yabancı kaynak girişine bağlandığı ve sistemin dengeleyici değişkeninin faiz oranları olarak belirlendiği programda, performans kriterlerinden Net İç Varlıklar (NİV) büyüklüğüne tavan limit, Net Uluslararası Rezerv (NUR) büyüklüğüne ise taban limit öngörülmüştür. Türkiye ekonomisinde son yıllarda kronikleşen enflasyonun en önemli nedenlerinden biri olan enflasyonist beklayişlerin kırılabilmesine yönelik olarak uygulamaya konulan programın ilk on aylık sonuçları, programda öngörülmeleyen dışsal faktörlerdeki olumsuz gelişmelere rağmen program dahilinde gerçekleşmiştir (Makroekonomik Gelişmeler, 2001:2).

Ancak Kasım ayının ikinci yarısından sonra iç ve dış iktisadi koşullarda yaşanan olumsuz gelişmelerle birlikte finansal piyasalarda yaşanan sıkışıklık, piyasa oyuncularının kendi aralarında ortaya çıkan güven bunalımıyla birlikte bir *"finansal krize"* dönüşürken Para Programının temel hedeflerindeki gerçekleştirmelerde programın başlangıcından itibaren ilk kez bir sapma ortaya çıkmıştır.

Uygulanan program çerçevesinde makroekonomik büyüklükler içinde *en büyük sapmayı gösteren cari işlemler dengesiyle* beraber, yıl içinde girmesi planlanan yabancı kaynak girişindeki aksaklık, beklenen özelleştirme gelirlerinin elde edilememesi ve kamu bankalarının yeniden yapılandırılmaması yabancı yatırımcıların Türkiye ekonomisi hakkında yaptıkları risk değerlendirmelerini olumsuz yönde etkilerken, Arjantin ekonomisinde yaşanan olumsuz gelişmelerden kaynaklanan dışsal faktörler de Kasım ayı sonunda yaşanan finansal krize zemin hazırlamıştır. Döviz girişindeki sıkıntı ve bankaların mevsimsel döviz talebinin öne çekilmesiyle ortaya çıkan görelî döviz kıtlığı ve buna bağlı olarak gecelik faizlerde ortaya çıkan artış, sistemde yer alan bazı bankaların aşırı zorlanmasına yol açmıştır. Başlangıcında likidite sıkışıklığı özelliği taşıyan finansal krizin giderek piyasalarda genel bir güven bunalımına dönüşmesi, krize kadar program hedeflerinde sapma göstermemek için piyasada yoğunlaşan likidite

talebinin piyasa tarafından karşılanmasını benimseyen Merkez Bankası'nı, bu dönemdeki para politikasını IMF ile mutabakat içinde yeniden belirleme durumunda bırakmıştır.

Yaşanan finansal kriz, iç makroekonomik dengelerin yanısıra, ödemeler dengesinde düzelme hedefleyen ve *sürdürülebilir bir cari açık seviyesi* gerçekleştirmeyi amaçlayan bir "Ek Niyet Mektubu" çerçevesinde sağlanan dış kaynağa (Ek Rezerv Kolaylığı) bağlı olarak kontrol altına alınmıştır (Makroekonomik Gelişmeler, 2001:2).

Ek Niyet Mektubu ile taahhüt edilen yapısal önlemlerin gerektiği gibi ve zamanında alınamaması, bekleyişlerin yeniden olumsuzla dönmesine ve Kasım krizinin ardından güçlüklerle tesis edilebilen "bıçak sırtı dengesinin" yeniden bozulmasına yol açmıştır. 19 Şubat 2001 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında ortaya çıkan siyasi gerginlik, bekleyişlerin daha da olumsuzla dönmesine neden olmuş ve hassas dengelere sahip ekonomi üzerinde şok etkisi yaratmıştır. Yaşanan siyasi krizin, Hazine'nin o güne kadar gerçekleştirdiği en büyük itfayla çakışması da, Kasım ayındakinden *çok daha ağır bir finansal kriz* yaşanmasında etkili olmuştur. Merkez Bankası döviz rezervlerinin gerilemesi ve çok yüksek seviyelere ulaşan faiz oranlarının yarattığı maliyetlerin katlanılabilecek düzeyleri aşmasıyla Hükümet, IMF'nin de telkinleriyle, 22 Şubat tarihinde, sürüklenen sabit döviz kuru politikasının sürdürülebilirlik koşullarının ortadan kalktığını duyurarak, *dövizin serbest dalgalanmaya bırakıldığını* açıklamıştır (Makroekonomik Gelişmeler, 2001:5).

2001 yılı Şubat ayında ağır bir finansal krizle kesintiye uğrayan "Enflasyonu Düşürme Programı"nın 2000 yılındaki uygulama sonuçları değerlendirildiğinde (Tablo 2.5); özellikle *enflasyon oranında net bir kırılmanın* yaşandığı görülmektedir. Ancak enflasyonun 2000 yılının ilk aylarında beklendiği kadar hızlı bir şekilde kur sepeti artışına intibak edememesi, TL'nin değerlenme sürecini başlatmıştır. *TL'nin değerlenme*

süreci, reel faiz oranlarındaki düşüşle birlikte tüketim harcamalarının hız kazanmasıyla ortaya çıkan ithal tüketim malı talebi ve büyüme sürecine giren ekonominin ara ve yatırım malı talebiyle birleşince, 2000 yılında ithalat patlaması yaşanmasına neden olmuştur. İhracatın yeterince artırılamaması sonucu oluşan dış ticaret açığı ve sermaye hareketleriyle ancak 2000 yılı Kasım ayına kadar sürdürülebilir kılınan cari işlemler açığı, programın en zayıf bacağını oluşturmuştur. Ancak zamanında önlem alınmaması ve programın farklı politikalarla desteklenmemesi, 2001 yılı Şubat ayında finansal kesimde başlayan krizin derinleşerek tüm ekonomiye yayılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla yapısal önlemlerle istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme hızının hedeflendiği ve döviz kurunun nominal çıpa olarak belirlendiği 2000 yılı Enflasyonu Düşürme Programı, Şubat ayında nominal çıpanın da kaybedilmesiyle birlikte, giderek derinleşen bir krizle noktalanmıştır.

2.2. DIŞ TİCARET REJİMİ

Dış ticaret rejimi; alınan ve uygulamaya konan makroekonomik kararların gereği olarak hükümet tarafından ithalat ve ihracatta yapılan düzenlemelerin tümünü kapsamaktadır. Dış ticaretin seyrinde önemli bir rolü olan dış ticaret rejiminde zaman içinde dış ticaret politikalarına paralel bir şekilde önemli değişiklikler söz konusu olmuştur. Önceki bölümde dış ticaret, uygulanan temel makroekonomik politika değişikliklerinin bir bütün olarak ekonomiye etkileri eşliğinde ve bu genel içinde temel birer makroekonomik performans göstergesi şeklinde değerlendirilirken bu bölümde dış ticaret, gelişimine yön veren spesifik politikalar ve bunlara paralel olarak şekillenen yasal ve kuramsal düzenlemeler ışığında ele alınacaktır.

2.2.1. İTHALAT REJİMİ

2.2.1.1. 1980 Öncesi Dönem

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılından günümüze kadar dış ticaret ve buna bağlı olarak ithalat politikamız çeşitli aşamalardan geçmiştir. 1929 yılına kadar oldukça serbest olan ithalat politikası, 1929-1950 yılları arasında kontrollü bir ithalat politikasına dönüşmüş; 1950-1952 yılları arasında ülkede liberal iktisat politikası izlenmiş, ancak dış ticaret açıklarının büyümesi nedeniyle Eylül 1953 tarihinden itibaren tekrar ithalatı kısıtlayıcı önlemlere başvurulmuş ve 1954 yılından itibaren de, ithalat gerek miktar gerekse değer açılarından sınırlamalara tabi tutulmuştur. 1950'lerin sonunda oluşan ekonomik kriz ve arkasından gelen siyasi gelişmeler, 1960'ların ilk yarısına kadar ekonomiye durgunluğun egemen olması sonucunu doğurmuştur. 1960'ların en önemli özelliği planlı kalkınma anlayışının gündeme gelmesidir. Beş yıllık kalkınma planlarının devreye girmesiyle, ithalata müdahale daha sistematik hale gelmiştir. Yerli sanayinin korunması prensibine ağırlık verilen planlı dönemde, ithal ikamesine dayalı bir sanayi politikası takip edilmiş ve bu politikanın gereği olarak da ithalat, 1980'li yıllara kadar kontrollü bir şekilde sürdürülmüştür (Togan, 1991).

1960 ve 1970'li yıllarda ithalatın kontrolü *ithalat programları* ile sağlanmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı, Merkez Bankası, Maliye Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı ile Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği'nin katkıları ile hazırlanan ithalat programları Resmi Gazete'de yayımlanmakta ve bu programlar ithalatı düzenlemek üzere çıkartılan tüm *karar, yönetmelik ve sirküler hükümlerini* kapsamaktaydı. Söz konusu dönemde ithalat başlıca iki liste çerçevesinde yapılmaktaydı: "Liberasyon Listesi" ile "Tahsisli İthal Malları Listesi".

Liberasyon Listesi, plan hedefleri doğrultusunda *ithali gerekli görülen* malları içermekte, bu mallar da genellikle sermaye malları ile hammaddeleri kapsamaktaydı. Liberasyon Listesi kendi içinde ikiye ayrılmaktaydı: "I Sayılı Liberasyon Listesi" ve "II Sayılı Liberasyon Listesi". I Sayılı Liberasyon Listesi'nde serbestçe ithal edilen hammadde ve yedek parçalar, II Sayılı Liberasyon Listesi'nde ise ithali izne bağlı olan mamul, yarı mamul ve hammaddeler bulunmaktaydı.

Tahsisli İthal Malları Listesi, genelde plan hedefleri doğrultusunda *ithali elzem görülmeyen* tüketim mallarının ithalatını düzenlemekteydi. Liberasyon Listesi'nde yer alan bir malın yerli üretimi başladığında, o mal Tahsisli İthal Malları Listesi'ne dahil edilmekte ve yurtiçi üretimin yurtiçi talebi karşılaması durumunda da mal Tahsisli İthal Malları Listesi'nden çıkarılmakta idi. Liberasyon Listesi ile Tahsisli İthal Malları Listesi'nde yer almayan bir mal ithal edilemediğinden, o malın üreticisi dış rekabetten tamamen korunmuş oluyordu.

Liberasyon Listesi ve Tahsisli İthal Malları Listesi'nden başka, bir de *Anlaşmalı Ülkeler Kontenjan Listesi* bulunmakta idi. Bu listeye göre yapılan ithalat, ilgili ülkeler ile Türkiye arasında varolan ticaret ve ödeme anlaşmalarına göre yürütülmekteydi. Toplam ithalat içinde oldukça küçük bir paya sahip olan bu tür ithalatın en önemli kalemini, 480 Sayılı Kanun'a dayanılarak Amerikan yardımı çerçevesinde yapılan ithalat oluşturmaktaydı.

Tahsisli İthal Malları Listesi ile Liberasyon Listesi'nde yer alan malları ithal etmek isteyen ithalatçı, Ticaret Bakanlığı'ndan ithalat belgesi olarak yetkili bankalara nakdi teminat yatırmak zorundaydı. İthalat belgelerinin verilmesinde ithalatçının ödediği gelir ve kurumlar vergisi ile ithal edilecek malın fiyat uygunluğu göz önünde tutulurdu.

Gümrük vergileri, gümrük vergisi etkisi yaratan ek vergiler, ithalat kotaları, ithalat yasakları, ithalat teminatları ve döviz kontrolleri, 1950 yılından 1984 yılına kadar yurtiçi üretimi korumanın ya da ödemeler dengesini düzenlemenin temel araçlarını oluşturmuştur. Bu araçlar farklı dönemlerde, farklı yoğunlukta ve bileşimde kullanılmış iseler de, söz konusu araçların temel işlevleri ve makroekonomi üstündeki etkileri değişmemiştir. Gümrük vergileri, aynı etkiye sahip diğer vergiler ile yıldan yıla yoğunlaştırılan ya da azaltılan ithalat kotaları, yurtiçi görelî fiyat yapısını dış dünyadaki görelî fiyat yapısından yalıtılmış ve yıllar boyunca Türkiye Ekonomisi'nin dünya ekonomisinden yalıtılmış bir ortamda çalışmasına neden olmuştur (Togan, 1991).

2.2.1.2. 1980 Sonrası Dönem

24 Ocak Kararları sonrasında, 1981 yılı Ocak ayında ithalat kotalarını azaltılması ve II numaralı Liberasyon Listesi'ndeki birçok malın I numaralı Liberasyon Listesi'ne aktarılması ile Türkiye Ekonomisi dünya ekonomisiyle eklemlenme sürecine girmiştir. 1984 yılı başında, kota listelerinin kaldırılması ve *tüm ithalatın üç ayrı listede toplanması* ile çok önemli bir reform gerçekleştirilmiştir. "*İthalî Yasak Mallar Listesi*", "*İzne Bağlı İthalat Listesi*" ve serbestçe ithal edilebilecek tüm mallar için "*Liberasyon Listesi*" hazırlanmıştır.

Kotaların kaldırılması ve yeni listelerin hazırlanması aşamasında birçok malın gümrük vergisi oranları değiştirilmiş, "Konut Fonu" adı altında yeni bir vergi getirilmiş ve bu vergiye tabi olan mallar ayrı bir listede gösterilmiştir. Başlangıçta Konut Fonu'na kaynak sağlamak amacı ile getirilen

ve sınırlı sayıdaki mallara uygulanan bu verginin kapsamı zamanla genişletilmiş ve giderek artan sayıdaki mal “*Konut Fonu Ödeyecek Mallar Listesi*”ne alınmış, böylece bu vergi yurtiçi üretimi korumanın önemli bir aracı konumuna gelmiştir (Togan, 1991).

1980’li yıllarda ithalatta uygulanan vergiler, dokuz başlık altında toplanabilir: *Gümrük Vergisi, Damga Resmi, Belediye Hissesi, Ulaştırma Altyapılar Resmi, Toplu Konut Fonu, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu, Maden Fonu, Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu ve Katma Değer Vergisi*. Bu vergiler, Konut Fonu dışında, ad valorem’dir, diğer bir deyişle bu vergiler değer üzerinden alınmaktadır. Ancak Konut Fonu spesifik vergi özelliği taşımakta ve miktar üzerinden alınmaktadır.

Türkiye - Avrupa Birliği ilişkilerinde tam üyelik aşamasının ön koşullarından biri ithalatta uygulanan gümrük vergisi ve kotalar konusunda Avrupa Birliği normlarına uyum sağlamaktır. 1 Ocak 1973 tarihinde Avrupa Topluluğu ile imzalanan Katma Protokol’ün yürürlüğe girmesiyle birlikte, Protokol kapsamında prensip olarak 12 yıl, istisnai olarak 22 yıl sürecek olan geçiş dönemi esasları benimsenmiştir. Bu çerçevede Türkiye’nin alması gereken önlemler üç başlık altında toplanabilir: (i) İthalde alınan gümrük vergisi ve aynı etkiye sahip diğer vergiler ve resimlerin kaldırılması (ii) Miktar kısıtlamalarının kaldırılması (iii) Topluluğun ortak gümrük tarifesine uyum.

Türkiye ithalde alınan gümrük vergileri indirimlerini 1976 yılı sonundan 1988 yılına kadar ertelemiş ve izleyen yıllarda aşamalı olarak indirimlere gitmiştir. 1981 yılında kota sisteminin kaldırılmasıyla da Türkiye, ithalatta sağlanan liberalleşme ile Katma Protokol’ün miktar kısıtlamaları ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmiştir. Topluluğun üçüncü ülkelere uyguladığı Ortak Gümrük Tarifesi’ne uyum konusunda ise, 1976 yılına kadar yükümlülüklerini yerine getirmiş olan Türkiye, bu tarihten sonra 1989 yılına kadar yükümlülüklerini ertelemiş ve bu tarihten sonra aşamalı olarak uyum sağlamaya başlamıştır.

2.2.2. İHRACAT REJİMİ

2.2.2.1. 1980 Öncesi Dönem

Türkiye’de Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın ilk yılı olan 1963 yılına kadar ihracatın teşviki ile ilgili olarak ciddi bir uygulamaya gidilmemiştir. Bu planda vergi yönünden teşvik tedbirlerinin alınması gerektiği, ihraç mallarının maliyetine giren bütün dolaylı vergilerin gümrük kapısında ihracatçıya iadesi ve ihracat kredi sisteminin yerleştirilmesi hususlarına yer verilmiştir. Bu amaçla 1963 yılında kabul edilen 261 Sayılı Kanun’la ihraç ürünlerinin dış pazarlarda rekabet edebilir bir düzeye getirilebilmesi için, bu ürünlerin maliyetlerine giren vergi, resim, harç ve benzeri etkiler doğuran yükümlülöklere bağışıklık ve ayrıcalık tanınması ya da iade edilmesi hususunda Bakanlar Kurulu’na yetki tanınmıştır. Bu yetkiye istinaden *ihracatta vergi iadesi uygulamasına* ilk olarak 1964 yılında başlanmıştır.

1980 öncesi uygulanan diğer teşvik araçları ise *ihracat kredileri, döviz tahsisi ve geçici kabul yoluyla mal ithalidir*. II.Plan’da ihracatçıya düşük faizli kredi verilmesi, vergi iade sisteminin basitleştirilmesi, ihraç ürünlerinin ithal girdileri için döviz tahsisi gibi politikalara yer verilmiştir. Buna bağlı olarak da kısa vadeli ve düşük faizli ihracat kredisi ilk defa 1968 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Bu kredi yalnızca kesin ve geçici vergi iade listelerinde yer alan mamullerin ihracatı ve yurtiçinde serbest dövizle satışında *İhracatı Teşvik Belgesi* karşılığında kullanılmıştır.

1968 yılında uygulanmaya başlanan diğer bir teşvik aracı da, ürünlerini ihraç eden veya yurtiçinde serbest döviz karşılığında satan imalatçılara, bu ürünlerin imalinde kullanacakları hammadde ve yardımcı maddelerle ambalaj malzemelerinin ithalinde ithalat kısıtlamalarına bakılmaksızın yapılan ve transfer önceliği de olan döviz tahsisidir. 1978 yılında ise, geçici olarak ithal edilen ve ihraç ürünlerinin yapımında ve

ambalajlanmasında kullanılan hammadde ve yardımcı maddelerle ambalaj malzemelerine *gümrük muafiyeti* uygulaması getirilmiştir (Çelebi, 1991).

Sonuç olarak 1980 öncesinde ihracata yönelik olarak uygulanan teşvik araçları, vergi iadesi, ihracat kredileri, döviz tahsisi ve geçici kabul yoluyla mal ithali olmuştur.

2.2.2.2. 1980 Sonrası Dönem

Türkiye’de ihracatı teşvik tedbirleri, birçok yasa, kararname ve çeşitli kuruluşların yayınladıkları tebliğ, genelge ve sirkülerle düzenlenmiştir. Bu konuda en önemli yasa ise 1984 tarihinde çıkarılmış olan 2976 Sayılı “*Dış Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun*”dur. Söz konusu kanunun amacı, dış ticaret işlemlerine uygulanacak vergi ve benzeri yükümlülükler dışındaki ek mali yükümlülükleri düzenlemek üzere Bakanlar Kurulu’na yetki vermektir. Kanun, aynı zamanda, ihracat işlemlerini düzenleyen “*İhracat Rejimi Kararı*” ile “*İhracat Yönetmeliği*”nin yasal dayanağını oluşturmaktadır. Bunların dışında ihracat, “T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı” tarafından yayımlanan İhracat Tebliğleri, Sirküler ve Devlet Planlama Teşkilatı Teşvik ve Uygulama Başkanlığı’nca çıkarılan İhracatı Teşvik Kararları ve Tebliğleri ile düzenlenmektedir.

1980’li yıllarda uygulanan ihracatı teşvik tedbirleri ana başlıklar altında şöyle toplanabilir:

1. Kamu Destekli İhracat Finansmanı Sağlanması

Ucuz Maliyetli İhracat Kredisi

2. Vergi Ayrıcalıkları

Vergi iadesi

Kurumlar Vergisi İstisnası

Katma Değer Vergisi İstisnası

Vergi, Resim ve Harç İstisnası

Konut Fonu Muafiyeti

Geçici Kabul Rejimiyle İthalat

Döviz Tahsisi

3. Parasal Destekler

Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu

Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu

4. Kambiyo Sistemi Aracılığıyla Sağlanan Teşvik

5. Dolaylı Teşvikler

Dış Ticaret Sermaye Şirketlerinin Teşviki

Yabancı Sermayenin Teşviki

Kamu Destekli İhracat Finansmanı Sağlanması :

Kamu destekli ihracat finansmanı, piyasa koşullarından daha düşük faizle kullandırılan kredilerden oluşmaktadır. 1980'li yıllarda bu kapsamda kullandırılan kredilerden biri *İhracata Hazırlık Kredileri*'dir. Bu krediler, 1981 yılında İhracatı Teşvik Belgesi aranmaksızın aracı bankalar kanalı ile kullandırılan kredilerdir. Ancak 1985 yılında belgeli ve belgesiz ihracat kredisi uygulamasına son verilmiştir.

1986 Kasım ayında yayımlanan Merkez Bankası Tebliği ile *İhracat Reeskont Kredileri* kullandırılmaya başlanmıştır. Bu kredi, daha önce ihracat yapmış, ihracat belgesi veya ruhsatnamesi sahibi firmalara, kanun, kararname veya tebliğlerle ihracı yasaklanan malların dışında kalan Türk menşeli bütün malların serbest dövizle kesin olarak ihraç taahhüdü karşılığı kullandırılmak üzere aracı bankalara tahsis edilmiştir. Merkez Bankası bu

dönemde ihraç vesaikinin tahsile gönderildiğini gösteren belge karşılığında, Türk Parası Kıymetini Koruma Mevzuatı'nda öngörülen döviz getirme sürelerinin içinde kalmak kaydıyla, en fazla 45 gün süre ile "Vesaik Mukabili Kredi" ve yurtdışına müteahhitlik hizmetleri karşılığı döviz sağlayacak firmalara kullandırmak üzere aracı bankalara tahsis edilen "Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri Reeskont Kredisi" kullandırmıştır (Çelebi, 1991).

1988 yılında Devlet Yatırım Bankası, Türk Eximbank şeklinde yeniden organize edilerek 1989 yılında faaliyete geçirilmiş ve banka, ihracat kredisi, ihracat kredi sigortası ve garantisi sisteminin Türkiye'de uygulanması ile görevlendirilmiştir. Türk Eximbank, Dış Ticaret Sermaye Şirketleri'nin döner sermaye ihtiyaçlarını karşılamak üzere "Dış Ticaret Sermaye Şirketleri Reeskont Kredisi", ihracatçıların sevk sonrası finansman ihtiyacını karşılamak amacıyla ticari bankalar aracılığıyla "Sevk Sonrası İhracat Kredisi" (1990 yılında tasfiye edilmiştir.) ve ihracata hazırlık aşamasındaki finansman sorunlarına yönelik olarak ticari bankalar aracılığıyla "Sevk Öncesi İhracat Kredisi" kullandırmıştır. Ayrıca bir kredinin geri dönüşünü sigorta etme amacıyla ihracat kredisi sigortası uygulaması başlatmıştır.

Tablo 2.6 : 1980-1989 Döneminde İhracat Kredilerinin Seyri (%)

Yıllar	MB Kredilerinin İhracat İçerisindeki Payı	Ticari Banka Kredilerinin İhracat İçerisindeki Payı	Toplam Kredilerin İhracat İçerisindeki Payı	MB Kredilerinin T.Krediler İçerisindeki Payı
1980	21,7	18,6	40,3	53,8
1981	21,1	17,5	38,6	54,7
1982	10,6	40,0	50,6	20,9
1983	13,7	41,4	55,1	24,9
1984	1,3	22,5	23,8	5,4
1985	0,2	17,3	17,4	1,0
1986	0,1	33,7	33,8	0,3
1987	0,6	24,2	24,8	2,5
1988	2,1	17,9	20,0	10,5
1989	2,4	23,0	25,4	9,4

Kaynak : DPT, HDTM, TCMB

Tablo 2.6'dan da izlenebileceği üzere 1980-1983 döneminde Merkez Bankası'nın kullandığı kredilerin toplam krediler içerisindeki payı çok

yüksek düzeylerde seyretmiş, izleyen yıllarda payı gerilemesine rağmen 1988 yılından sonra tekrar artma eğilimine girmiştir. Özellikle 1980-1983 dönemindeki Merkez Bankası kredilerinin toplam ihracat içerisindeki yüksek oranlı payları; önceki bölümde sözü edilen ve kamunun 1980 sonrasında, doğrudan yatırımcı rolünden vazgeçerek özel kesimi özellikle ihracat bağlamında teşvik etme rolünü üstlendiği yönündeki saptamayı teyit eder niteliktedir. Ancak ihracat kredilerinin seyrinde en çarpıcı gelişme, toplam ihracat kredilerinin (MB ve ticari bankalar) ihracat içerisindeki payında izlenmektedir. 1980 yılında ihracatın yüzde 40'ının kredilendirildiği ve bu oranın 1983 yılında yüzde 55'e ulaştığı görülmektedir.

1983 yılından sonra ise ihracatın kredilendirilen kısmının giderek azaldığı görülmektedir. Bu gelişmedeki temel etken ise, 1980 yılında yüzde 8.9 olan ortalama vergi iadesi oranının, 1983 yılında yüzde 22.3 düzeyine yükselmiş olmasıdır. Takip eden yıllarda vergi iade oranının düşürülmesi ve 1987 yılında yüzde 8.4 düzeyine inmesi, aynı dönemde kredilerin toplam ihracat içerisindeki payının da artış göstermesinin nedeni olarak gösterilebilir.

Vergi İadesi :

Vergi iadesi uygulamasına; ihracat yapısını sanayi ürünleri lehine değiştirerek mevcut ekonomik yapının getirdiği maliyet artışlarını belirli ölçülerde ortadan kaldırmak, sanayi ürünlerinin dış piyasalardaki rekabet gücünü artırabilmek amacıyla 1964 yılında başlanmıştır. 1981 Mayıs ayında dalgalı kur sisteminin uygulamasına paralel olarak, 1979 uygulamasının tersine, vergi iade oranları yükseltilmiş ve ilave vergi iadeleri ile ilgili yeni bir düzenleme yapılmıştır. Böylece ihracatçıların sürekli kur değişmesinden hem de yüksek vergi iadelerinden yararlanması sağlanmıştır.

1983 yılı sonunda da, vergi iade oranlarının kademeli olarak düşürülmesi kararlaştırılmış, bu çerçevede 1984 Nisan ayında yüzde 20 oranında, 1984 Eylül ayında ise yüzde 25 oranında indirim yapılmıştır. GATT

ile imzalanan Sübvansiyon Kodu Anlaşması ile sübvansiyon niteliği taşıyan teşviklerin kaldırılması yönünde taahhütte bulunulması nedeniyle 1985 yılı ve sonrasında da vergi iade oranlarının tedricen azaltılmasına devam edilmiş ve nihayet 1989 yılı Ocak ayından itibaren *ihracatta vergi iadesi uygulamasına son verilmiştir*.

İhracatta vergi iadesi ile ilgili diğer bir uygulama da Vergi İadesi Avansı'dır. 1987 yılında yayımlanan bir Merkez Bankası genelgesine göre, bir önceki takvim yılında fiilen ödenen vergi iadesi miktarının yüzde 40'ının üçte biri avans olarak ödenecektir. İhracatta vergi iadesinin son bulması ile avans ödemeleri uygulaması da ortadan kalkmıştır (Çelebi, 1991).

Tablo 2.7 : 1980-1989 Döneminde İhracat Vergi İadesi Oranları (%)

Yıllar	Vergi İadesine Tabi İhracatın T.İhracat İçerisindeki Payı	Vergi İadesi Miktarının Vergi İadesine Tabi İhracata Oranı
1980	24,8	8,9
1981	32,8	14,1
1982	44,0	21,0
1983	51,4	22,3
1984	60,7	20,8
1985	54,6	12,7
1986	55,1	10,2
1987	58,6	8,4
1988	47,7	8,5
1989	21,1	7,5

Kaynak : HDTM

Tablo 2.7'den de görülebileceği üzere 1980-1983 döneminde ortalama vergi iade oranları sürekli artış göstermiştir. 1980 yılında yüzde 8.9 olan ortalama vergi iade oranı, 1983 yılında yüzde 22.3'e yükselmiş ve bu yıldan itibaren azalmaya başlayarak 1987 yılında yüzde 8.4 düzeyine inmiştir. Vergi iadesine tabi ihracatın gelişiminin de, ortalama vergi iade oranlarının gelişimine paralel bir seyir izlediği görülmektedir.

Vergi iadesi dışında ihracatı teşvik kapsamında istihsal vergisi muafiyeti, kurumlar vergisi, katma değer vergisi, vergi, resim ve harç istisnaları uygulanmıştır.

Parasal Destekler :

Parasal destekler kapsamında değerlendirilebilecek en önemli Fonlardan biri olan Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu (KKDF) 1984 yılında oluşturulmuştur. Fon'un kuruluş amacı; ihracat veya yatırımlara mali destek sağlanarak banka kaynaklarının bu alanlara yönlendirilmesini sağlamak ve ihtisas kredilerinde kredi maliyetlerini azaltmaktır. 1986 yılı sonunda Fon'dan ihracata prim ödenmesi uygulaması tamamen kaldırılmış ve reeskont kredisi uygulaması yeniden başlatılmıştır.

Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF) da, 24 Ocak 1980 Kararları'nın bir parçası olarak oluşturulmuştur. 25 Ocak 1980 tarihinde yayımlanan Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 25 Sayılı Karar ile, madde politikasının takibi ve fiyat istikrarı yönünden desteklemeye tabi tarımsal ürünlerin miktar veya kıymeti üzerinden alınacak paralarla Merkez Bankası nezdinde bir Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'nun teşkili kararlaştırılmıştır.

DFİF kaynakları, 1987 yılı başına kadar genellikle muhtelif tarımsal girdilerin ve devletçe destekleme alımı yapılan ürünlerin finansmanında kullanılmıştır. Ancak, 1986 yılı ihracatının 1985 yılı ihracatına göre azalma göstermesi üzerine, DFİF hakkında bir düzenleme yapılarak, Para ve Kredi Kurulu tarafından belirlenen kalemlerde yapılan ihracatlara, DFİF'ten ödeme yapılması uygulaması başlatılmıştır.

1989 yılı Ocak ayında ihracatta vergi iadesinin yürürlükten kaldırılmasından sonra, ihracatçıların doğrudan desteklenmesinde en etkin araçlardan birisi olan DFİF'den yapılan ödemelerin 1992 yılı başında

kademeli olarak kaldırılması ve kaynakların Eximbank tarafından değerlendirilmesi yönünde bir karar alınmıştır (Çelebi, 1991). Ancak günümüzde DFİF'den yapılan ödemeler sürdürülmektedir.

2.2.3. 1990'LI YILLARDA DIŞ TİCARET REJİMİ

1990'lı yıllarda teşvik uygulamalarının düzenlenmesine ilişkin alınan önemli kararlardan biri 16 Ağustos 1994 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren "*İhracatı Teşvik Kararı*"dır. Bu karar çerçevesinde ihracat teşvikleri, İhracatı Teşvik Belgesi'ne bağlanmış ve İhracatı Teşvik Belgesi'ne sahip olan ihracatçıların, vergi, resim ve harç istisnasından ve gümrük vergisi ve fonlardan muaf tutulması öngörülmüştür.

Koruma ve teşvik sisteminde 1990'lı yıllarda yapılan en büyük değişim ise Gümrük Birliği'ne geçiş sürecinde Avrupa Birliği (AB) ile yapılan müzakereler sonucunda gerçekleştirilmiş ve 1 Ocak 1996'dan itibaren sanayi malları ithalatında AB ülkelerine uygulanan gümrük oranları ve fonlar sıfırlanırken üçüncü ülkelere de AB'nin uyguladığı ortak gümrük tarifesi (OGT) uygulanmaya başlanmıştır. Ortak gümrük tarifesinin uygulanması Türk sanayinin AB dışındaki ülkelere nispeten daha elverişli koşullarla temin ettiği girdilere *daha yüksek bir maliyet ödemesi* sonucunu doğurmuştur.

Gümrük Birliği öncesinde, bir önceki bölümde belirtildiği üzere, teşvik sistemi AB normlarına uygun hale getirilmiş, KDV iadeleri ve Eximbank kredileri dışında geçmişte uygulanan diğer parasal teşviklere son verilmiştir. Dolayısıyla 1989 yılında faaliyete geçen Eximbank, ihracatın teşvik edilmesinde en önemli kurum, kullandığı krediler ise en önemli teşvik aracı haline gelmiştir.

Tablo 2.8 : 1989-2000 Döneminde Eximbank Kredilerinin Seyri

Yıllar	Kullandırılan Kısa Vadeli Kredi Tutarı	Kı.Va.Krediler/ İhracat	Sigortalanan Sevkiyat Tutarı	Sigorta/ İhracat
	(milyon \$)	(%)	(milyon \$)	(%)
1989	525	4.5	16	0.1
1990	1.223	9.4	27	0.2
1991	1.339	9.9	57	0.4
1992	1.595	10.8	872	5.9
1993	2.196	14.3	1.444	9.4
1994	1.867	10.3	1.780	9.8
1995	2.827	13.1	2.065	9.5
1996	2.965	12.8	3.497	15.1
1997	2.891	11.0	2.980	11.3
1998	3.258	12.1	2.977	11.0
1999	3.333	12.5	3.000	11.3
2000	3.376	12.2	2.952	10.6

Kaynak : Eximbank

Tablo 2.8'den de izlenebileceği üzere ihracatın yaklaşık yüzde 10'luk bir bölümü Eximbank'ın kısa vadeli kredileri ile finanse edilmiştir. 1993 ve 1995 yıllarında sıçrama gösteren bu oran, son yıllarda yüzde 12 düzeyinde sabitlenmiştir. 1994 yılında devalüasyonun etkisiyle ihracatta yaşanan yüksek oranlı artışa karşın, Eximbank tarafından kullandırılan kredilerde reel bir düşüş yaşanmıştır. Bu noktadan hareketle, 1994 yılında döviz kurundaki gelişmelerle sağlanan ihracat teşviğinin, sübvansiyonlu kredilere olan talebi düşürdüğünü söylemek mümkündür. Ancak takip eden yıllarda TL'nin tekrar değerlenme sürecine girmesiyle birlikte ortadan kalkan kur avantajı sübvansiyonlu kredilere olan talebi tekrar artırmıştır.

Eximbank'ın ihracatın teşvik edilmesi kapsamında bir diğer uygulaması sigortalamadır. Daha çok ihracatta güven tesis edilmesine yönelik olarak uygulanan sigortalama faaliyetleri, ilk yıllarında etkin bir şekilde kullanılmazken, son yıllarda ihracatın yüzde 11'ine ulaşmıştır.

Türkiye'nin 1996 yılında imzaladığı Gümrük Birliği Antlaşması çerçevesinde GATT'a üye gelişmiş ülkelerde uygulanan teşvikler Türkiye'nin

yapısına da uyarlanarak 1995 yılından itibaren uygulanmak üzere, yeni bir “İhracat Destekleri Paketi” oluşturulmuştur. Söz konusu paket, ihracat sektörünü çeşitli yönlerden destekleyen altı programdan oluşmakta olup, bunlar ana hatları ile;

- Araştırma Geliştirme Yardımı,
- Çevre Maliyetlerinin Desteklenmesi,
- Yurt Dışında Düzenlenen Fuar ve Sergilere Milli Düzeyde veya Münferiden Katılımın Desteklenmesi,
- Uluslararası Nitelikteki Yurtiçi İhtisas Fuar ve Sergilerinin Desteklenmesi,
- Pazar Araştırması Desteği,
- Yurtdışı Ofis ve Mağaza Tanıtım Faaliyetlerinin Desteklenmesi,

şeklindeki teşviklerden oluşmaktadır.

Ayrıca AB, küçük ve orta boy işletmeler ile kalkınmada geri kalmış yörelerdeki yatırımlara teşvik verilmesi imkanını tanımıştır. Ancak yeni konulan bu teşviklerde gerek kaynak yetersizliği gerekse uygulamaya yönelik düzenlemelerin gecikmesi nedeniyle tam olarak uygulanamamıştır (Türkkan, 1998).

2.3. DIŞ TİCARETİN ANALİZİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye ekonomisi büyüme süreçlerinin “girdi temininde dışa bağımlı” bir özellik arzemesi nedeniyle; önceki bölümlerde değerlendirilen makroekonomik gelişmelerin ve alınan makroekonomik kararların büyük ölçüde özellikle kısa dönemde “ithalatın sorunsuz gerçekleştirilebilmesi” uzun dönemde ise “ithalatın sürdürülebilirliğinin sağlanması için ihracat kapasitelerinin genişletilmesi” amacına yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Buna bağılı olarak, Türkiye dış ticaretinin yapısal analizi, öncelikle yukarıdaki amaçlar doğrultusunda uygulanan politikaların dış ticaret üzerindeki etkileri itibarıyla ve amaç sonuç ilişkisi içinde ele alınacaktır. Ekonomideki büyüme hızı, ihracat ve ithalata ilişkin büyüklüklerdeki gelişmeler, ihracatın ithalatı karşılama oranı ve dış ticaret hadlerinin seyri bu bölümdeki temel göstergeleri oluşturmaktadır.

Söz konusu göstergelerdeki gelişmelerin bir bütün olarak gözlenebileceğı Ödemeler Dengesi Mal ve Hizmet Dengesi bölüme özgü referans tabloyu oluştururken; Sermaye Hareketlerindeki gelişmeler ise, dış ticaretin finansmanına ve finansman yöntemlerine ilişkin önemli ipuçları içermektedir.

Bu genel yapı ortaya konduktan sonra; dış ticaretin iki temel aktörü olan ithalat ve ihracatta bir yapısal dönüşümün yaşanıp yaşanmadığı, dış ticarete konu olan malların sektörel dağılımındaki değişim, ithalat-ihracat fiyat ve miktar endekslerinin ve dış ticaret hadlerinin seyri ile dış ticaret yapılan ülke kompozisyonlarındaki değişiklikler eşliğinde irdelenecektir.

2.3.1. İKTİSADİ BÜYÜME VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

1980 öncesi dönemde sanayi üretiminin belirleyicisi konumuna gelen ithalat, sanayi üretiminin milli gelir içerisinde giderek ağırlıklı paya sahip olmasına paralel olarak milli gelir artışında da önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bu yapının zaman içinde perçinlenmesi **“Türkiye’de istikrarlı bir büyüme sürecinin ancak, ithalatın sorunsuz bir şekilde sürdürülebilmesiyle mümkün hale gelebileceği”** şeklinde bir tespit yapmayı mümkün kılmaktadır. İthalatın sürdürülebilmesinin ise büyük ölçüde ülkenin döviz gelirlerine bağlı olduğu ve döviz gelirlerini artırmanın en sağlıklı yolunun ihracat artışı olduğu aşikârdır. Bu noktada, büyümenin lokomotifi olarak nitelendirilebilecek ithalat artışının finansman boyutunun da dikkate alınması suretiyle ve ithalatın finansmanında en sağlıklı yol olarak tanımlanan ihracatın ithalatı karşılama oranı ile birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira bu oranın küçülmesi; ithalatın finansmanında ihracat artışı dışında yeni kaynaklara başvurulması gereğini ortaya koyması açısından kritik önem taşımaktadır. Bu çerçevede bir değerlendirme yapmayı mümkün kılan 1973-2000 dönemine ilişkin sanayi ve milli gelir büyüme hızları, ithalat, ihracat ve dış ticaret açığı ile ihracatın ithalatı karşılama oranları Tablo 2.9’da yer almaktadır.

Petrol şoklarıyla birlikte petrol fiyatlarında meydana gelen yüksek oranlı artışlar (1970 yılında 1.9 ABD Doları olan petrolün varil fiyatı 1973 yılında 3.5’e, 1976 yılında ise 11.8 ABD Doları’na ulaşmıştır.), Türkiye ithalat tutarında dolayısıyla finansman gereksiniminde önemli artışlara neden olmuştur. İthalattaki artışa bağlı olarak dış ticaret dengesinde ortaya çıkan büyük açık, öncelikle yoğun teşvik politikasıyla artırılması planlanan ihracat ile kapatılmaya çalışılmış, ancak söz konusu önlemlerle yüksek oranlı artışlar kaydedilmekle birlikte, bu artışların sürdürülebilir olmaması nedeniyle ihracat, ithalat artışını karşılayabilecek düzeye çıkamadığı gibi ihracatın ithalatı karşılama oranı 1978 yılına kadar sürekli gerilemiştir. (Söz konusu oran 1973

yılında yüzde 63 düzeyinde iken 1977 yılında yüzde 30 düzeyine kadar gerilemiştir.)

Tablo 2.9 : 1973-2000 Dönemi Dış Ticaret ve Büyümeye İlişkin Temel Göstergeler*

Yıllar	BÜYÜME HIZLARI		İhracat		İthalat		D.T. Açığı	İhr. / İth.
	Sanayi	GSMH	(milyon \$)	Değişim (%)	(milyon \$)	Değişim (%)	(milyon \$)	(%)
1973	11.9	4.9	1317.0	48.8	2086.2	33.5	-769.2	63.1
1974	7.3	3.3	1532.1	16.3	3777.5	81.1	-2245.4	40.6
1975	9.1	6.1	1401.1	-8.6	4738.6	25.4	-3337.5	29.6
1976	9.0	9.0	1960.2	39.9	5128.6	8.2	-3168.4	38.2
1977	6.9	3.0	1753.0	-10.6	5796.2	13.0	-4043.2	30.2
1978	3.4	1.2	2288.1	30.5	4599.3	-20.6	-2311.2	49.7
1979	-4.4	-0.5	2261.2	-1.2	5069.1	10.2	-2807.9	44.6
1980	-3.3	-2.8	2,910.1	28.7	7,909.4	56.0	-4,999.3	36.8
1981	9.2	4.8	4,702.9	61.6	8,933.4	12.9	-4,230.5	52.6
1982	4.9	3.1	5,745.9	22.2	8,842.5	-1.0	-3,096.6	65.0
1983	6.3	4.2	5,727.8	-0.3	9,235.0	4.4	-3,507.2	62.0
1984	9.9	7.1	7,133.6	24.5	10,756.9	16.5	-3,623.3	66.3
1985	6.2	4.3	7,958.0	11.6	11,343.4	5.5	-3,385.4	70.2
1986	11.1	6.8	7,456.7	-6.3	11,104.8	-2.1	-3,648.1	67.1
1987	9.1	9.8	10,190.0	36.7	14,157.8	27.5	-3,967.8	72.0
1988	1.8	1.5	11,662.0	14.4	14,335.4	1.3	-2,673.4	81.4
1989	4.6	1.6	11,624.7	-0.3	15,792.1	10.2	-4,167.4	73.6
1990	8.6	9.4	12,959.3	11.5	22,302.1	41.2	-9,342.8	58.1
1991	2.7	0.3	13,593.5	4.9	21,047.0	-5.6	-7,453.5	64.6
1992	5.9	6.4	14,714.7	8.2	22,870.9	8.7	-8,156.2	64.3
1993	8.2	8.1	15,345.1	4.3	29,428.4	28.7	-14,083.3	52.1
1994	-5.7	-6.1	18,106.1	18.0	23,270.0	-20.9	-5,163.9	77.8
1995	12.1	8.0	21,635.9	19.5	35,709.0	53.5	-14,073.1	60.6
1996	7.1	7.1	23,122.6	6.9	43,628.0	22.2	-20,505.4	53.0
1997	10.4	8.3	26,260.0	13.6	48,560.0	11.3	-22,300.0	54.1
1998	2.0	3.9	26,973.0	2.7	45,922.0	-5.4	-18,949.0	58.7
1999	-5.0	-6.1	26,587.0	-1.4	40,671.0	-11.4	-14,084.0	65.4
2000	5.6	6.1	27,774.0	4.5	54,502.0	34.0	-26,728.0	51.0

Kaynak : DİE

* Tabloda yer alan dış ticaret verileri DİE kaynaklı olup, TCMB kaynaklı Ödemeler Dengesinde yer alan dış ticaret verileri ile farklılık arz etmektedir. Farklılık çok büyük bir ölçüde Ödemeler Dengesinde yer alan bavlul ticaretini de içeren ihracat verilerinden kaynaklanmaktadır.

Teşviklere rağmen ihracatta kalıcı bir artışın sağlanamaması, ithalatın finansmanında ağırlıklı olarak *dış borçlanmaya* başvurulmasına neden olmuştur. Ancak dış kaynakların da tıkanması, ithalatı kısıcı önlemlerin alınmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Alınan önlemlere bağlı olarak ithalatın 1978 yılında büyük bir oranda düşmesi, 1978 ve 1979 yıllarında sanayi üretiminde ve dolayısıyla milli gelirde daralma sürecine girilmesine neden olmuştur.

Üretimin ithalat ile, ihracatın ise üretimle sürdürülebilir olması ve ithalatın sorunsuz finansmanının ancak ihracat artışıyla mümkün kılınması,

Türkiye ekonomisinin söz konusu dönemde büyümenin dolayısıyla dış ticaretin finansmanı açısından bir darboğazla karşılaşmasına neden olmuştur.

24 Ocak 1980 Kararları ile tıkanmış olan bu mekanizmaya tekrar işlerlik kazandırılmaya çalışılmıştır. 1980 sürecinde yoğun dış kaynakla ilk aşamada ithalat finanse edilerek, üretim süreci işletilmiş ve yoğun teşviklerle de üretim ihracata kanalize edilmiştir. Böylece dış ticaret hacmi önemli bir miktarda artış göstermiş ve ekonominin darboğazdan çıkması sağlanmıştır.

Söz konusu kararların Türk dış ticareti üzerinde yarattığı önemli yapısal anlayış değişikliğinin vurgulanması gerekir. Bu değişiklik; daha önceki dönemlerde büyük ölçüde ihracat artışıyla finanse edilmeye çalışılan ve büyümenin lokomotifi olan ithalatın finansmanında dış şokların yarattığı maliyet artışının dış kaynak "gereksinimi"ni artık "kaçınılmaz" hale getirmesi ve ekonomide dış kaynak mekanizmasını harekete geçirecek "yapısal dönüşüm"ün zorunluluk arzemesi olarak özetlenebilir.

24 Ocak Kararlarıyla birlikte benimsenen iktisadi liberalizasyon süreci çerçevesinde alınan önlemler ve "ihracata dayalı büyüme stratejisi"ne bağlı olarak ihracatın ithalatı karşılama oranında 1980 yılından itibaren 1989 yılına kadar sürekli ve yüksek oranlı artışlar söz konusu olmuştur. (1980 yılında yüzde 36.8 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 1988 yılında yüzde 81.4'e ulaşmıştır.) Buna koşut olarak dış ticaret açığında da önemli bir düşüş yaşanmıştır. Dış ticaret yapısında söz konusu olan bu olumlu gelişmelerin yansıdığı en temel makroekonomik büyüklük olan büyüme hızında 1981-1987 döneminde yaşanan ortalama yüzde 5.7'lik kesintisiz büyüme hızı ise; Türkiye'de dış ticaret verileri ve GSMH arasındaki ilişkiyi ortaya koymak açısından büyük önem taşımaktadır.

Ekonomide 1988 yılına kadar kaydedilen yüksek büyüme hızının büyük ölçüde 1980 öncesinde yaratılan ve atıl kalan kapasitelerin kullanılarak

artırılması kapasite artışlarının ağırlıklı olarak sanayi sektörü dışındaki sektörlerde yoğunlaşması ve makroekonomik değişkenlerdeki istikrarsız yapıdan kaynaklanan nedenlerle ortaya çıkan uzun vadeli dış kaynak sıkıntısı ekonomide ithalatın finansmanında yeniden sorun yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla 24 Ocak Kararları ile dış ticarete ivme kazandırmak üzere başvurulmuş dış kaynağın; yatırımlarla desteklenerek artırılacak olan sanayi üretimi, sürdürülebilir milli gelir ve ihracat kapasite artışıyla ikame edilebileceği beklentisi gerçekleşmemiştir. Özellikle ağır borç yükü altındaki ekonomide bütçe dengesinin giderek daha büyük ölçüde açık vermesi, 1989 yılında *sermaye hareketlerinin tamamen serbest bırakılmasını* (32 sayılı Karar) gerekli kılmıştır. Diğer bir deyişle ekonomideki gerek bütçe açıkları gerekse dış ticaret açığı dolayısıyla artan finansman gereksinimi nedeniyle ihtiyaç duyulan, uzun vadeli ve portföy yatırımları şeklinde sağlanamayan dış kaynak girişi, 1989 yılından itibaren *kısa vadeli ve çok daha yüksek bir maliyet pahasına* sağlanmaya çalışılmıştır.

1989 yılı sonrasında ekonominin “kısa vadeli sermaye hareketleri”ne de açık hale gelmesine rağmen dış ticaret verilerinin seyrinde özellikle dış ticaret açığı çok da iç açıcı görülmemektedir. Nitekim karar öncesi 1988 yılında yüzde 81.4 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 1993 yılında yüzde 52.1’e, 2.6 milyar ABD Doları olan dış ticaret açığı ise 14 milyar ABD Doları’na yükselmiştir. Ancak bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı ile büyüme hızı arasındaki ilişki kopmuş gözükmemektedir. Söz konusu dönemde eşanlı olarak yaşanan, Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde ihracat teşvik sisteminin de önemli ölçüde terk edilmesi; daha önce nispeten kontrol altında tutulabilen ve yönlendirilebilen dengelerin tamamen piyasa koşullarına bırakılması suretiyle kontrol dışında kalmasına neden olmuştur.

2.3.2. SERMAYE HAREKETLERİ VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

1989 yılı öncesinde dış ticaret dengesinin belirleyicisi olduğu cari işlemler dengesinin sürdürülebilmesi devlet kontrolü altında iken, 1989 yılı sonrasında bu dengenin sürdürülebilir kılınması, büyük ölçüde serbest bırakılan sermaye hareketlerindeki gelişmeye bağlanmıştır. Ödemeler Dengesi Gelişmelerinin yer aldığı Tablo 2.10'dan izlenebileceği üzere; ihracatın ithalatı karşılama oranında düşüş yaşanan dönemlerde, diğer bir ifadeyle ithalat finansmanının ihracat gelirleriyle sürdürülemediği dönemlerde, dış ticaret açığı *yurtdışı tasarruflarla (sermaye hareketleri)*, karşılanmaya çalışılmaktadır. Daha bütünsel bir yaklaşımla değerlendirildiğinde cari işlemler dengesinde dış ticaret açığı, öncelikle turizm ve işçi gelirlerinin belirleyici olduğu diğer mal ve hizmet gelirleri ve karşılıksız transferlerle finanse edilmekte, ancak bu gelirlerin de yetersiz kalması sonucunda meydana gelen cari işlemler açığı da sermaye hareketleriyle finanse edilmektedir. Örneğin; 1993 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranının yüzde 52 düzeyine kadar gerilemesi, cari işlemlerde 6.4 milyar dolar açık verilmesine neden olmuştur ki, bu açık büyük ölçüde portföy yatırımları ve kısa vadeli sermaye hareketleriyle finanse edilmiştir. Ancak, gerek portföy yatırımlarının gerekse kısa vadeli sermaye hareketlerinin hızlı bir hareket kabiliyetine ve ekonomide meydana gelebilecek en ufak bir sorunda ülkeyi rahatça terkedebilme özelliğine sahip olması, ülkenin bu anlamda yüksek risk düzeyine ve bu nedenle de bıçak sırtı bir dengede kalmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan cari işlemler açığının sürdürülebilir kılınmasının temel koşulu haline gelen sermaye hareketlerinin, ülkeye çekilebilmesi amacıyla uygulanan politikalar da (aşırı değerli TL ve yüksek reel faiz) makroekonomik dengeleri altüst etmek suretiyle ülke riskinin daha da artmasına neden olmaktadır.

Ekonomiye hakim olan bu süreç, 1994 yılında yaşanan ekonomik krizin oluşumuna zemin hazırlayan en temel unsurlardan birini oluşturmuştur. Ekonomide 1993 yılı sonunda Hazine ihalelerinin iptali ile başlayan

huzursuzluk, yabancı sermayenin ülkeden kaçışıyla birlikte derinleşerek 1994 yılı krizinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Tablo 2.10'dan da izlenebileceği üzere, 1994 yılında kısa vadeli sermaye hareketlerinde 5.1 milyar dolarlık çıkış, portföy yatırımlarında ise 1.2 milyar dolarlık daralma yaşanmıştır. Ancak devalüasyonun etkisiyle ihracatın ithalatı karşılama oranının yüzde 81'e yükselmesi, 1994 yılı özelinde cari işlemler dengesinde fazla verilmesini sağlayarak, dış kaynak ihtiyacını ortadan kaldırmıştır.

2000 yılı Kasım ve 2001 yılı Şubat ayında yaşanan ve ikiz krizler olarak nitelendirilen krizlerin oluşumunda da cari işlemler açığının ve sermaye hareketlerinin yadsınamaz ölçüde büyük bir payı vardır. 2000 yılında uygulamaya konulan program çerçevesinde TL'nin değerlendirme sürecine girmesiyle birlikte ithalatta yaşanan artış, ihracatın ithalatı karşılama oranının yüzde 59 seviyesine kadar gerilemesine neden olmuş ve cari işlemler açığı 9.8 milyar dolar seviyesine GSMH'nin de yüzde 4.8'ine kadar yükselmiştir. Kısa ve uzun vadeli sermaye hareketleriyle finanse edilen bu açık nedeniyle Türkiye ekonomisi, bir önceki bölümde ayrıntılı olarak açıklanan, çeşitli sebeplerle oluşan huzursuzluk ortamıyla harekete geçen kısa vadeli sermayenin kaçışıyla birlikte, kriz sürecine girmiştir. Dolayısıyla cari işlemler açığı ve sermaye hareketlerinin kompozisyonunun ve büyüklüklerinin finansal krizlerin oluşum sürecinde birer öncü gösterge olarak tanımlanması⁴ ve Türkiye'deki kriz süreçlerinin de bu tanımlamayı teyit etmesi, bıçak sırtında sürdürülmeye çalışılan bu dengeye ilişkin kapsamlı bir politika değişimine gidilmesi gereğini ön plana çıkarmaktadır.

Türkiye dış ticaretinin yapısal analizi, dış ticaret dengesi ve dış ticaretin finansmanına ilişkin yapılan değerlendirmeler sonrasında, dış ticaret dengesinin gelişimini belirleyen, tekil olarak ithalat ve ihracatın gelişimi ve yaşanan yapısal dönüşümlerin incelenmesiyle sürdürülecektir.

⁴ Finansal krizler ve öncü göstergelere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Tosuner (2001), Uygur (2001)

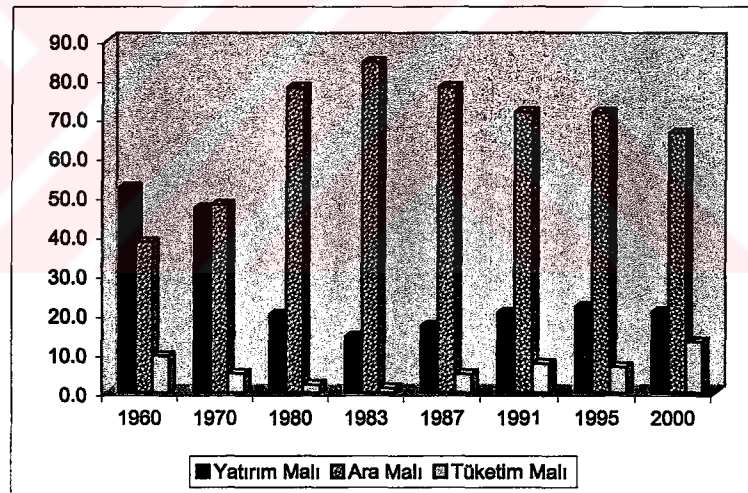
2.3.3. DIŞ TİCARETİN YAPISAL GELİŞİMİ

Yaşanan makroekonomik gelişmelerin dış ticarete ilişkin mutlak büyüklükler üzerinde yarattığı etkilerin yanısıra ithalat ve ihracatın nispi yapısında herhangi bir değişime yol açıp açmadığını değerlendirmek üzere gerek ithalat gerekse ihracatın sektörel ve mal grupları itibariyle dağılımları incelenmiştir.

2.3.3.1. İthalatın Yapısal Gelişimi

İthalatın yatırım, ara ve tüketim malları itibariyle dağılımı Grafik 2.3'te yer almaktadır.

Grafik 2.3: İthalatın Mal Grupları İtibariyle Dağılımı (%)

Grafikten de görüleceği üzere; 1960 yılından 1983 yılına kadar azalış gösteren yatırım malı ithalatının payı 1983 yılından 2000 yılına kadar artış göstermiştir. Bu gelişme, ekonomide 1979 yılında başlayan yatırımsızlaşma eğiliminin bir sonucu olarak yorumlanabilir. Aynı dönemdeki bir diğer önemli değişiklik ise; 1960 yılından 1983 yılına kadar yüzde 38'lik paydan yüzde 85'lik orana ulaşan ara malları payının, 1983 yılından itibaren sürekli azalış göstermesidir. Ancak ara malı ithalatındaki oransal paydaki azalış eğilimine

rağmen ara malı ve yatırım malları ithalatı toplamı ithalatın yaklaşık yüzde 85'ine karşılık gelmektedir. 1980'den itibaren ithalatın dağılımında önemli bir diğer değişiklik ise tüketim malı ithalat payındaki artıştır. Bu eğilim ise; 1980 sonrası tüketim ağırlıklı büyüme eğilimi ile son derece tutarlı bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

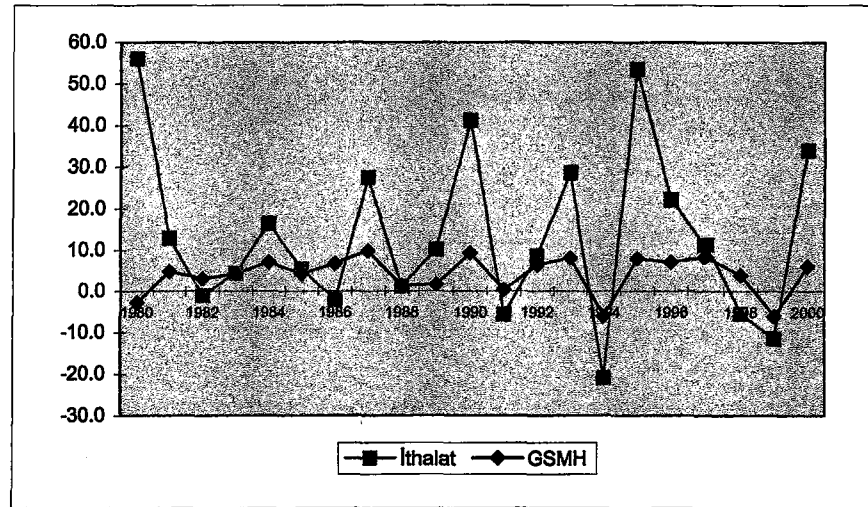
Tablo 2.11: İthalatın Sektörel Dağılımı (%)

	Tarım	Madencilik	Sanayi
1989	0.05	0.20	0.75
1990	0.06	0.19	0.76
1991	0.03	0.16	0.81
1992	0.04	0.15	0.81
1993	0.05	0.12	0.84
1994	0.04	0.15	0.82
1995	0.05	0.12	0.83
1996	0.05	0.12	0.83
1997	0.05	0.11	0.84
1998	0.05	0.08	0.87
1999	0.04	0.10	0.86
2000	0.04	0.13	0.83

Kaynak : DİE

İthalatın sektörel dağılımında ise, özellikle 1990 yılı sonrasında yüzde 80'inin üzerinde gerçekleşen sanayi sektörü ithalatı da göz önüne alındığında (Tablo 2.11), yatırım ve ara malı ithalatındaki bu gelişmenin, yerli sanayinin ithal girdiye bağımlı hale gelen yapısını ortaya koymak açısından önemli bir gösterge niteliğindedir. Diğer bir deyişle, sanayi üretiminin olmazsa olmaz koşulu haline gelen özellikle ara malı ithalatı, Türkiye ithalatının da belirleyicisi konumuna gelmiştir. Sanayi üretiminin aynı zamanda GSMH içerisinde ağırlıklı paya sahip olması ise, Türkiye'de ithalat ile milli hasıla arasında bir nedensellik ilişkisi kurulmasına neden olmuştur. Bu noktadan hareketle; Türkiye'de istikrarlı bir büyüme sürecinin ancak, ithalatın sorunsuz bir şekilde sürdürülebilmesiyle mümkün olacağı söylenebilir. İzleyen bölümde ekonometrik analizlerle de ortaya konulmaya çalışılacak olan bu yapı, Grafik 2.4'ten de net bir şekilde görülmektedir.

Grafik 2.4: GSMH ve İthalat Değişim Oranları (%)

İthalatın mal grupları itibariyle ayrıma tabi tutulduğu diğer bir sınıflandırma şekli ise; ithalatın Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması (Rev.3) (Standard International Trade Classification – SITC)'dir. İthalatın söz konusu sınıflandırmaya göre dağılımı Tablo 2.12'de, 1979-2000 dönemindeki yıllar itibariyle dağılımı ise Ek-3'te verilmiştir.

Tablo 2.12: İthalatın Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması-Rev.3 (%)

	1980	1984	1988	1990	1994	1998	2000
0. Canlı Hayvanlar ve Gıda Mad.	1.9	3.2	1.3	5.3	2.0	2.5	2.1
1. İçki ve Tütün	0.0	0.3	1.3	1.5	0.7	0.7	0.7
2. Yenilmeyen Mad. (Akaryakıt hariç)	3.8	5.2	9.2	7.6	9.8	7.6	6.1
3. Madeni Yakıtlar, Yağlar vb.	49.4	35.3	21.3	20.7	16.4	9.8	17.5
4. Hayvansal ve Bitkisel yağlar	1.5	2.2	1.6	1.3	2.0	1.1	0.7
5. Kimya Sanayi Ürünleri	15.4	14.4	15.5	12.8	13.8	14.3	13.6
6. İşlenmiş Mallar	8.9	11.8	17.3	15.0	17.3	17.4	15.5
7. Makine ve Ulaştırma Araçları	18.0	25.7	29.5	31.6	32.9	39.7	37.6
8. Çeşitli Mamul Eşya	1.0	1.9	3.1	4.2	5.1	6.8	6.2
9. SITC'de Sınıflandırılmamış Mad.	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : DİE

Görüldüğü üzere; bu sınıflandırma ithalatın tüketim, ara ve yatırım malları itibariyle ayrımının mal grupları itibariyle daha spesifik hale getirilmiş

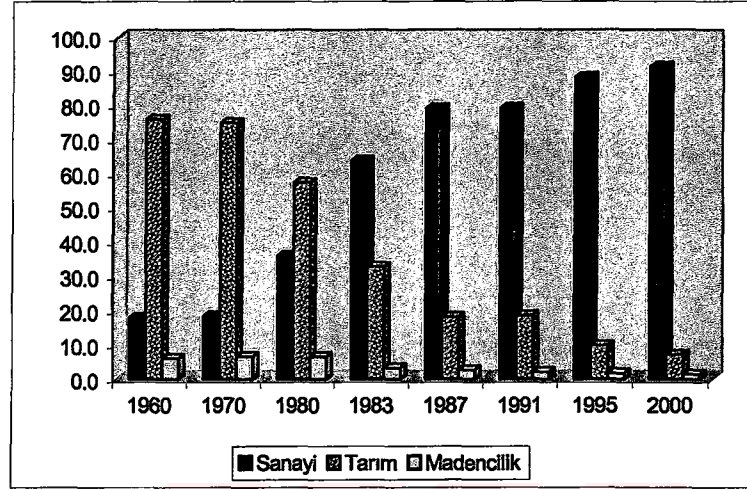
şeklidir. Tablo 2.12 verilerinden de izlenebileceği üzere; 1980 yılından günümüze kadar geçen süreçte en çarpıcı gelişe *madeni yakıtlar ve yağlar* alt sektörü ile makine ve *ulaştırma araçları* alt sektörlerinde yaşanmıştır. 1980 yılında toplam ithalatın yaklaşık yüzde 50'sine ulaşan madeni yakıtlar ve yağlar alt sektörünün payı, 1998 yılında yüzde 10'lar seviyesine kadar gerilemiş ancak, 2000 yılında tekrar yüzde 17.5 düzeyine kadar yükselmiştir. Bu sektördeki gelişmenin temel belirleyicisi petrol fiyatları genel düzeyi olduğundan, söz konusu gelişme ekonominin hammadde bağımlısı olan yapısının maliyetini ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. Diğer taraftan, 1980'deki yüzde 50'lik payın yüzde 17.5 düzeyine inmesi; madeni yakıtlar ve yağlar ithalatının Türkiye ithalat tutarının belirleyicisi olmaktan çıktığının önemli bir göstergesidir.

Makine ve ulaştırma araçları alt sektörünün 1980'de yüzde 18 olan payını, 2000 yılında yüzde 37.6 düzeyine kadar çıkarması, ithalatın mal grupları itibariyle dağılımında ara malı ithalatının yüzde 66'lık payı ile birlikte düşünüldüğünde, sanayileşme sürecinde öncü bir sektör olan makine ve ulaştırma araçları alt sektöründeki gelişmenin; hem Türkiye'deki sanayileşme sürecine ilişkin önemli ipuçları içerdiğini hem de ithalatın önemli ölçüde üretim amacıyla yapıldığı varsayımı altında, ülkedeki refah seviyesine ilişkin de önemli göstergelerden birini oluşturduğunu söylemek mümkündür.

2.3.3.2. İhracatın Yapısal Gelişimi

İhracatın sektörel ve mal grupları itibariyle dağılımında yapısal bir değişimin izleri çok net biçimde gözlenmektedir.

Grafik 2.5: İhracatın Sektörel Dağılımı (%)

İhracatın sektörel dağılımında, 1970'li yıllara kadar yüzde 75 gibi yüksek bir paya sahip olan tarım ürünleri ihracatının, 1980'li yıllarda sanayileşme süreci ve teşvik sistemiyle birlikte çok büyük bir oranda daraldığı görülmektedir. Bu daralma 1960-2000 döneminde kesintisiz devam ederek 2000 yılı itibariyle yüzde 10'ların altına gerilemiştir. Sanayi ürünleri ihracatında ise 1980'li yıllarda başlayan artış eğilimi 2000 yılına kadar sürmüştür ve toplam ihracat içerisindeki payı, 2000 yılı itibariyle, yüzde 91'e ulaşmıştır. İhracatın belirleyicisi konumuna gelen sanayi üretiminin, ithalata bağımlı yapısı göz önüne alındığında, söz konusu gelişme ithalat ve ihracatın karşılıklı bağımlılık içerisinde olduğunu ortaya koymak açısından da büyük önem taşımaktadır.

İhracatın mal grupları itibariyle dağılımında ise önemli bir değişim gözlenmemekle birlikte, 1990'lı yıllarda tüketim malları ihracatının seviyesini koruduğu, ara malı ihracatında düşüş buna karşılık *yatırım malları ihracatında artış* eğiliminin hakim olduğu görülmektedir (Tablo 2.13). Bu noktada yatırım malı üretiminin daha spesifik ve teknoloji yoğun yatırımlar

gerektirdiği göz önüne alındığında, imalat sanayi sabit sermaye yatırımlarında önemli bir artış kaydedilememesi nedeniyle, yatırım malı ihracat payında da önemli bir gelişmenin yaşanmadığını söylemek mümkündür.

Tablo 2.13: İhracatın Mal Grupları İtibariyle Dağılımı

	Ara Malı	Yatırım Malı	Tüketim Malı
1989	0.52	0.02	0.46
1990	0.47	0.02	0.51
1991	0.47	0.02	0.50
1992	0.44	0.03	0.53
1993	0.43	0.04	0.53
1994	0.46	0.04	0.50
1995	0.42	0.04	0.55
1996	0.42	0.05	0.53
1997	0.42	0.05	0.53
1998	0.42	0.05	0.53
1999	0.41	0.07	0.52
2000	0.42	0.07	0.51

Kaynak : DİE

1980'li yıllarda ihracata yönelik sanayileşme politikası çerçevesinde uygulanan teşvik politikalarının yüksek oranlı devalüasyonla başlayan ve daha sonra günlük ayarlamalar ile devam eden kur politikasının 1989 yılına kadar ihraç ürünlerinin dış piyasalardaki rekabet gücünü artırmak açısından önemli katkıları olduğunu söylemek mümkündür. Ancak 1989 yılında yaşanan finansal serbestleşme sonrasında, yabancı sermayenin ülkeye çekilebilmesi amacıyla uygulanan aşırı değerli TL politikası, ihraç ürünlerinin rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca Avrupa Birliği'ne uyum ve Gümrük Birliği Antlaşması çerçevesinde diğer teşvik araçlarının da önemli ölçüde azaltılması, ihracatın istenilen düzeyde artırılamamasının nedenlerinden bir diğerini oluşturmuştur.

1990'lı yıllarda ihracat artış oranları incelendiğinde; 1996 ve 1997 yıllarındaki ihracat artışı, Gümrük Birliği Antlaşması ile birlikte Avrupa Birliği'ne yapılan ihracatın artırılmasına bağlanabilir. Ancak 1994 ve 1998-2000 yıllarında ise ihracatın gelişiminde kur politikasının önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. 1994 yılındaki devalüasyonla birlikte

ihracatta yüzde 18 oranında artış yaşanmış, 1997 yılı sonrasında ise gerek aşırı değerli TL politikası nedeniyle ihraç ürünlerinin rekabet gücünün zayıflaması gerekse, Güneydoğu Asya ülkelerinde yaşanan krizle birlikte ihraç pazarlarının yine rekabet gücü yetersizliği nedeniyle pazar kaybı sonucu, ihracatta önemli bir artış kaydedilememiştir. Rekabet gücünün temel belirleyicisi konumundaki reel kur ile ihracat ilişkisi izleyen bölümde ekonometrik analizlerle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İhracatın mal grupları itibariyle daha spesifik bir sınıflama imkanı sunan ihracatın Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması(Rev.3)'na (Standard International Trade Classification – SITC) göre dağılımı Tablo 2.14'te, 1979-2000 dönemindeki yıllar itibariyle dağılımı ise Ek-3'te verilmiştir.

Tablo 2.14: İhracatın Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması-Rev.3 (%)

	1980	1984	1988	1990	1994	1998	2000
0. Canlı Hayvanlar ve Gıda Mad.	42.5	26.9	21.3	17.8	18.2	14.0	10.4
1. İçki ve Tütün	8.2	3.1	2.4	3.5	2.6	2.4	1.9
2. Yenilmeyen Mad. (Akaryakıt hariç)	20.7	8.7	6.7	5.8	3.3	3.0	2.8
3. Madeni Yakıtlar, Yağlar vb.	2.0	5.8	2.9	2.3	1.3	1.0	1.2
4. Hayvansal ve Bitkisel yağlar	0.2	0.6	0.7	1.1	1.0	0.9	0.4
5. Kimya Sanayi Ürünleri	1.6	2.7	8.1	5.8	4.0	4.3	4.5
6. İşlenmiş Mallar	16.9	27.7	30.0	29.6	31.3	28.8	29.6
7. Makine ve Ulaştırma Araçları	2.8	5.1	6.4	6.6	9.5	15.2	20.7
8. Çeşitli Mamul Eşya	5.0	19.1	21.4	27.6	28.7	30.5	28.5
9. SITC'de Sınıflandırılmamış Mad.	0.0	0.3	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : DİE

İhracatta yaşanan *yapısal dönüşüm* SITC (Rev.3)'da da net bir şekilde görülmektedir. 1980 yılında ihracatın yüzde 42.5'ini oluşturan *canlı hayvanlar ve gıda maddeleri* ihracatı önemli ölçüde daralarak, 2000 yılında toplam ihracatın yüzde 10'u seviyesine kadar gerilemiştir. Bu gelişmeye karşılık *işlenmiş mallar, makine ve ulaştırma araçları ve çeşitli mamul eşya* ihracatında meydana gelen artışlar, Türkiye ekonomisindeki sanayileşme sürecinin gelişimi açısından da önemli göstergeleri oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, 1980'li yıllarda uygulamaya başlanan ihracata yönelik sanayileşme politikası çerçevesinde yoğun teşviklerle 1989 yılına kadar sürdürülen ihracat hacmindeki artış, 1990'lı yıllarda sürdürülememiş, diğer bir deyişle ihracata yönelik sanayileşme politikası başarıyla uygulanamamıştır. Ancak, ihracat yapısında sanayi malları lehine ortaya çıkan yapısal dönüşümü uygulanan politikaların başarılı bir sonucu olarak yorumlamak mümkündür.

2.3.4. DIŞ TİCARET HADLERİNİN GELİŞİMİ

İhracat fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksine oranlanması suretiyle elde edilen dış ticaret hadlerinin ve fiyat endekslerinin gelişimi Tablo 2.15'te verilmiştir.

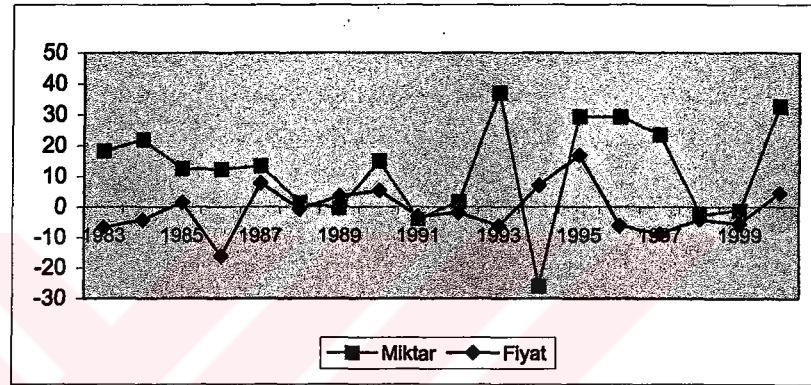
Tablo 2.15: 1982-2000 Dönemi Dış Ticaret Hadleri ve Fiyat Endeksleri

	İhracat Fiyat Endeksi (1994=100)	İthalat Fiyat Endeksi (1994=100)	Dış Ticaret Hadleri
1982	104.5	117.8	0.89
1983	100.0	110.0	0.91
1984	93.2	105.3	0.88
1985	88.8	106.9	0.83
1986	86.3	89.7	0.96
1987	98.8	96.7	1.02
1988	95.4	96.1	0.99
1989	95.8	99.5	0.96
1990	105.6	104.8	1.01
1991	104.6	101.5	1.03
1992	106.0	99.6	1.06
1993	103.0	93.4	1.10
1994	100.0	100.0	1.00
1995	112.6	116.8	0.96
1996	107.6	109.7	0.98
1997	102.5	100.2	1.02
1998	98.4	96.1	1.02
1999	91.7	90.8	1.01
2000	87.8	94.9	0.92

Kaynak : DİE

Genel olarak 1980'li yıllarda aleyhte gelişen dış ticaret hadlerinin, 1990'lı yıllarda genel olarak lehte geliştiği, özellikle 1993 yılında 1.1 düzeyine ulaştığı görülmektedir. Genel olarak ithalat fiyat endeksinin belirleyicisi konumundaki petrol fiyatlarının 2000 yılında büyük bir oranda artması, dış ticaret hadlerinin önemli ölçüde aleyhimize gelişmesine neden olmuş ve 1999 yılında 1.01 düzeyindeki dış ticaret haddi 0.92 seviyesine kadar gerilemiştir.

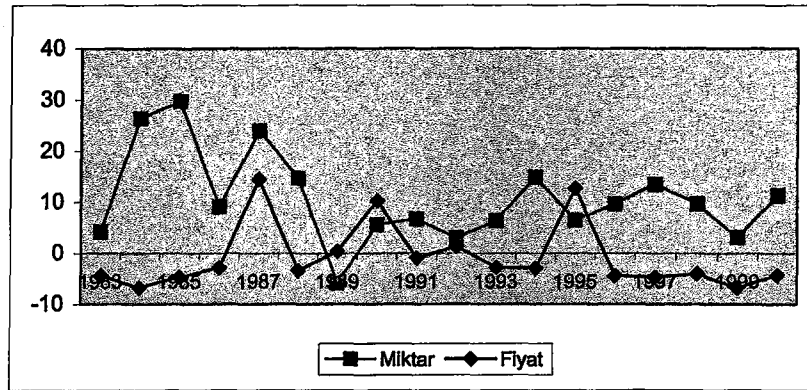
Grafik 2.6: İthalat Miktar ve Fiyat Endekslerinin Gelişimi (% Değişim)

Daha önce de belirtildiği üzere, ekonominin özellikle gelişme dönemlerinde vazgeçilmez bir yapıya sahip olan ithalatın, fiyat ve miktar endekslerinin gelişimi de bu yapıyı teyit etmektedir. Grafik 2.6'dan da izlenebileceği üzere ithalat miktar endeksi, fiyat endeksinde yaşanan gelişmelere tepki vermezken, ekonomide yaşanan daralma ve genişleme dönemlerinde sert hareketler sergilemektedir.

Rekabet gücünün temel belirleyicisi konumundaki reel kur ile ihracat ilişkisi izleyen bölümde ekonometrik analizlerle ortaya konulmaya çalışılacaktır ancak, bu konuda önsel bilgi ihracat fiyat ve miktar endeksleri arasındaki ilişkiden de edinilebilir.

Grafik 2.7: İhracat Miktar ve Fiyat Endekslerinin Gelişimi (% Değişim)

Grafik 2.7'den de izlenebileceği üzere, 1990 yılına kadar ihracat fiyat ve miktar endeksleri arasında görülen ilişki, takip eden dönemde sürmemiştir. 1990'lı yıllarda genel olarak durgun bir gelişim gösteren endekslerde, 1995 yılında fiyat endeksinde meydana gelen sıçramada miktar endeksi düşmüştür. Dolayısıyla yüksek fiyat düzeyini yurtdışı piyasalarda kabul ettiremeyen ihracatçılar, daha az miktarda ihracat yapmak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan miktar düzeyinde yaşanan düşüşe rağmen, bu fiyat düzeyinde elde edilen kazancın yeterli olduğu da düşünülebilir. Bu noktada ön plana çıkan ihraç ürünlerinin yüksek fiyat düzeylerinde rekabet edemeyen yapısında, fiyat düzeyi kadar ürün kalitesinin de önemli bir paya sahip olduğu gözardı edilmemelidir.

BÖLÜM III

TÜRKİYE DIŞ TİCARETİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Bu bölümde; Türkiye dış ticaretinin analizi ve değerlendirilmesinin yer aldığı bölümlerde ortaya konulan dış ticaretin gelir ve fiyat düzeyine olan duyarlılığı, ampirik çalışmalarla incelenmiştir. Çalışmada, ithalat ve ihracatın fiyat ve gelir esneklikleri araştırılmıştır.

3.1. ANALİZ YÖNTEMİ

Dış ticaretin analizi temel olarak ithalat ve ihracat eksenlerine oturtulmuştur. Dış ticaret toplam ithalat ve ihracatın yanısıra iki temel sektör olan sanayi ve tarım alt ayrımlarıyla da ele alınmıştır. İthalatın analizinde Türkiye ithalatı, GSYİH verileri ve reel kur endeksi kullanılmıştır. İhracatın gelişiminde ulusal ekonomide (arz) yaşanan gelişmeler kadar ticaret ilişkisinde bulunan ülkelerde (talep) yaşanan gelişmelerin de önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. İhracata yönelik talep artışının temel belirleyicisinin de gelir artışı olduğu göz önüne alındığında, analizde açıklayıcı değişken olarak reel kur endeksinin yanısıra ihracatta ağırlıklı paya sahip olan OECD ülkeleri GSYİH'leri dikkate alınmıştır. 1982-2000 döneminde OECD üyesi ülkelerin Türkiye ihracatı ve ithalatı içerisindeki payı Ek-4'te verilmiştir.

Çalışmada analiz dönemi 1982-2000 olarak belirlenmiş ve analizde üçer aylık veriler kullanılmıştır. Veri sıklığının üç ay olması ve mevsimsel etkilerin tespit edilmiş olması nedeniyle öncelikle serilerdeki *mevsimsel etkiler düzeltilmiştir*. Hemen hemen tüm ekonomik göstergelerin trend içermesi nedeniyle durağanlığı sağlamak için de serilerin *logaritmaları* alınmış ve durağanlığın sağlanıp sağlanmadığı (diğer bir ifadeyle birim kök sınamaları) “Genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller-ADF) Testi” ile yapılmıştır. Test sonuçlarından, logaritmaları alınmış serilerin durağanlaşmadığı görüldüğünden logaritmik serilerin *birinci sıra farkları*

alınmıştır. Söz konusu dönüşüm sonrasında serilere tekrar ADF testi uygulanmış ve serilerin durağanlaştığı sonucuna ulaşılmıştır.

Regresyon analizinde, durağan olmayan seriler ile yapılan regresyon sonuçlarının güvenilir olmadığına işaret eden ve ekonometri yazınında “*sahte regresyon*” (*spurious regression*) olarak tanımlanan durum söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle çalışmada sahte regresyon durumunun tespitinde yaygın olarak kullanılan “Eş Bütünleşme (Cointegration) Analizi” uygulanmıştır. Logaritmik birinci sıra farkların alınması suretiyle durağan hale gelen seriler eş bütünleşme analizi çerçevesinde uygulanan Engle-Granger yöntemi doğrultusunda logaritmik formları kullanılarak regresyon analizine dahil edilmiştir. İthalat ve ihracat için çift logaritmik formda kurulan regresyon denklemleri En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilmiştir. Çift logaritmik formun kullanılması eş bütünleşme analizi çerçevesinde zorunluluk arzederken, araştırmacıya tahmin edilen katsayıların esneklik olarak yorumlanabilmesi açısından büyük bir avantaj sağlamıştır.

Bu analiz sonucunda, serilerin uzun dönemli bir ilişkiye sahip oldukları diğer bir ifadeyle *eşbütünleşik* (cointegrated) oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç söz konusu serilerle tahmin edilen regresyonun sahte olmadığını, tahmin edilen regresyondaki katsayılar için t-testi uygulanabileceğini ifade etmektedir. Böylece çalışmada durağan olmayan serilerle tahmin edilen çift logaritmik formdaki regresyon denklemleri sonucunda elde edilen katsayıların (esnekliklerin) güvenilirliği de sınanmıştır.

Sonuç olarak eşbütünleşik olduğu belirlenen serilerin ifade ettiği değişkenlerle tahmin edilen katsayılar (esneklikler), istatistiki ve ekonometrik açıdan değerlendirildikten sonra sonuçlar iktisadi olarak da önsel beklentilerimiz çerçevesinde yorumlanmıştır.

İlk aşamada toplam ithalat ve ihracat verileri ile yapılan bu analizler, iki temel sektörü olan tarım ve sanayi ithalat ve ihracatları için de uygulanmıştır.

Ayrıca sanayi sektörü alt ayrımında işlenmiş tarımsal ürünler ve sanayi ürünleri dış ticaretleri de analize dahil edilmiştir.

3.1.1. SERİLERİN MEVSİMSEL ETKİDEN ARINDIRILMASI

Mevsimsel etki, yılın belli bir döneminde ortaya çıkan ve diğer dönemlerinde ya kaybolan ya da büyüklük ve yön değiştiren etki olarak tanımlanabilir. Bu tanım gereği, mevsimsel etkiden söz edilebilmesi için çalışılan zaman serilerinin bir yıldan daha kısa dönemleri içeren (aylık, üç aylık vb) seriler olması gerekmektedir. Yıllık verilerle çalışıldığında mevsimsel etki kaybolacaktır (Küçükkiremitçi, 2000).

Üç aylık, aylık, haftalık, günlük verilerle çalışılıyorsa ve bu veriler yıllık devresel hareketler gösteriyorsa, o zaman mevsimsel bir bileşen veya faktörden söz edilebilir. Mevsimsel seriler trend içerebilir veya içermeyebilir. Devresel bir bileşene ait olabilir veya olmayabilir. Bununla birlikte, her 12 aylık veya dört çeyreklik dönem için tekrarlandığından, mevsimsel etkileri modellemek, trend veya devresel hareketleri modellemekten daha kolaydır. Çünkü trend doğrusal veya üssel forma sahip, devresel hareketler de farklı zaman aralıklarında tekrarlanıyor olabilirken; mevsimsellik genellikle kolayca belirlenebilir. Bu nedenle, ayırıştırma yönteminde mevsimsel bileşen zaman serilerinin modellenmesinde ilk önce ele alınan bileşendir (Küçükkiremitçi, 2000).

Mevsimlik etkilerin belirlenmesinde ve serilerin mevsimsel etkiden arındırılmasında kullanılan çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemlerden mevsimlik endeks değerinin hesaplanması, kukla değişken kullanımı ve Census X-11 yöntemleri en çok kullanılanlarıdır. Mevsimsel endeks değerinin hesaplanması toplamsal ve çarpımsal olmak üzere iki farklı metod ile uygulanabilmektedir. Çalışmamızda mevsimsel endeks değerinin hesaplanması çarpımsal metod ile yapılmıştır.

3.1.2. GENİŞLETİLMİŞ DICKEY FULLER (ADF) TESTİ

Dickey ve Fuller (1981), yaptıkları çalışmalar sonunda kendi adları ile anılan istatistiksel test yöntemini geliştirmişlerdir. Genellikle Dickey Fuller istatistikleri AR(1) sürecinin birim köke sahip olup olmadığını test etmektedir. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) regresyon denklemi ise AR(p) sürecini içermektedir:

$$\Delta W_t = \alpha + \gamma T + \delta W_{t-1} + \sum_{k=1}^m \sigma_k \Delta W_{t-k} + \varepsilon_t \quad (1)$$

W : Durağanlığı araştırılan değişken, T : Trend

$H_0 : \delta = 0$ (Seri birim kök içeriyor, durağan değil.)

$H_1 : \delta < 0$ (Seri birim kök içermiyor, durağan.)

(1) no'lu denklemden hesaplanan ADF istatistiğinin mutlak değeri Monte Carlo Simülasyonlarına göre hesaplanan MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Eğer ADF istatistiğinin mutlak değeri MacKinnon kritik değerinden büyükse serinin birim kök içerdiği yönündeki H_0 hipotezi reddedilmekte ve serinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Aksi durumda seri birim kök içermektedir ve durağan değildir.

ADF testinde en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Ancak, gecikme uzunluğunun belirlenmesi üzerine geliştirilen birçok kriter vardır (AIC, Schwarz kriteri, HQ kriteri, Olabilirlik Oran (LR) testi gibi). Bu kriterlerin tamamı asimptotik olarak tutarlı tahmin edicilerdir. Ancak, uygulamalı çalışmalarda veri sayısının az olması nedeniyle, bu kriterlerden hangisi küçük örneklerde daha sapmasızdır sorusunun cevaplandırılması önem kazanmış ve Lutkepohl(1985) Monte Carlo simülasyonu çerçevesinde yapmış olduğu çalışmada Schwarz kriterinin diğer kriterlere göre daha sapmasız olduğunu ortaya koymuştur (Yiğidim, Köse, 1997). Dolayısıyla ADF testinde gecikme uzunlukları Schwarz Kriteri (SC) ile belirlenmiştir.

3.1.3. EŞ BÜTÜNLEŞME (COINTEGRATION) ANALİZİ

Eş bütünleşme, durağan olmayan değişkenler arasındaki durağan uzun dönemli ilişkiyi tanımlamaktadır. Diğer bir ifade ile, aynı fark derecesinde ($I(d)$) durağanlaşan seriler arasındaki ilişkinin, doğrusal kombinasyonlar sonucunda durağanlaşmasıdır ($I(0)$). Eş bütünleşme analizinde, Johansen&Juselius Yöntemi (1990) ve Engle-Granger Yöntemi (1987) olmak üzere iki yöntem yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada eş bütünleşme analizi Engle-Granger yöntemi ile yapılmıştır.

$$\log X_t = \alpha + \beta \log Y_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Bu metodolojide X_t , d kez farkı alındıktan sonra durağan hale gelmişse d seviyesinde bütünleşmiş demektir ve bu süreç genellikle $X_t \sim I(d)$ simgesi ile ifade edilmektedir. X_t ve Y_t gibi iki serinin (ya da daha fazla serinin) aynı seviyede bütünleştikleri kabul edilirse ($X_t \sim I(d)$, $Y_t \sim I(b)$), X_t 'nin Y_t 'ye regresyonunda ((2) no'lu denklem) hata terimleri $I(d-b)$ ve $b > 0$ ise bu iki serinin eşbütünleşik oldukları kabul edilmektedir. Engle-Granger eş bütünleşme analizi üç evreden oluşmaktadır:

- Serilerin bütünleşme derecesinin belirlenmesi ($X_t \sim I(d)$, $Y_t \sim I(b)$),
- Seriler arasındaki ilişkinin ((2) no'lu denklem) EKK yöntemi ile tahmin edilmesi,
- Tahmin edilen modelin hata teriminin durağanlığının araştırılması ($\varepsilon_t \sim I(d-b)$).

3.2. ANALİZDE KULLANILAN VERİLERİN KAYNAKLARI VE NİTELİKLERİ

Analizde Türkiye'ye ilişkin dış ticaret verileri, Türkiye ve ihracatta ağırlıklı paya sahip ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH-GDP) verileri ve reel kur endeksi kullanılmıştır.

Dış Ticaret Verileri: 1982-2000 dönemine ilişkin Türkiye ithalat (M) ve ihracat (X) verileri Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) kaynaklarından elde edilmiştir. Analizde 1994=100 temel devreli aylık ithalat ve ihracat miktar endekslerinden hareketle hesaplanan üçer aylık veriler kullanılmıştır.

GSYİH Verileri: 1982-2000 dönemini kapsayan DİE kaynaklı ve 1987=100 temel devreli üçer aylık Türkiye GSYİH verileri kullanılmıştır.

Ülke GSYİH verileri ise ihracatımız içerisinde ağırlıklı paya sahip olan OECD üyesi ülkelerin GSYİH'lerinden oluşmaktadır. 1982-2000 dönemine ilişkin 1995=100 temel devreli üçer aylık GSYİH verileri OECD kaynaklarından elde edilmiştir.

Reel Döviz Kuru Verileri: Bilindiği üzere; bir ekonomide herhangi bir anda geçerli olan kurlar nominal döviz kurlarıdır. Nominal kurların geçen zaman içindeki yurtdışı enflasyon oranı ile yurtiçi enflasyon oranına göre düzeltilmesinden elde edilen kurlar “reel döviz kuru” olarak tanımlanabilir (Seyidoğlu,1996).

Reel döviz kuru hesaplanmasına ilişkin olarak uygulamada kullanılan yaklaşımlar iki ana başlık altında toplanabilir:

Satın Alma Gücü Paritesi (r_{pp}): Bu tanıma göre, uzun dönemde reel döviz kuru, yabancı ülke fiyatlarının (P^*), yurtiçi fiyatlara (P) oranı ile düzeltilmiş nominal döviz kuru (e) olup matematiksel olarak;

$$r_{pp} = \frac{eP^*}{P}$$

şeklinde ifade edilmektedir. Eşitlikteki rakamsal düşüş, reel döviz kurundaki bir değerlenmeyi göstermektedir.

Dış Ticarete Konu Olan ve Olmayan Mallar Temelinde Tanımlaması (r_r): Bu tanım söz konusu malların ülke içindeki görelî fiyatlarını, ülkenin dış ticaretinde rekabet gücünün bir göstergesi olarak kullanır. Tanımın temelinde, yurtiçi ve yurtdışı görelî fiyat yapısının ülkelerarası maliyet farklılıklarını ortaya koyması, yatmaktadır. Dış ticarete konu olan malların fiyatlarının dünya ölçeğinde eşitleneceği varsayımı altında matematiksel olarak ifadesi;

$$r_r = \frac{P_T}{P_N} = \frac{eP_T^*}{P_N}$$

şeklindedir. Yukarıdaki ifadede;

P_T : Dış ticarete konu olan malların ülke içindeki fiyatlarını,

P_T^* : Aynı malların dünya fiyatlarını,

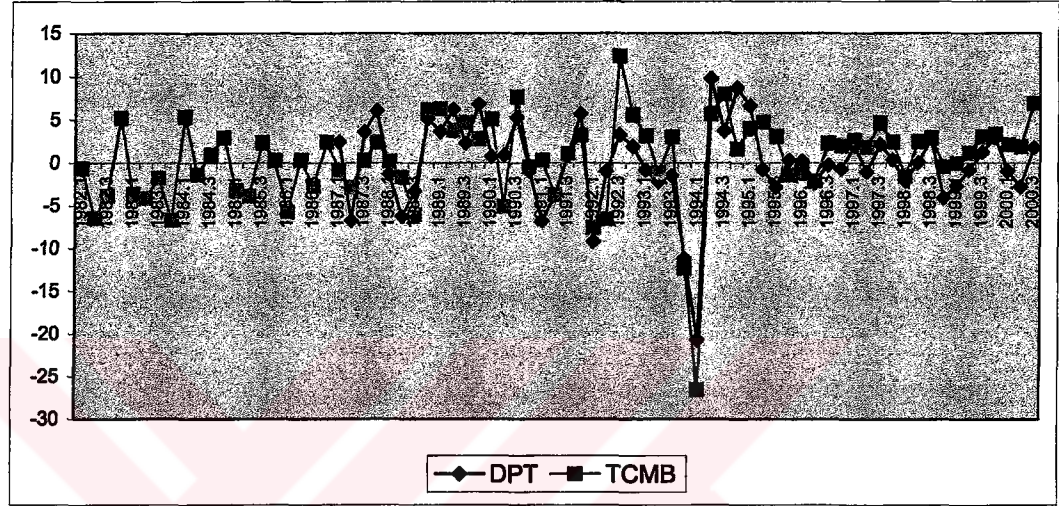
P_N : Dış ticarete konu olmayan malların fiyatlarını,

göstermekte olup ifadenin rakamsal olarak azalması reel döviz kurunda bir değerlenmeyi gösterir. Dış ticarete konu olan ve olmayan mallar temelinde reel döviz kuru hesaplamaları yapıldığında ortaya çıkan sorun, bu mallara ilişkin fiyat endekslerinin doğrudan mevcut olmayışıdır. Bu nedenle uygulamada yapılan bu malların fiyatlarını yansıtacak fiyat endekslerinin saptanmasıdır. Bu amaca en uygun olarak önerilen dış ticarete konu olan mallar için bu malların dünya fiyatını yansıtacak şekilde yabancı ülkenin Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (TEFE)'nin kullanılmasıdır (Kıpcı, Kesriyeli, 1997).

Gerek ihracat gerekse ithalatın analizinde gelir etkisini ölçmek üzere kullanılan GSYİH büyüklüklerinin yanısıra diğer bir temel bileşen olarak ve fiyat etkisini yansıtmak üzere reel döviz kuru kullanılmıştır. Genellikle reel kurun kullanılmasını gerektiren çalışmalarda DPT tarafından hesaplanan

1982=100 temel devreli ve Merkez Bankası tarafından hesaplanan 1995=100 temel devreli reel kur endeksi kullanılmaktadır. DPT ve Merkez Bankası tarafından hesaplanan reel kur endekslerinin üçer aylık değişimleri Grafik 3.1'de verilmiştir.

Grafik 3.1: Reel Kur Endekslerindeki Değişim (%)

Grafik 3.1'den de izlenebileceği üzere iki reel kur endeksi; 1989,1990 ve 1994,1995 yıllarında önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma temel olarak reel kur endeksinin hesaplanmasında kullanılan farklı fiyat endekslerinden kaynaklanmaktadır.

Merkez Bankası reel kur endeksi büyük bir çoğunluğu OECD üyesi olan onyedü ülke verisi kullanılarak TEFE'ye göre hesaplanmaktadır. DPT reel kur endeksi ise Almanya ve ABD verileri kullanılarak TÜFE'ye göre hesaplanmaktadır. Gerek çalışmamızda amacın dış ticaretin analizi olması ve dış ticaretin ağırlıklı bir bölümünün OECD üyesi ülkeler ile gerçekleştirilmesi gerekse Kıpıcı ve Kesriyeli (1997)'nin çalışmasında da vurgulandığı üzere reel kur endeksinin hesaplanmasında TEFE'nin kullanılmasının daha anlamlı bulunması nedeniyle analizlerimizde Merkez Bankası reel kur endeksinin kullanılması daha uygun görülmüştür. Ancak

1995=100 temel devreli Merkez Bankası reel kur endeksi 1987 yılına kadar hesaplanmış olduğundan 1982-1987 dönemine ilişkin veriler DPT 1982=100 temel devreli reel kur endeksinden hareketle tarafımızdan hesaplanmıştır.

3.3. EKONOMETRİK ANALİZ

Ekonometrik analiz; Türkiye ithalatının ve Türkiye ihracatının analizi olmak üzere iki ana başlık altında yapılmıştır. İthalatın analizinde toplam ve sektörel ithalat miktar endeksleri açıklanan değişkenler, Türkiye GSYİH'si ve reel kur endeksi ise, açıklayıcı değişkenler olarak belirlenmiştir. İhracatın analizinde ise, toplam ve sektörel ihracat miktar endeksleri açıklanan değişkenler, OECD üyesi ülkelerin GSYİH'si ve reel kur endeksi açıklayıcı değişkenler olarak seçilmiştir.

Ekonometrik analizin bütün aşamalarında EViews 3.0 paket programı kullanılmıştır.

3.3.1. TÜRKİYE İTHALATININ ANALİZİ

3.3.1.1. TÜRKİYE İTHALATININ MAKRO ANALİZİ

Türkiye ithalatının makro analizinde kullanılan değişkenler Tablo 3.1'de verilmiştir.

Tablo 3.1: İthalatın Makro Analizinde Kullanılan Değişkenler

M	İthalat Miktar Endeksi (1994=100)
TGDP	Türkiye GSYİH'si (1987=100)
KUR	Reel Kur Endeksi (1995=100)
SA	Mevsimsel Düzeltme (SA-Seasonal Adjustment)
L	Logaritma Fonksiyonu $LX=\log(X)$
D	Fark Operatörü $DX=X-X(-1)$

Çalışma kapsamına alınan değişkenlerin mevsimsel etki içermesinden dolayı serilerde öncelikle mevsimsel düzeltme yapılmıştır. Hemen hemen tüm ekonomik göstergeler trend içerdiğinden analizlere geçmeden önce mevsimsel düzeltme yapılan serilerin logaritmaları da

alınmıştır. Ancak yapılan Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi sonuçlarında durağanlaşmadığı görülen serilerin birinci sıra farkları da alınmıştır. Logaritmik birinci sıra fark alınmak suretiyle durağanlaştırılan serilere ilişkin ADF test sonuçları Tablo 3.2'de verilmiştir.

Tablo 3.2: İthalatın Makro Analizinde Kullanılan Değişkenlere İlişkin ADF Testi Sonuçları*

Değişkenler	ADF Test İst.	ADF τ -ist.		
		%1	%5	%10
DLMSA	-8,923 ⁽⁰⁾	-2,594	-1,944	-1,618
DLTGDP	-9,205 ⁽¹⁾	-2,594	-1,944	-1,618
DLKURSA	-7,142 ⁽⁰⁾	-2,594	-1,944	-1,618

* Parantez içerisindeki değerler gecikme (lag) uzunluğundadır.

Seriler trendden arındırılmış olduğundan ADF testi, ADF testine ilişkin teorik açıklamaların yer aldığı bölüm 3.1.2'deki (1) no'lu denklemin sabit terim ve trend içermeyen şekliyle yapılmıştır. Tablo 3.2'den de izlenebileceği üzere, değişkenlerin yüzde 1 anlamlılık düzeyinde ADF test istatistiklerinin mutlak değerleri MacKinnon kritik değerlerinden büyüktür. Bu sonuçlarla serilerin birim kök içerdiği yönündeki H_0 hipotezi reddedilmiş ve logaritmik birinci sıra farkı alınmış olan serilerin tamamının durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İthalatın reel kur ve Türkiye GSYİH'si ile olan ilişkisinin *yönü ve büyüklüğünün* tespit edilebilmesi amacıyla (3) no'lu denklem En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile tahmin edilmiştir. Tahmin edilen regresyon sonuçları Tablo 3.3'te verilmiştir.

$$LMSA_t = C + \alpha L TGDP SA_t + \beta L KURSA_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

Tablo 3.3 : İthalatın Makro Analizine İlişkin Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LMSA Dönem: 1982:1 2000:4				
Değişkenler	Katsayı	St. Sapma	t-ist.	Olasılık
C	-15.80671	0.708199	-22.31958	0.0000
LTGDPSA	1.891067	0.065588	28.83232	0.0000
LKURSA	0.360232	0.137170	2.626174	0.0105
R ²	0.936097	Akaike Kriteri		-1.233932
Düzeltilmiş R ²	0.934347	Schwarz Kriteri		-1.141929
Log Olabilirlik	49.88940	F-ist.		534.6806
Durbin-Watson ist.	0.672105	Olasılık (F-ist.)		0.000000

Regresyon sonuçlarına göre; tüm açıklayıcı değişkenlerin katsayılarının anlamlı olduğu ve ithalatta yaşanan değişimlerin %93.6'sının söz konusu değişkenler tarafından açıklandığı görülmektedir. Durağan olmayan serilerle tahmin edilen regresyonun sahte olup olmadığı diğer bir ifadeyle güvenilirliği de eş bütünleşme analizi ile sınanmıştır. Eş bütünleşme analizi çerçevesinde çift logaritmik formdaki modelin tahmininden elde edilen hata teriminin durağanlık sınaması yapılmıştır. (1) no'lu denklemin sabit terim ve trend içermeyen 0. gecikme uzunluğunda yapılan ADF testi sonucu Tablo 3.4'te verilmiştir.

Tablo 3.4: İthalatın Makro Analizine İlişkin Eş Bütünleşme Analizi

	ADF Test İst.	ADF τ -İst.		
		%1	%5	%10
RES _{LMSA}	-3,789	-2,594	-1,944	-1,618

Tablo 3.4'ten de izlenebileceği üzere ADF testi sonucunda hata teriminin birim kök içerdiği yönündeki H_0 hipotezi yüzde 1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş, dolayısıyla hata teriminin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç ise; *ithalat miktarı, Türkiye GSYİH'si ve reel kurun eşbütünleşik ve uzun dönemli bir ilişkiye sahip olduklarına işaret etmektedir.* Bu çerçevede; eş bütünleşme analizi sonucundan hareketle, tahmin edilen regresyon sonuçlarının *güvenilir* olduğu söylenebilir.

$$LMSA_t = -15,8 + 1,89 LTGDPSA_t + 0,36 LKURSA_t$$

Regresyonun güvenilir olduğu test edildikten sonra regresyon sonuçları iktisadi olarak aşağıdaki şekilde yorumlanabilir: Tablo 3.3'ten de izlenebileceği üzere, ithalatın uzun dönem gelir esnekliğinin 1.89, fiyat esnekliğinin ise 0.36 düzeyinde olduğu tahmin edilmiştir. (Ek-7) Dolayısıyla diğer herşey sabitken; *Türkiye GSYİH'si %10 arttığında ithalatta %18,9, TL reel olarak %10 oranında değerlendirildiğinde ise ithalatta %3,6 oranında bir artışa neden olabileceği söylenebilir.* Bu sonuçlar önceki bölümlerdeki değerlendirmeler doğrultusunda şekillenen önsel bekleyişlerimize paralel bir şekilde, *Türkiye ithalatının iktisadi büyümeye karşı yüksek bir duyarlılığa sahip olduğunu* doğrulamaktadır. Sanayi üretiminin GSYİH içerisinde ağırlıklı paya sahip olması ve sanayi üretiminin artırılabilmesinin önkoşulu olan ara ve yatırım malları talebinin ithalat yoluyla karşılanması nedeniyle ithalat büyümenin neredeyse olmazsa olmaz koşulu haline gelmiştir. Dolayısıyla bu tespit doğrultusunda ithalatın fiyat esnekliğinin düşük bir düzeyde tahmin edilmesi de, önsel bekleyişlerimizi doğrular bir sonuçtur. Buradan hareketle; ithalat fiyatları hangi düzeyde olursa olsun, ekonominin iktisadi büyüme sürecine girdiği dönemlerde Türkiye'nin ithalat miktarında önemli bir artış gözleneceğini söylemek mümkündür.

Dış ticaretin analizinde, dış ticaretin fiyat ve gelir düzeyine olan duyarlılığının tahmin edilmesi amacı doğrultusunda yapılan bir çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan Türkiye ithalatının fiyat ve gelir esnekliklerinin hesaplandığı bazı çalışmaları şöyle özetlemek mümkündür:

İthalatın analizine ilişkin 1987-1999 dönemini kapsayan üçer aylık verilerin kullanıldığı çalışmada (Kotan, Saygılı, 1999) Türkiye GSYİH'si, 1 ABD Doları ve 1.5 Alman Markı'ndan oluşan sepetten hesaplanmış reel kur endeksi ve TÜFE açıklayıcı değişkenler olarak belirlenmiştir. Petrol ithalatı hariç Türkiye ithalatının kullanıldığı analizde ithalatın uzun dönem fiyat esnekliği 0.24, gelir esnekliği ise 0.26 düzeyinde tahmin edilmiştir.

1960-1993 dönemini kapsayan yıllık verilerle yapılan çalışmada (Senhadji, 1998) ise Türkiye GSYİH'sinden ihracatın çıkarılması suretiyle elde edilen seri ve reel kur endeksi açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Çalışmada, EKK yöntemiyle ithalatın uzun dönem fiyat esnekliği 0.35, gelir esnekliği ise 1.78 düzeyinde tahmin edilmiştir.

Her iki çalışmada da ithalatın gelir esnekliği fiyat esnekliğinin üzerinde tahmin edilmiştir. Senhadji (1998)'nin tahmin sonuçları elde ettiğimiz sonuçlara paralellik gösterirken Kotan ve Saygılı (1999)'nın çalışmasında ithalatın gelir esnekliği oldukça düşük ve fiyat esnekliğine çok yakın bir düzeyde tahmin edilmiştir. Bu sonuca, analizde açıklanan değişken olarak kullanılan petrol ithalatı hariç Türkiye ithalatının neden olduğu düşünülmektedir. Özellikle büyüme dönemlerinde temel bir hammadde olan petrol ithalatının önemli bir miktarda artış gösterdiği göz önüne alındığında, petrol ithalatının analiz dışında bırakılmasının ithalatın büyümeye karşı duyarlılığını azaltmış olduğu söylenebilir.

3.3.1.2. TÜRKİYE İTHALATININ SEKTÖREL ANALİZİ

İthalatın sektörel analizinde iki ana sektör olan tarım ve sanayi sektörlerine ve ayrıca sanayi sektörü alt ayrımında işlenmiş tarımsal ürünler ve sanayi ürünleri ithalatına ilişkin fiyat ve gelir esneklikleri tahmin edilmeye çalışılmıştır. Türkiye ithalatının sektörel analizinde kullanılan değişkenler Tablo 3.5'te verilmiştir.

Tablo 3.5: İthalatın Sektörel Analizinde Kullanılan Değişkenler

M1	Tarım Sektörü İthalat Miktar Endeksi (1994=100)
M3	Sanayi Sektörü İthalat Miktar Endeksi (1994=100)
M31	İşlenmiş Tarımsal Ürünler İthalat Miktar Endeksi (1994=100)
M33	Sanayi Ürünleri İthalat Miktar Endeksi (1994=100)
TGDP	Türkiye GSYİH'si (1987=100)
KUR	Reel Kur Endeksi (1995=100)
SA	Mevsimsel Düzeltme (SA-Seasonal Adjustment)
L	Logaritma Fonksiyonu $LX=\log(X)$
D	Fark Operatörü $DX=X-X(-1)$

Ekonometrik analiz bölümünün tamamında 1982:1-2000:4 dönemine ilişkin verilerin kullanılmasına karşın ithalatın sektörel analizinde 1982:4-2000:4 verileri kullanılmıştır. Bunun temel sebebi ise 1982 yılının ilk üç dönemine ilişkin verilerin analiz sonucunu anlamsız hale getirecek boyutta serileri bozmasıdır. İthalatın sektörel analizinde açıklayıcı değişkenler, makro analizde de kullanılan Türkiye GSYİH'si ve reel kur endeksi olmakla birlikte açıklanan değişkenler ise her bir sektöre ilişkin ithalat miktar endeksleridir. Açıklayıcı değişkenlerin durağanlık sınamaları ithalatın makro analizi bölümünde yapılmış olduğundan bu bölümde ayrıca yer verilmemiştir. Analize yeni dahil edilen mevsimsel etkilerden arındırılmış olan sektörel ithalat serilerine ilişkin ADF testi sonuçları Tablo 3.6'da verilmiştir.

Tablo 3.6: İthalatın Sektörel Analizinde Kullanılan Değişkenlere İlişkin ADF Testi Sonuçları*

Değişkenler	ADF Test İst.	ADF τ -İst.		
		%1	%5	%10
DLM1SA	-10,564 ⁽⁰⁾	-2,594	-1,944	-1,618
DLM3SA	-7,371 ⁽⁰⁾	-2,594	-1,944	-1,618
DLM31SA	-9,381 ⁽¹⁾	-2,594	-1,944	-1,618
DLM33SA	-6,924 ⁽⁰⁾	-2,594	-1,944	-1,618

* Parantez içerisindeki değerler gecikme (lag) uzunluklarıdır.

Tablo 3.6'dan da izlenebileceği üzere, değişkenlerin yüzde 1 anlamlılık düzeyinde ADF test istatistiklerinin mutlak değerleri MacKinnon kritik değerlerinden büyüktür. Bu sonuçlarla serilerin birim kök içerdiği yönündeki H_0 hipotezi reddedilmiş ve logaritmik birinci sıra farkı alınmış olan serilerin tamamının durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tarım sektörü ve işlenmiş tarımsal ürünler ithalatının reel kur ve Türkiye GSYİH'si ile olan ilişkilerinin yer aldığı (4) ve (5) no'lu çift logaritmik formdaki regresyon denkleminin tahmin sonuçları ve sözkonusu regresyonların tahmini sonucu elde edilen hata terimlerine ilişkin sabit terim ve trendsiz 0. gecikme uzunluğundaki ADF testi sonuçları Ek-5'te verilmiştir.

$$LM1SA_t = C + \alpha LTGDPSA_t + \beta LKURSA_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$LM31SA_t = C + \alpha LTGDPSA_t + \beta LKURSA_t + \varepsilon_t \quad (5)$$

Tarım sektörü ve işlenmiş tarımsal ürünler ithalatına ilişkin eş bütünleşme analizi çerçevesinde yapılan ADF testi sonucunda, regresyon tahmini ile elde edilen hata terimlerinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçtan hareketle (4) ve (5) no'lu denklemlerin tahmini sonucu elde edilen t istatistiklerinin güvenilir olduğunu dolayısıyla Ek-5'ten de izlenebileceği üzere tarım sektörü ve işlenmiş tarımsal ürünler ithalatlarının Türkiye GSYİH'si ile anlamlı bir ilişkiye sahip olmalarına karşın reel kur ile anlamlı bir ilişkiye sahip olmadıklarını söylemek mümkündür. Bu regresyon analizi sonucunda tarım sektörü ithalatının gelir esnekliği 3,59, işlenmiş tarımsal ürünler ithalatının gelir esnekliği ise 0,68 düzeyinde tahmin edilmiştir. Katsayısı anlamsız çıkan reel kur değişkeninin denklemden çıkarılması suretiyle tekrarlanan analizde ise tarım sektörü ithalatının gelir esnekliği 3,76, işlenmiş tarımsal ürünler ithalatının gelir esnekliği 0,7 düzeyinde tahmin edilmiştir. (Ek-6)

Sanayi sektörü ithalatının reel kur ve Türkiye GSYİH'si ile olan ilişkisinin yönü ve büyüklüğünün tespit edilebilmesi amacıyla (6) no'lu çift logaritmik formdaki regresyon denklemi tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 3.7'de verilmiştir.

$$LM3SA_t = C + \alpha LTGDPSA_t + \beta LKURSA_t + \varepsilon_t \quad (6)$$

Tablo 3.7: Sanayi Sektörü İthalatı Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LM3SA Dönem: 1982:1 2000:4				
Değişkenler	Katsayı	St. Sapma	t-ist.	Olasılık
C	-14.67751	0.964337	-15.22032	0.0000
LTGDPSA	1.745880	0.102035	17.11054	0.0000
LKURSA	0.441311	0.201073	2.194783	0.0315
R ²	0.867369	Akaike Kriteri		-0.637035
Düzeltilmiş R ²	0.863579	Schwarz Kriteri		-0.542907
Log Olabilirlik	26.25178	F-ist.		228.8896
Durbin-Watson ist.	0.456530	Olasılık (F-ist.)		0.000000

(6) no'lu denklemin tahmin edilen regresyon sonucunda elde edilen hata teriminin durağanlığına ilişkin sabit terim ve trendsiz 0. gecikme uzunluğundaki ADF testi sonucu Tablo 3.8'de verilmiştir.

Tablo 3.8: Sanayi Sektörü İthalatına İlişkin Eş Bütünleşme Analizi

	ADF Test İst.	ADF τ -İst.		
		%1	%5	%10
RES _{LM39A}	-3,205	-2,595	-1,944	-1,618

Tablo 3.8'den de görülebileceği üzere hata terimi %1 anlamlılık düzeyinde durağandır. Diğer bir ifadeyle regresyon analizinde kullanılan seriler eş bütünleşiktir ve uzun dönemli bir ilişkiye sahiptir. Dolayısıyla tahmin edilen katsayılara ilişkin t istatistiklerinin güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

$$LM3SA_t = -14,67 + 1,74 LTGDPSA_t + 0,44 LKURSA_t$$

Tablo 3.7'den izlenebileceği üzere sanayi sektörü ithalatının gelir esnekliği 1.74 düzeyinde, fiyat esnekliği ise 0.44 düzeyinde tahmin edilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle sanayi sektörü ithalatının Türkiye GSYİH'sindeki değişime karşı yüksek bir duyarlılığa sahip olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye toplam ithalatına ilişkin tahmin edilen 1.89 düzeyindeki gelir esnekliği ve 0.36 düzeyindeki fiyat esnekliği gözönüne alındığında, sanayi sektörü ithalatının toplam ithalata göre fiyat düzeyine karşı daha duyarlı olduğu görülmektedir.

Sanayi sektörünün alt ayrımında sanayi ürünleri ithalatının fiyat ve gelir esneklikleri (7) no'lu denklem ile tahmin edilmiştir.

$$LM33SA_t = C + \alpha LTGDPSA_t + \beta LKURSA_t + \varepsilon_t \quad (7)$$

Tablo 3.9: Sanayi Ürünleri İthalatı Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LM33SA Dönem: 1982:4 2000:4				
Değişkenler	Katsayı	St. Sapma	t-ist.	Olasılık
C	-15.39341	0.996847	-15.44209	0.0000
LTGDPSA	1.810047	0.105475	17.16086	0.0000
LKURSA	0.458222	0.207851	2.204566	0.0308
R ²	0.868068	Akaike Kriteri		-0.570720
Düzeltilmiş R ²	0.864298	Schwarz Kriteri		-0.476592
Log Olabilirlik	23.83129	F-ist.		230.2879
Durbin-Watson ist.	0.458154	Olasılık (F-ist.)		0.000000

(7) no'lu denklemin regresyon analizi sonucunda elde edilen hata terimine ilişkin ADF testi sonucu Tablo 3.10'da verilmiştir. Hata terimine ilişkin sabit terim ve trendsiz 0. gecikme uzunluğunda yapılan ADF testi sonucunda hata terimlerinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3.10: Sanayi Ürünleri İthalatına İlişkin Eş Bütünleşme Analizi

	ADF Test İst.	ADF τ -İst.		
		%1	%5	%10
RES _{LM33SA}	-3,125	-2,595	-1,944	-1,618

(7) no'lu denklemden hareketle tahmin edilen katsayılar aşağıda verilmiştir.

$$LM33SA_t = -15,39 + 1,81 LTGDPSA_t + 0,45 LKURSA_t$$

Sanayi ürünleri ithalatının gelir esnekliği 1.81, fiyat esnekliği ise 0.45 düzeyinde tahmin edilmiştir. Sanayi ürünleri ithalatının 1.81 düzeyindeki gelir esnekliği, sanayi sektörü ithalatının 1.74 düzeyindeki gelir esnekliği ile birlikte değerlendirildiğinde, ithal ürünlerin katma değeri arttıkça gelir esnekliğinin yükseldiğini söylemek mümkündür. Bu sonuç, yüksek katma değerli ürünlerin özellikle ara ve yatırım mallarını temsil ettiği de gözönüne alındığında, II. Bölümde yapılan ekonominin iktisadi büyüme sürecine girdiği dönemlerde ithalat artışının kaçınılmaz olacağı tespitini doğrulamaktadır.

3.3.2. TÜRKİYE İHRACATININ ANALİZİ

3.3.2.1. TÜRKİYE İHRACATININ MAKRO ANALİZİ

Türkiye ihracatının makro analizinde kullanılan değişkenler Tablo 3.11'de verilmiştir.

Tablo 3.11: İhracatın Makro Analizinde Kullanılan Değişkenler

X	İhracat Miktar Endeksi (1994=100)
GDP	OECD Ülkeleri GSYİH'si (1995=100)
KUR	Reel Kur Endeksi (1995=100)
SA	Mevsimsel Düzeltme (SA-Seasonal Adjustment)
L	Logaritma Fonksiyonu $LX=\log(X)$
D	Fark Operatörü $DX=X-X(-1)$

Mevsimsel etkilerin arındırılmış olduğu seriler, logaritmaları ve birinci sıra farkları alınmak suretiyle durağan hale getirilmiştir. (1) no'lu denklemin sabit terim ve trend içermeyen şekliyle tahmin edilmesiyle elde edilen ADF testi sonuçları Tablo 3.12'de verilmiştir.

Tablo 3.12: İhracatın Makro Analizinde Kullanılan Değişkenlere İlişkin ADF Testi Sonuçları*

Değişkenler	ADF Test İst.	ADF τ -İst.		
		%1	%5	%10
DLXSA	-3,676 ⁽³⁾	-2,595	-1,944	-1,618
DLGDPSA	-2,028 ⁽⁰⁾	-2,594	-1,944	-1,618
DLKURSA	-7,142 ⁽⁰⁾	-2,594	-1,944	-1,618

* Parantez içerisindeki değerler gecikme (lag) uzunluklarıdır.

Tablo 3.12'den de izlenebileceği üzere ihracat (DLXSA) ve reel kurun (DLKURSA) yüzde 1, OECD ülkeleri GSYİH'sinin (DLGDPSA) ise yüzde 5 anlamlılık düzeyinde ADF test istatistiklerinin mutlak değerleri MacKinnon kritik değerlerinden büyüktür. Dolayısıyla logaritmik birinci sıra farkı alınmış olan serilerin durağan olduğunu söylemek mümkündür.

İhracatın reel kur ve OECD ülkeleri GSYİH'leri ile olan ilişkisinin yönü ve büyüklüğünün tespit edilebilmesi amacıyla çift logaritmik formdaki (8) no'lu regresyon denkleminin tahmin sonuçları Tablo 3.13'te verilmiştir.

$$LXSA_t = C + \alpha LGDPSA_t + \beta LKURSA_t + \varepsilon_t \quad (8)$$

Tablo 3.13 : İhracatın Makro Analizine İlişkin Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LXSA Dönem: 1982:1 2000:4				
Değişkenler	Katsayı	St. Sapma	t-ist.	Olasılık
C	-10.79205	0.430618	-25.06179	0.0000
LKURSA	-0.607027	0.092619	-6.554040	0.0000
LGDPSA	3.694880	0.074292	49.73435	0.0000
R ²	0.973955	Akaike Kriteri		-2.043103
Düzeltilmiş R ²	0.973242	Schwarz Kriteri		-1.951101
Log Olabilirlik	80.63793	F-ist.		1364.928
Durbin-Watson ist.	1.296670	Olasılık (F-ist.)		0.000000

Regresyon sonuçlarından *ihracatta meydana gelen değişimlerin %97'sinin, açıklayıcı değişkenler tarafından açıklandığı* görülmektedir. Regresyon sonuçlarının yorumlanması öncesinde regresyonun sahte olup olmadığına ilişkin eş bütünleşme analizi yapılmıştır. Eş bütünleşme analizi çerçevesinde çift logaritmik formdaki modelin tahmininden elde edilen hata teriminin durağanlık sınaması, (1) no'lu denklemin sabit terim ve trend içermeyen 0. gecikme uzunluğunda yapılan ADF testi sonucunda sınanmış ve sonuçlar Tablo 3.14'te verilmiştir.

Tablo 3.14: İhracatın Makro Analizine İlişkin Eş Bütünleşme Analizi

	ADF Test İst.	ADF τ -İst.		
		%1	%5	%10
RES _{LXSA}	-5,958	-2,593	-1,944	-1,618

Tablo 3.14'ten de izlenebileceği üzere ADF testi sonucunda hata teriminin birim kök içerdiği yönündeki H_0 hipotezi yüzde 1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş, dolayısıyla hata teriminin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlardan hareketle; ihracatın OECD ülkeleri GSYİH'si ve reel kur ile uzun dönemli bir ilişkiye sahip olduğunu ve aynı zamanda regresyon sonuçlarının güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

$$LXSA_t = -10,79 + 3,69 LGDPSA_t - 0,6 LKURSA_t$$

Tablo 3.13'te yer alan regresyon sonuçlarında ihracatın uzun dönem gelir esnekliğinin 3.69, fiyat esnekliğinin de 0.6 düzeyinde olduğu görülmektedir. Diğer herşey sabitken, *ülke GSYİH'lerinde meydana gelen %1'lik artış ihracatın %3.69 oranında artmasına, TL'de meydana gelen %10'luk reel değerlenme ise ihracatın %6 oranında azalmasına, neden olabilir.* (Ek-7) Görüldüğü üzere regresyon sonuçları, ihracatın gelir değişimine karşı duyarlılığının fiyat değişiminden daha yüksek bir düzeyde olduğuna işaret etmektedir. Bu sonucun, 1980'li yıllarda yoğun teşvik politikasıyla artırılabilen ancak, 1990'lı yıllarda bu politikaların sona ermesiyle durağan seyrini sürdüren ihracat gelişimi ile tutarlı olduğu düşünülmektedir. Hatırlanacağı gibi, 1980'li yıllarda ihracatın özellikle parasal desteklerle teşvik edilmesi, toplam ihracat artışının piyasa dinamikleri ile ilişkisini büyük ölçüde ortadan kaldırmış ve ihracatın fiyat düzeyine karşı duyarlılığını büyük ölçüde zedelemiştir. 1990'lı yıllarda uygulanan aşırı değerli TL politikası ise ihracat üzerinde caydırıcı bir etki yaratmıştır.

Tahmin sonuçlarından hareketle ihracatın fiyat değişiminden çok ülkelerin gelir düzeyinde meydana gelen değişime daha duyarlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç ise zaman içerisinde rekabet gücünden yoksun bir hale gelen Türkiye ihracatının ancak talep cephesinde meydana gelecek bir artışla artırılabilceğine işaret etmektedir.

Asya krizinin Türkiye ihracatı üzerine etkilerinin araştırılması amacı doğrultusunda yapılan bir çalışmada (Burhan, Mustafaoğlu, 1998) 1989-1996 dönemini kapsayan üçer aylık veriler kullanılarak Türkiye ihracatı OECD ülkeleri GSYİH'si ve Türkiye'nin Asya ülkelerine göre oluşturulan reel kur endeksi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Çift logaritmik formda kurulan regresyon denklemleriyle Türkiye ihracatının fiyat esnekliği 0.63, gelir esnekliği ise 3.9 düzeyinde tahmin edilmiştir. İhracatın gelir esnekliği ve farklı endeksler kullanılmasına rağmen fiyat esnekliği kendi tahminimize çok yakın bir düzeyde tahmin edilmiştir. Burhan ve Mustafaoğlu (1998)'nin çalışmasında da Türkiye ihracatı içerisinde önemli bir temsil gücüne sahip olan OECD

lkeleri GSYİH'lerine yer verilmiştir. Ancak, Türkiye ihracatı içerisinde yaklaşık yüzde 30'luk paya sahip olan ve OECD ülkelerine göre nispi olarak daha istikrarsız bir büyüme potansiyeline sahip ülkeler analiz dışında bırakılmıştır. Bu nedenle gerek Burhan ve Mustafaoğlu (1998)'nin çalışmasında gerekse kendi çalışmamızda yüksek bir düzeyde tahmin edilen ihracatın gelir esnekliğinin (3.9 ve 3.69) ihtiyatla değerlendirilmesi gerektiği dşnlmektedir.

Ihracatın fiyat ve gelir esnekliklerinin tahmin edilmesi amacıyla yapılan bir diğer çalışmada (şahinbeyoğlu, Ulaşan, 1999) 1987-1998 dönemini kapsayan üçer aylık veriler kullanılmıştır. G-7 lkeleri GSYİH'leri ve 1 ABD Doları+1.5 Alman Markı'ndan oluşan sepetten hareketle hesaplanan reel kur endeksi açıklayıcı değişkenler olarak belirlenmiştir. Çalışmada ihracatın uzun dönem gelir esnekliği 0.1, fiyat esnekliği 0.4 düzeyinde tahmin edilmiştir. şahinbeyoğlu ve Ulaşan (1999)'ın çalışmasında ihracatın fiyat esnekliği 1'in altında ve kendi tahminimize yakın bir düzeyde, ancak gelir esnekliği 0.1 düzeyinde kendi tahminimizden oldukça farklı bir düzeyde tahmin edilmiştir. Gelir esnekliklerinin önemli ölçüde farklılaşmasının temel nedeninin şahinbeyoğlu ve Ulaşan (1999)'ın gelir düzeyindeki gelişimi G-7 lkeleri GSYİH'leri ile açıklamalarından kaynaklandığı dşnlmektedir. Söz konusu çalışmada gelir esnekliğinin 0.1 düzeyinde tahmin edilmesi, yüksek ve istikrarlı büyüme potansiyeline sahip G-7 ülkelerine ihraç edilen malların gelir değişimine olan duyarlılığının çok düşük olduğuna işaret etmektedir.

Sonuç olarak çalışmalarda ihracatın fiyat esnekliğine ilişkin daha tutarlı sonuçlar elde edilirken, ihracatın gelir esnekliğinin seçilen ülke yelpazesine göre önemli ölçüde farklılaştığını söylemek mümkündür.

3.3.2.2. TÜRKİYE İHRACATININ SEKTÖREL ANALİZİ

Ihracatın sektörel analizinde iki ana sektör olan tarım ve sanayi sektörlerine ve ayrıca sanayi sektörü alt ayırımında işlenmiş tarımsal ürünler ve sanayi ürünleri ihracatına ilişkin fiyat ve gelir esneklikleri tahmin edilmeye

çalışılmıştır. Türkiye ihracatının sektörel analizinde kullanılan değişkenler Tablo 3.15'te verilmiştir.

Tablo 3.15: İhracatın Sektörel Analizinde Kullanılan Değişkenler

X1	Tarım Sektörü İhracat Miktar Endeksi (1994=100)
X3	Sanayi Sektörü İhracat Miktar Endeksi (1994=100)
X31	İşlenmiş Tarımsal Ürünleri İhracat Miktar Endeksi (1994=100)
X33	Sanayi Ürünleri İhracat Miktar Endeksi (1994=100)
GDP	OECD Ülkeleri GSYİH'si (1995=100)
KUR	Reel Kur Endeksi (1995=100)
SA	Mevsimsel Düzeltme (SA-Seasonal Adjustment)
L	Logaritma Fonksiyonu $LX=\log(X)$
D	Fark Operatörü $DX=X-X(-1)$

Sektörel analizde açıklayıcı değişkenler makro analizde de kullanılan OECD ülkeleri GSYİH'si ve reel kur endeksi olmakla birlikte açıklanan değişkenler ise her bir sektöre ilişkin ihracat miktar endeksleridir. Açıklayıcı değişkenlerin durağanlık sınamaları ihracatın makro analizi bölümünde yapılmış olduğundan bu bölümde ayrıca yer verilmemiştir. Analize yeni dahil edilen mevsimsel etkilerden arındırılmış olduğu sektörel ihracat serilerine ilişkin ADF testi sonuçları Tablo 3.16'da verilmiştir.

Tablo 3.16: İhracatın Sektörel Analizinde Kullanılan Değişkenlere İlişkin ADF Testi Sonuçları*

Değişkenler	ADF Test İst.	ADF τ -İst.		
		%1	%5	%10
DLX1SA	-10,405 ⁽¹⁾	-2,594	-1,944	-1,618
DLX3SA	-6,660 ⁽¹⁾	-2,594	-1,944	-1,618
DLX31SA	-10,215 ⁽¹⁾	-2,594	-1,944	-1,618
DLX33SA	-3,436 ⁽³⁾	-2,595	-1,944	-1,618

* Parantez içerisindeki değerler gecikme (lag) uzunluklarıdır.

Tablo 3.16'dan da izlenebileceği üzere, değişkenlerin yüzde 1 anlamlılık düzeyinde ADF test istatistiklerinin mutlak değerleri MacKinnon kritik değerlerinden büyüktür. Bu sonuçlarla serilerin birim kök içerdiği yönündeki H_0 hipotezi reddedilmiş ve logaritmik birinci sıra farkı alınmış olan serilerin tamamının durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tarım sektörü ihracatının reel kur ve OECD ülkeleri GSYİH'leri ile olan ilişkilerinin yer aldığı (9) no'lu çift logaritmik formdaki regresyon denkleminin tahmin sonuçları Tablo 3.17'de verilmiştir.

$$LX1SA_t = C + \alpha LGDPSA_t + \beta LKURSA_t + \varepsilon_t \quad (9)$$

Tablo 3.17: Tarım Sektörü İhracatı Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LX1SA Dönem: 1982:1 2000:4				
Değişkenler	Katsayı	St. Sapma	t-ist.	Olasılık
C	5.813857	0.845191	6.878750	0.0000
LGDPSA	0.254279	0.145817	1.743829	0.0854
LKURSA	-0.537881	0.181787	-2.958858	0.0042
R ²	0.110283	Akaike Kriteri		-0.694420
Düzeltilmiş R ²	0.085907	Schwarz Kriteri		-0.602417
Log Olabilirlik	29.38795	F-ist.		4.524276
Durbin-Watson ist.	1.326330	Olasılık (F-ist.)		0.014051

Tahmin edilen regresyon sonucunda elde edilen hata teriminin durağanlığına ilişkin sabit terim ve trendsiz 0. gecikme uzunluğundaki ADF testi sonucu Tablo 3.18'de verilmiştir.

Tablo 3.18: Tarım Sektörü İhracatına İlişkin Eş Bütünleşme Analizi

	ADF Test ist.	ADF τ -ist.		
		%1	%5	%10
RES _{LX1SA}	-6,270	-2,593	-1,944	-1,618

ADF testi sonucunda hata teriminin %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu dolayısıyla tahmin edilen katsayıların güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

$$LX1SA_t = 5,81 + 0,25 LGDPSA_t - 0,53 LKURSA_t$$

Tablo 3.17'den de görülebileceği üzere tarım sektörü ihracatında meydana gelen değişimlerin sadece %11'lik kısmı OECD ülkeleri GSYİH'leri ve reel kur tarafından açıklanmaktadır. Bu sonuç ise tarım sektörü ihracatını

talep cephesinde meydana gelen değişimlerden ziyade daha farklı faktörlerin etkilediğini ortaya koymaktadır.

Tarım sektörü ihracatının fiyat esnekliği 0,53, gelir esnekliği ise yüzde 8 anlamlılık düzeyinde 0,25 olarak tahmin edilmiştir. (Ek-7) Bu sonuçlardan hareketle tarım sektörü ihracatının OECD ülkeleri GSYİH'sinde meydana gelecek değişimlere karşı yüksek bir duyarlılığa sahip olmadığı, ancak reel kurda meydana gelecek %10'luk bir değer kaybında %5.3 oranında artabileceğini söylemek mümkündür.

Sanayi sektörü ihracatının reel kur ve OECD ülkeleri GSYİH'leri ile kurulan (10) no'lu çift logaritmik formdaki regresyon denkleminin tahmin sonuçları Tablo 3.19'da verilmiştir.

$$LX3SA_t = C + \alpha LGDPSA_t + \beta LKURSA_t + \varepsilon_t \quad (10)$$

Tablo 3.19: Sanayi Sektörü İhracatı Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LX3SA Dönem: 1982:1 2000:4				
Değişkenler	Katsayı	St. Sapma	t-ist.	Olasılık
C	-14.97540	0.580866	-25.78116	0.0000
LGDPSA	4.724702	0.100214	47.14616	0.0000
LKURSA	-0.804360	0.124935	-6.438241	0.0000
R ²	0.971016	Akaike Kriteri		-1.444504
Düzeltilmiş R ²	0.970222	Schwarz Kriteri		-1.352502
Log Olabilirlik	57.89116	F-ist.		1222.819
Durbin-Watson ist.	0.921214	Olasılık (F-ist.)		0.000000

(10) no'lu denklemin tahmin edilen regresyon sonucunda elde edilen hata teriminin durağanlığına ilişkin sabit terim ve trendsiz 0. gecikme uzunluğundaki ADF testi sonucu Tablo 3.20'de verilmiştir.

Tablo 3.20: Sanayi Sektörü İhracatına İlişkin Eş Bütünleşme Analizi

	ADF Test İst.	ADF τ -ist.		
		%1	%5	%10
RES _{LX3SA}	-5,125	-2,593	-1,944	-1,618

Tablo 3.20'den de görülebileceği üzere hata terimi %1 anlamlılık düzeyinde durağandır. Diğer bir ifadeyle regresyon analizinde kullanılan seriler eş bütünleşiktir ve uzun dönemli bir ilişkiye sahiptir. Dolayısıyla tahmin edilen katsayılara ilişkin t istatistiklerinin güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

$$LX3SA_t = -14,97 + 4,72 LGDPSA_t - 0,80 LKURSA_t$$

Tablo 3.19'dan izlenebileceği üzere sanayi sektörü ihracatının gelir esnekliği 4.7 düzeyinde, fiyat esnekliği ise 0.8 düzeyinde tahmin edilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle sanayi sektörü ihracatının OECD ülkeleri GSYİH'lerindeki değişime çok yüksek bir duyarlılığa sahip olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye toplam ihracatına ilişkin tahmin edilen 3.69 düzeyindeki gelir esnekliği ve 0.6 düzeyindeki fiyat esnekliği ile birlikte Türkiye ihracatının %85'lik kısmını sanayi sektörü ihracatının oluşturduğu gözönüne alındığında, sanayi sektörü ihracatına ilişkin tahmin edilen esneklik katsayılarının oldukça tutarlı olduğunu söylemek mümkündür.

Sanayi sektörünün alt ayrımında işlenmiş tarımsal ürünler ihracatının fiyat ve gelir esneklikleri (11) no'lu denklem ile tahmin edilmiştir.

$$LX31SA_t = C + \alpha LGDPSA_t + \beta LKURSA_t + \varepsilon_t \quad (11)$$

Tablo 3.21: İşlenmiş Tarımsal Ürünler İhracatı Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LX31SA Dönem: 1982:1 2000:4				
Değişkenler	Katsayı	St. Sapma	t-ist.	Olasılık
C	2.778948	0.963845	2.883190	0.0052
LGDPSA	0.754457	0.166287	4.537070	0.0000
LKURSA	-0.399341	0.207307	-1.926327	0.0580
R ²	0.219961	Akaike Kriteri		-0.431683
Düzeltilmiş R ²	0.198590	Schwarz Kriteri		-0.339681
Log Olabilirlik	19.40397	F-ist.		10.29252
Durbin-Watson ist.	1.337658	Olasılık (F-ist.)		0.000115

(11) no'lu denklemin regresyon analizi sonucunda elde edilen hata terimine ilişkin ADF testi sonucu Tablo 3.22'de verilmiştir. Hata terimine ilişkin sabit terim ve trendsiz 0.gecikme uzunluğunda yapılan ADF testi sonucunda hata terimlerinin durağan olduğu ve regresyon analizinde tahmin edilen t istatistiklerinin güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3.22:İşlenmiş Tarımsal Ürünler İhracatına İlişkin Eş Bütünleşme Analizi

	ADF Test Ist.	ADF τ -Ist.		
		%1	%5	%10
RES _{LX31SA}	-6,492	-2,593	-1,944	-1,618

(11) no'lu denklemden hareketle tahmin edilen katsayılar aşağıda verilmiştir.

$$LX31SA_t = 2,77 + 0,75 LGDPSA_t - 0,39 LKURSA_t$$

İşlenmiş tarımsal ürünler ihracatının gelir esnekliği 0,75, fiyat esnekliği ise 0,39 düzeyinde tahmin edilmiştir. Bu sonuçlar tarım sektörü ihracatının 0,25 düzeyindeki gelir esnekliği ve 0,53 düzeyindeki fiyat esnekliği ile birlikte değerlendirildiğinde katma değeri artan işlenmiş tarımsal ürünler ihracatının gelir değişimine olan duyarlılığının arttığını söylemek mümkündür. Katma değeri artan işlenmiş tarımsal ürünler ihracatının tarım sektörü ihracatına göre fiyat esnekliğinin daha düşük bir düzeyde tahmin edilmesi ise; katma değeri artan işlenmiş tarımsal ürünlerin rekabet gücünün tarımsal ürünlerden daha düşük olduğuna işaret etmektedir.

Sanayi sektörünün alt ayrımında sanayi ürünleri ihracatının fiyat ve gelir esneklikleri (12) no'lu denklem ile tahmin edilmiştir.

$$LX33SA_t = C + \alpha LGDPSA_t + \beta LKURSA_t + \varepsilon_t \quad (12)$$

Tablo 3.23: Sanayi Ürünleri İhracatı Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LX33SA Dönem: 1982:1 2000:4				
Değişkenler	Katsayı	St. Sapma	t-ist.	Olasılık
C	-17.17081	0.693124	-24.77307	0.0000
LGDP _{SA}	5.280254	0.119581	44.15622	0.0000
LKUR _{SA}	-0.922468	0.149080	-6.187761	0.0000
R ²	0.967020	Akaike Kriteri		-1.091127
Düzeltilmiş R ²	0.966116	Schwarz Kriteri		-0.999124
Log Olabilirlik	44.46282	F-ist.		1070.217
Durbin-Watson ist.	0.741926	Olasılık (F-ist.)		0.000000

(12) no'lu denklemin regresyon analizi sonucunda elde edilen hata terimine ilişkin ADF testi sonucu Tablo 3.24'te verilmiştir. Hata terimine ilişkin sabit terim ve trendsiz 0.gecikme uzunluğunda yapılan ADF testi sonucunda hata terimlerinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3.24: Sanayi Ürünleri İhracatına İlişkin Eş Bütünleşme Analizi

	ADF Test İst.	ADF τ -İst.		
		%1	%5	%10
RES _{LX33SA}	-4,294	-2,593	-1,944	-1,618

(12) no'lu denklemden hareketle tahmin edilen katsayılar aşağıda verilmiştir.

$$LX33SA_t = -17,17 + 5,28 LGDP_{SA_t} - 0,92 LKUR_{SA_t}$$

Sanayi ürünleri ihracatının gelir esnekliği 5,28, fiyat esnekliği ise 0,92 düzeyinde tahmin edilmiştir. Bu sonuçlar toplam sanayi sektörü ihracatının 4.72 düzeyindeki gelir esnekliği ve 0,92 düzeyindeki fiyat esnekliği ile birlikte değerlendirildiğinde, ihracatımız içerisinde katma değeri yüksek spesifik ürünlerin gelir düzeyinde meydana gelecek değişimlere oldukça duyarlı olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla ihracat içerisinde belirleyici bir paya sahip olan sanayi ürünleri ihracatının gelir düzeyine karşı duyarlılığına karşın fiyat düzeyine karşı nispi olarak çok daha düşük bir duyarlılığa sahip olması, Türkiye ihracatının ancak talep cephesinde meydana gelecek artışlarla önemli ölçüde artırılabilmesine işaret etmektedir. Ayrıca ihracatın artırılması amacı doğrultusunda uygulanacak kur

politikasının ihracat üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceği ancak, özellikle OECD ülkelerinde yaşanan iktisadi konjonktürün daha belirleyici olacağı görülmektedir. Bu sonuçlardan hareketle ihracatın talep cephesinde meydana gelecek değişimlere karşı olan duyarlılığının azaltılması dolayısıyla ihracata gerek fiyat gerekse kalite açısından rekabet gücünü artıracak önlemlerin alınması gerektiği söylenebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İktisadi düşünce sistemleri çerçevesinde I.Bölümde incelenen dış ticaret teorilerinin XIX. yüzyıla kadar belirgin ve düzenli kalıplar içerisinde gerçekleşen mal ticaretini açıklamaya yönelik başarısını, XX. yüzyılın özellikle son çeyreğinde sürdürmemesi ülkelerin dış ticaret gelişim sürecinin, kendi iç dinamikleriyle değerlendirilmesini daha anlamlı hale getirmiştir. Buna bağlı olarak çalışmamızda Türkiye dış ticaretinin gelişim süreci, Türkiye ekonomisinde yaşanan yapısal dönüşümler dikkate alınarak 1980 öncesi dönem, 1980-1989 dönemi, 1989 sonrası dönem olmak üzere üç ana dönemde incelenmiştir.

1980 öncesi Türkiye ekonomisinde uygulanan ithal ikameci politikalar, Türkiye'nin ara ve yatırım mallarında dışa bağımlı yapısının sürmesine neden olmuş milli hasıla içerisinde ağırlıklı paya sahip olan sanayi üretiminin olmazsa olmaz koşulu haline gelen ithalat, böylece iktisadi büyümenin de en önemli koşulu haline gelmiştir.

Türkiye ekonomisinde üretimin ithalat ile, ihracatın ise üretimle sürdürülebilir olması ve ithalatın sorunsuz finansmanının ancak ihracat artışıyla mümkün kılınması, özellikle 1970'li yıllarda yaşanan petrol şoklarına bağlı olarak büyümenin, dolayısıyla dış ticaretin finansmanı açısından bir darboğazla karşılaşılmasına neden olmuştur. Ülkenin döviz gelirlerini artırıcı en sağlıklı kalem olan ihracatın yeterince artırılamaması ve iç tasarrufların yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan ithalatın dolayısıyla iktisadi büyümenin finansmanı sorunu ise Türkiye ekonomisinin son yirmi yıldaki gelişiminin temel belirleyicisi olmuştur.

Petrol şokları sonrasında ortaya çıkan ithalatın finansman probleminin uygulanan çeşitli politikalarla çözülmesi bir kenara daha da derinleşmesi, Türkiye ekonomisinde dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu kararlar çerçevesinde uygulanan politikaların en temel özelliğinin bu yıla kadar

sürdürülen ithal ikameci sanayileşme stratejisinin, ihracata yönelik sanayileşme stratejisine dönüştürülmesi olduğunu söylemek mümkündür.

24 Ocak kararları ile birlikte dış borç imkanlarında sağlanan artışla, ithalat hacminin artırılarak üretim sürecine tekrar işlerlik kazandırılması sağlanmıştır. Bu dönemde teşvik araçlarından yoğun olarak kullanılan Merkez Bankası reeskont kredileri ve vergi iadesi sistemi ise, ihracatta yüksek oranlı artışların kaydedilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak büyük ölçüde dış borçlanmayla desteklenen ve dış borçlanma imkanlarının kısıtlanmasıyla birlikte, son verilen teşvik sistemi, ihracatta da durgunluk yaşanmasına neden olmuştur. 1980'li yıllarda dış kaynak girişinin ağırlıklı olarak teşvik sistemi aracılığıyla ihracata kanalize edilmesiyle elde edilen döviz gelirleri, ithalatın sorunsuz bir şekilde sürdürülebilmesine ve aynı zamanda üretim sürecinin işletilebilmesiyle yüksek oranlı büyüme sürecinin yakalanabilmesine olanak sağlamıştır. Ancak ekonomide gelirlerin üretici sektörlerde kalıcı yatırımlara dönüştürülememesi ve teşvik sisteminin sona ermesi, dış ticaret hacminde yaşanan yüksek oranlı artışların da son bulmasına neden olmuştur.

Nitekim 1980'li yıllarda kamu ve özel sektör ayrımında incelenen sabit sermaye yatırımlarının sektörel dağılımından hareketle; kamu kesiminin, üzerine düşen alt yapı (ulaştırma+enerji) yatırımları haricinde üretici sektörlerde yatırım yapmayarak ekonomiden çekilme gayreti içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Planlı dönemde imalat sanayine yapılan yüksek orandaki sabit sermaye yatırımları, 1980'li yıllarda sürekli azalış göstermiş ve bu alandaki yatırımlar çok büyük bir oranda üretici olmayan konut sektörüne kaymıştır. Böylece 1980'li yıllarda yaşanan yüksek oranlı iktisadi büyüme hızlarının 1980 öncesinde yaratılan ve atıl kalan kapasitelerin kullanılması suretiyle yakalanabildiğini söylemek mümkündür.

Hükümetin dış borç kaynaklarının tükenmesi ve iç borçlanma olanaklarının iç tasarrufların yetersizliği nedeniyle kısıtlı kalması, Türkiye ekonomisinin 1980'li yıllarda başlayan dışa açılma sürecinin, 1989 yılında

sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle tamamlanmasına neden olmuştur. Bu tarihten itibaren kamu kesimi borçlanma gereksiniminin finansmanında kısa vadeli yabancı tasarruflara da başvurulacağı bir anlamda resmi olarak ilan edilmiştir. Böylece ithalatın finansmanında; yetersiz kalan ihracat gelirleri ve dış borç kaynaklarının yanısıra kısa vadeli sermaye şeklinde giren yabancı tasarruflar da kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla 1989 yılı öncesinde dış ticaret dengesinin belirleyicisi olan cari işlemler dengesinin finansmanı, 1989 yılı sonrasında büyük ölçüde serbest bırakılan sermaye hareketlerindeki gelişmelerle paralellik göstermeye başlamıştır. Ülkemize ağırlıklı olarak kısa vadeli ve portföy yatırımları şeklinde giren sermaye hareketlerinin hızlı bir hareket kabiliyetine ve ekonomide meydana gelebilecek en ufak bir sorunda ülkeyi rahatça terkedebilme özelliğine sahip olması, ekonomide yüksek risk düzeyinin oluşmasına neden olmuştur.

24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte dış ticaret politikalarına paralel bir şekilde dış ticaret gelişimine yön veren ithalat ve ihracat yapısında da önemli değişimler yaşanmıştır. 1980 yılı sonrasında ithalatın belirleyicisi konumuna gelen ara malı ithalatının seyri, özellikle 1990 yılı sonrasında yüzde 80'in üzerinde gerçekleşen sanayi sektörü ithalatı ile birlikte değerlendirildiğinde; yerli sanayinin ithal girdiye bağımlı hale gelen yapısını açıkça ortaya koymaktadır. Ekonomide yatırımsızlaşma eğilimine paralel olarak yatırım malı ithalat payında 1980'li yıllarda önemli bir düşüş eğilimi hakim olurken, aynı dönemde ücret düzeyinin sabitlenmesine bağlı olarak yurtiçi talebin kısılması ise, tüketim malı ithalatının toplam ithalat içerisindeki payının düşmesine neden olmuştur. Ancak, 1983 yılından itibaren tüketim yönlü iktisadi büyüme sürecine bağlı olarak tüketim malı ithalatında önemli bir artış yaşanmıştır.

Ihracatta da özellikle tarım ürünleri ihracatının 1980'li yıllarda sanayileşme süreci ve teşvik sistemiyle birlikte çok büyük bir oranda daralması suretiyle önemli bir yapısal dönüşüm yaşandığını söylemek mümkündür. Ayrıca ihracatın belirleyicisi konumuna gelen sanayi üretiminin

ithalata bağımlı yapısı ise, Türkiye ekonomisinde ithalat ve ihracatın karşılıklı bağımlılık içerisinde olduğunu ortaya koyan önemli diğer bir yapısal özelliği oluşturmaktadır.

Dış ticaret endeksleri incelendiğinde ise; ithalat miktar endeksinin, fiyat endeksine göre ekonomide yaşanan daralma ve genişleme dönemlerine daha çok tepki verdiği gözlenirken, ihracat miktar ve fiyat endeksleri arasında ise belirgin bir ilişki görülememiştir. Buradan hareketle, dış ticaretin fiyat düzeyi ile anlamlı bir ilişki içerisinde olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde; Türkiye dış ticaretinde yaşanan gelişmeler ile makroekonomik büyüklükler arasındaki ilişkiler esneklikler yaklaşımı çerçevesinde ekonometrik tekniklerle de analiz edilmeye çalışılmıştır.

İthalatın analizinde; Türkiye ithalatının iktisadi büyümeye karşı reel kura göre daha yüksek bir duyarlılığa sahip olduğu, regresyon analizi sonuçlarıyla ortaya konmuştur. İthalatın fiyat esnekliğinin düşük düzeyde olduğu da göz önüne alındığında, ekonominin iktisadi büyüme sürecine girdiği dönemlerde Türkiye ithalatında önemli bir miktarda artış gözleneceğini bu anlamda ithalatta gelir etkisinin fiyat etkisinden çok daha büyük olduğunu söylemek mümkündür.

İhracatın analizinde de; ihracatın gelir değişimine karşı duyarlılığının fiyat değişimine karşı duyarlılığından çok daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bilindiği üzere, 1980'li yıllarda ihracatın özellikle parasal destekle teşvik edilmesi, toplam ihracat artışının piyasa dinamikleri ile ilişkisini büyük ölçüde ortadan kaldırmış, 1990'lı yıllarda ise uygulanan aşırı değerli TL politikası ihracat üzerinde caydırıcı bir etki yaratmıştır. Gelir esnekliğinin yüksek bir düzeyde tahmin edilmesi ise zaman içerisinde rekabet gücünden yoksun bir hale gelen Türkiye ihracat artışının ancak, talep cephesinde meydana gelecek bir artışla ya da gelir esnekliği yüksek ürünlere yönelik

ihracat üretim kapasitesinin yükseltilmesiyle sağlanabileceğine işaret etmektedir.

İthalatın sektörel analizinde tarım sektörü ve işlenmiş tarımsal ürünler ithalatının fiyat düzeyindeki değişime duyarlı olmamasına karşın gelir düzeyindeki değişime duyarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sanayi sektörü ve sanayi ürünleri ithalatının analizinde elde edilen sonuçlardan hareketle de, ithal ürünlerin katma değeri arttıkça gelir esnekliğinin yükseldiğini söylemek mümkündür. Yüksek katma değerli ürünlerin özellikle ara ve yatırım mallarını temsil ettiği de gözönüne alındığında, önceki bölümlerde de ortaya konan ekonominin iktisadi büyüme sürecine girdiği dönemlerde ithalat artışının kaçınılmaz olacağı tespiti doğrulamaktadır. Sanayi ürünleri ithalatının 1.81 düzeyindeki gelir esnekliği ve 0.45 düzeyindeki fiyat esnekliği toplam ithalatın 1.89 düzeyindeki gelir esnekliği ve 0.36 düzeyindeki fiyat esnekliği ile birlikte değerlendirildiğinde, esnekliklerin birbirine oldukça yakın bir düzeyde tahmin edildiğini ve dolayısıyla toplam ithalat içerisinde sanayi ürünleri ithalatının önemli bir temsil gücüne sahip olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye ithalatının ağırlıklı bir bölümünün ara ve yatırım malları ithalatından oluşması ise, elde edilen tahmin sonuçlarının oldukça tutarlı olduğuna işaret etmektedir.

İhracatın alt sektörleri itibariyle regresyon sonuçları değerlendirildiğinde ise, sanayi ürünleri alt sektörüne ilişkin sonuçlar önem taşımaktadır. Sanayi ürünleri alt sektörünün ihracat gelir esnekliği 5,28, fiyat esnekliği ise 0.92 düzeyinde tahmin edilmiştir. Dolayısıyla söz konusu sektörün ülkelerin büyüme potansiyelinde önemli bir role sahip olduğu göz önüne alındığında, gelir esnekliğinin anlamlı bir düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca fiyat esnekliğinin 0.92 düzeyinde olması TL'de meydana gelecek bir değer kaybında, söz konusu sektörün Türkiye ihracat miktarının artırılmasında önemli bir etkiye sahip olacağına işaret etmektedir.

Özellikle 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle finansal açıdan da dışa açık hale gelen Türkiye ekonomisinde dış ticaret

açığının iktisadi istikrarsızlık unsuru olmaması için ihracata ve ithalata yönelik olarak önem arz eden hususlar ise şöyle özetlenebilir:

Türkiye ekonomisinin mevcut yapısı dikkate alındığında; dış ticarete istikrarlı bir yapının tesisinde öncelikli hedefin “üretim-ithalat arasındaki karşılıklı bağımlılığın azaltılması” olması gerektiği düşünülmektedir. Bunun sağlanabilmesi ise, ara ve yatırım malı ithalatını ikame edecek yeni kapasitelerin yaratılmasıyla mümkün olabilir. Ara ve yatırım malları üretiminin teknoloji ve dolayısıyla sermaye yoğun yatırımlar gerektirmesi nedeniyle, kurulacak kapasitelerin ithal ürünlerle rekabet edecek düzeye gelene kadar korunması, yoğun bir teşvik mekanizmasıyla sağlanabilir. Ayrıca ithalatın fiyat esnekliğinin düşük olması söz konusu hedefler çerçevesinde aşırı değerli TL politikası uygulamanın çok da etkin bir yöntem olmayacağına işaret etmektedir.

Dış ticarete istikrarlı bir yapının tesisinde önem taşıyan bir diğer boyut ise, özellikle kısa dönemde ithalat-üretim ilişkisi ve ithalat hacmi veri kabul edilerek ihracat artışının sağlanmasıdır. Son yıllarda Türkiye’de tüketim yönlü büyüme süreçlerinin yaşanması tüketim malları ithalatını artırmasının yanısıra yurtiçi piyasanın alternatifi olarak tanımlanabilecek ihracatın da artırılmamasının temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de ithalatta sağlanan ara ve yatırım mallarında kapasite artışı döviz giderlerini azaltıcı bir adım olarak kalabilir. Ancak istikrarlı ve sürdürülebilir büyüme sürecinin yanısıra kalkınma ve sanayileşme çerçevesinde yüksek bir refah seviyesine ulaşmak amacıyla ülkenin döviz gelirlerinin artırılması büyük önem taşımaktadır. Bu noktadan hareketle; ithalata bağımlılığın azaltılması olarak belirlenen hedefin, üretimin ihracata kanalize edilmesiyle de desteklenmelidir. İhracatın artırılması amacı doğrultusunda uygulanacak kur politikasının ihracat üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceği ancak, OECD ülkelerinde yaşanan büyüme hızlarındaki gelişimin dolayısıyla dünya konjonktüründeki değişmelerin ihracat üzerinde daha belirleyici olacağı görülmektedir.

Dolayısıyla; dış ticarete ilişkin bizim uzun dönemli politika önermelerimiz öncelikle yatırım teşvikleriyle başlamaktadır. İthalat kompozisyonunda ara ve yatırım malı ağırlıklı ithalat yapılan sektörlerin belirlenmesi ve yatırım teşviklerinin seçilmiş bu öncü sektörlerde yoğunlaşması, uygulanacak politikaların başarısı açısından kritik önem taşımaktadır. Ara ve yatırım malları üretimine yönelik olarak artırılacak kapasiteler doğrultusunda öncelikle ithalat kompozisyonunda bir dönüşüm yaşanması ve ithalatın Türkiye ekonomisindeki ağırlığının ortadan kaldırılmasıyla bir anlamda döviz giderlerinin azaltılabileceği öngörülmektedir. Bu dönüşümle birlikte üretimin parasal desteklerden ziyade diğer teşvik araçlarıyla ihracata yönlendirilmesi ve böylece geçici olmayan, konusunda uzman ihracatçılarla ülkenin döviz gelirlerinin artırılabilmesi düşünülmektedir. Aynı zamanda ihracatın talep cephesinde meydana gelecek değişimlere karşı olan duyarlılığının azaltılması amacı doğrultusunda ihracatta gerek fiyat gerekse kalite açısından rekabet gücünü artıracak geniş kapsamlı bir dış ticareti yapılandırma programı önerilmektedir.

Kısa dönemde ise; Türkiye'nin ithalata bağımlı üretim yapısı dikkate alındığında; "Türkiye'de istikrarlı bir büyüme sürecinin ancak, ithalatın sorunsuz bir şekilde sürdürülebilmesiyle mümkün hale gelebileceği, ithalatın sürdürülebilmesinin ise büyük ölçüde ülkenin döviz gelirlerine bağlı olduğu ve döviz gelirlerini artırmanın en sağlıklı yolunun ihracat artışı ile sağlanacağı"ndan hareketle ihracata ilişkin olarak gerek mevcut ihracat kapasitelerinin yenilenmesi gerekse yeni kapasitelerin kurulmasına ilişkin tedbirlerin alınmasının, mevcut kapasite kullanım oranları çerçevesinde zorunluluk arz ettiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ABUŞOĞLU, Ö.**
(1990) *Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkisi 1980-1988 Dönemi*, Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yayını, No: Genel 154,
- AKINCI, A., DEMİR, A.**
(1993) *Satın Alma Gücü Paritesi ve Döviz Kurları-Bir "Co-integration" Sınaması*, Ankara: TKB Araştırma ve Planlama Müdürlüğü Yayını
- AYANOĞLU, K.**
(1994) *Türkiye İhracat Performansının Ekonomik Büyüme ve Üretkenliğe Etkisi*, Uzmanlık Tezi, Yayın No: 2344, DPT
- BERKSOY, T., BORATAV, K. (Genel Editörler)**
(1993) *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar, İktisat Politikası Seçenekleri 2*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 119-162
- BORATAV, K.**
(1995) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 5.Basım, 37-54
- BOX, G.E.P., JENKINS, G.M.**
(1970) *Time Series Analysis: Forecasting and Control*, Holden Day, California
- BURHAN, V., MUSTAFAOĞLU, Z.**
(1998) *"Asya Krizinin Türkiye İhracatı Üzerine Muhtemel Etkileri"*, Ankara, YPKDGM, DPT
- ÇELEBİ, İ.**
(1991) *Dışa Açık Büyüme ve Türkiye*, İstanbul: E Yayınları, 72-94
- EKİNCİ, N.K.**
(1998) *"Türkiye'de 1980 Sonrası Kriz Dinamikleri ve İntibak Mekanizmaları"*, Toplum ve Bilim, No: 77, 12-25
- EŞİYOK, B.A.**
(2001) *Türkiye Ekonomisinde Yeniden Yapılanma Sürecinde İhracat ve Rekabet Gücündeki Gelişmeler*, Ankara: TKB Araştırma Müdürlüğü Yayını

- ERGÜN, E.**
(1991) *Mal ve Ülke Çeşitliliği Açısından İhracattaki Yapısal Değişim*, Uzmanlık Tezi, Yayın No: 2282, DPT
- GRANGER, C.W.J.**
(1969) *"Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods"*, Econometrica, Vol.36
- GUJARATI, D.N.**
(1999) *Temel Ekonometri*, Çev. Ümit ŞENESEN, Gülay G. ŞENESEN, İstanbul: Literatür Yayıncılık
- Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı**
(1994) *"1938-1988 Döneminde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Dış Ticaretin Konumu Semineri"*, Ankara: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayını
- Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı**
(1994) *"1980-1990 Döneminde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Dış Ticaretin Konumu Semineri"*, Ankara: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayını
- HOROZ, F.Ş.**
(1993) *"İhracat Büyümesi Ekonomik Kalkınma İlişkisi, Türkiye İçin Ampirik Bir Çalışma (1960-1987)"*, Yayın No: 1993/336, Ankara: Maliye Bakanlığı Yayını
- İŞİĞİÇOK, E.**
(1994) *Zaman Serilerinde Nedensellik Çözümlemesi*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 87-95
- KADILAR, C.**
(2000) *Uygulamalı Çok Değişkenli Zaman Serileri Analizi*, Ankara: Hacattepe Ü., Fen Fak., İstatistik Bölümü Yayını
- KARLUK, R.**
(1998) *Uluslararası Ekonomi*, İstanbul: Beta Yayınları, 5.Basım, VII.Bölüm
- KASAP, R., SARAÇOĞLU, B.**
(1998) *"Dış Ticaret Verileri İçin Alternatif Yöntemlere Dayanarak Kestirimler Elde Edilmesi"*, Ekonomik Yaklaşım, Sayı :29, 12-27
- KAZGAN, G.**
(1988) *Dışa Açık Büyüme*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2.Basım, VIII.Bölüm

- KAZGAN, G.**
(1999) *İktisadi Düşünce*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 9.Basım
- KEPENEK, Y., YENTÜRK, N.**
(2000) *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Remzi Kitabevi, 11.Basım, 196-208
- KILIÇKAPLAN, S.**
(1998) *İstatistiğe Giriş I*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 5. Basım
- KOTAN, Z., SAYGILI, M.**
(1999) "Estimating An Import Function For Turkey", Discussion Paper No: 9909, TCMB
- KIPICI, A., KESRİYELİ, M.**
(1997) "Reel Döviz Kuru Tanımları ve Hesaplama Yöntemleri", *İşletme ve Finans*, Yıl: 12, Sayı: 131, 35-48
- KÖSE, A.H., YELDAN, E.**
(1998) "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997", *Toplum ve Bilim*, Sayı:77, 24-38
- KÖSE, N., SARAÇOĞLU, B.**
(1999) "Vektör Otoregresyon Yaklaşımı ile Enflasyonla Mücadelede Politika Seçimi: Türkiye Örneği, 1980-1996", *İşletme ve Finans*, Yıl:14, Sayı:159, 13-27
- KÜÇÜKKİREMİTÇİ, O.**
(2000) *Öngörü Modelleri ve Şirketlerin Satış ve Kâr Tahminleri (Çimento Sektörü Üzerine Bir Örnek Uygulama)*, Gazi Ü., Sos.Bil.Ens., Y.Lisans Tezi
- LUTKEPOHL, H.**
(1985) "Comparison of Criteria for Estimating the Order of a Vector Autoregressive Process", *Journal of Time Series Analysis*, Vol. 6
- ÖZATAY, F.**
(1995) "1994 Krizinden Alınacak Dersler: Kamu İç Borç Yönetiminde Yapılan Yanlışlıklar ve Güven Bunalımı", *İşletme ve Finans*, Yıl:10, Sayı:109, 7-22
- ÖZBAY, P.**
(1999) "The Effect of Exchange Rate Uncertainty on Exports: A Case Study For Turkey", Araştırma Müdürlüğü TartışmaTebliğ, Ankara: TCMB

- ÖZSELÇUK, E.**
(1989) *Türkiye İhracatının Yapısı, Uzmanlık Tezi, Ankara DPT*
- PARASIZ, İ., YILDIRIM, K.**
(1994) *Uluslararası Finansman, Bursa: Ezgi Kitabevi, II.Bölüm*
- PEKKAYA, S.**
(1998) *Türk Mali Sistemi İçinde Bankacılık Sektörünün Gelişimi ve Uygulanan İktisat Politikaları Işığında Finansal Yapısının Analizi, Gazi Ü., Sos.Bil.Ens., Y.Lisans Tezi*
- SARAÇOĞLU, B.**
(1997) *"İhracat Önderliğinde Büyüme Politikası ve Türkiye'nin İhracatında Beklenen Yapısal Değişiklikler", İşletme ve Finans, Yıl:12, Sayı:137, 32-51*
- SENHADJI, A.**
(1998) *"Time Series Estimation of Structural Import Demand Equations : A Cross-Country Analysis", IMF Staff Papers, Vol.45, No.2*
- SENHADJI, A., MONTENEGRO, C.**
(1999) *"Time Series Analysis of Export Demand Equations : A Cross-Country Analysis", IMF Staff Papers, Vol.46, No.3*
- SEYİDOĞLU, H.**
(1996) *Uluslararası İktisat, İstanbul: Güzem Yayınları No:11*
- ŞAHİNBEYOĞLU, G., ULAŞAN, B.**
(1999) *"An Empirical Examination of the Structural Stability of Export Function: the Case of Turkey", TCMB Araştırma Müdürlüğü Tartışma Tebliği No: 9907, TCMB*
- ŞAHİNKAYA, S.**
(1999) *Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma-Yatırım Bankaları, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No:23, IV.Bölüm*
- TOGAN, S.**
(1991) *1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu, Türk Eximbank Araştırma Dizisi:I, Ankara: Türk Eximbank, II. Bölüm*
- TOSUNER, A.**
(2001) *Güneydoğu Asya Krizi, Finansal Krizler, Kırılganlık ve Öncü Göstergeler, Hacattepe Ü., Sos.Bil.Ens., Y.Lisans Tezi*

- TÜRKKAN, E.**
(1998) "1980 Sonrasında Türkiye'de Sanayileşme", Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara: Turhan Kitabevi, 111-147
- UYGUR, E.**
(2001) "Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri", Ankara Ü., Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, No:16
- YELDAN, E.**
(1996) "Türkiye Ekonomisinde Krizin Oluşumu, 1990-1993: Bir Genel Denge Analizi", ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt:23, Sayı:3, 15-29
- YELDAN, E.**
(2001) *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2.Basım, I-II.Bölüm
- YENTÜRK, N.**
(2001) "Türkiye Ekonomisinin Son 20 Yılı:Yangın Söndü, Arsayı Kurtardık", İTÜ, [www.bagimsizsosyalbilimciler.org]
- YİĞİDİM, A., KÖSE, N.**
(1997) "İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği (1980-1996)", Ekonomik Yaklaşım, No:26, Cilt:8, 71-85
- YILMAZ, Ş.E.**
(1992) *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*, Ankara: Gazi Ü. Yayın No: 178, Bölüm VII
- (2000) *Makroekonomik Gelişmeler*, Kalkınma Menkul Değerler Aylık Bülten, Haziran (2000:6)
- (2001) *Makroekonomik Gelişmeler*, Kalkınma Menkul Değerler Aylık Bülten, Şubat, Mayıs (2001:2, 2001:5)
- (1994) OECD Quarterly National Accounts, Volume 1994/4
- (1998) OECD Quarterly National Accounts, Volume 1998/4
- (2002) OECD Quarterly National Accounts, Volume 2002/1

İnternet Adresleri :

www.die.gov.tr (Dış Ticaret Verileri ve Makroekonomik Veriler)
www.dpt.gov.tr (Dış Ticaret Verileri ve Makroekonomik Veriler)
www.tcmb.gov.tr (Makroekonomik Veriler)

EK -1-

SABİT SERMAYE YATIRIMLARININ SEKTÖREL DAĞILIMI (%) (ÖZEL)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Tarım	7.4	10.8	11.2	11.4	10.1	7.7	5.7	5.6	4.3	3.0
Madencilik	0.5	0.6	0.6	1.1	1.1	1.2	1.1	1.3	1.2	1.2
İmalat	30.0	34.1	33.6	32.9	32.9	31.9	31.8	25.2	21.4	19.9
Enerji	0.4	0.5	0.5	0.5	0.5	0.4	0.8	0.6	0.9	1.2
Ulaştırma	9.7	15.3	16.2	16.9	17.2	17.0	13.8	11.8	9.1	8.8
Turizm	0.6	0.7	0.7	0.6	1.1	1.8	2.5	3.1	4.0	5.3
Konut	44.7	30.1	29.5	29.2	30.0	32.3	37.0	45.7	53.3	54.2
Eğitim	0.2	0.3	0.3	0.3	0.3	0.5	0.6	0.6	0.5	0.7
Sağlık	0.2	0.2	0.2	0.2	0.2	0.5	0.6	0.6	0.5	0.7
Diğer	6.3	7.4	7.2	7.0	6.7	6.7	6.1	5.4	4.8	4.9
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : DİE

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Tarım	3.6	3.1	3.3	2.6	4.1	4.7	4.7	4.3	4.8	2.8	2.5
Madencilik	1.1	1.0	0.9	1.2	1.1	1.1	1.1	1.1	1.4	1.6	1.1
İmalat	26.2	24.3	23.6	23.8	26.2	26.3	26.1	22.9	23.1	23.1	22.6
Enerji	0.8	0.6	0.5	0.6	0.5	1.8	1.8	4.0	3.3	2.7	2.7
Ulaştırma	10.7	14.7	18.8	11.5	16.4	17.5	17.4	21.6	20.4	19.3	23.6
Turizm	5.0	3.5	2.4	2.3	2.4	2.3	2.3	2.5	3.7	5.3	5.4
Konut	46.5	46.3	44.7	51.8	43.2	39.3	39.8	35.8	34.8	35.6	31.3
Eğitim	0.7	0.8	0.8	0.8	0.7	1.1	1.1	1.1	0.9	1.7	2.2
Sağlık	0.9	1.4	1.3	1.5	1.2	1.8	1.8	2.9	3.6	3.2	4.1
Diğer	4.4	4.4	3.7	4.0	4.1	4.0	4.0	3.8	4.1	4.7	4.4
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : DİE

EK -2-

SABİT SERMAYE YATIRIMLARININ SEKTÖREL DAĞILIMI (%) (KAMU)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Tarım	7.9	10.2	10.3	9.8	9.6	7.0	6.8	8.7	9.1	10.3
Madencilik	7.6	9.7	8.6	8.8	9.1	9.8	6.7	4.1	4.5	3.2
İmalat	26.3	21.9	18.9	15.8	14.0	12.6	9.8	6.5	5.9	4.5
Enerji	21.3	22.1	24.7	25.4	24.0	22.0	24.3	22.9	26.9	29.8
Ulaştırma	20.8	19.7	21.3	23.5	25.0	28.0	29.3	33.9	29.7	30.1
Turizm	0.5	0.5	0.5	0.6	0.9	0.9	1.8	1.7	1.5	1.1
Konut	2.4	2.4	1.4	1.8	2.6	2.6	2.0	1.6	1.8	1.8
Eğitim	4.1	4.2	4.5	4.5	3.7	4.2	3.7	4.8	5.6	6.2
Sağlık	1.8	2.0	2.0	1.6	1.5	1.2	1.2	1.5	1.8	2.1
Diğer	7.2	7.2	7.9	8.1	9.6	11.6	14.2	14.3	13.2	10.8
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : DİE

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Tarım	9.6	11.1	8.9	9.6	10.2	12.0	10.2	10.8	7.8	8.3	8.2
Madencilik	3.4	3.5	3.4	2.5	2.6	2.1	1.5	1.6	1.5	1.6	1.4
İmalat	4.5	5.0	5.4	3.2	3.1	5.7	4.1	2.5	2.7	2.7	3.7
Enerji	21.7	16.8	14.5	12.0	11.6	12.3	12.9	12.4	16.9	14.9	16.1
Ulaştırma	34.0	36.6	36.5	42.6	38.4	31.7	34.7	34.8	34.4	36.2	35.2
Turizm	1.2	1.5	1.6	1.7	1.9	2.2	1.3	0.6	0.5	0.4	0.4
Konut	4.0	2.2	2.6	1.2	1.7	1.7	1.7	1.2	1.1	1.3	0.7
Eğitim	6.9	7.1	8.4	9.2	7.4	7.7	9.2	12.4	10.4	11.7	11.6
Sağlık	2.8	2.6	3.2	3.8	4.8	4.7	4.1	4.8	4.5	3.6	3.9
Diğer	11.9	13.6	15.4	14.3	18.4	20.0	20.2	18.9	20.2	19.3	18.7
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : DİE

EK -3-

İTHALATIN 1979-2000 DÖNEMİNDE SITC'YE GÖRE DAĞILIMI (%)

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Toplam
1979	0.3	0.0	4.3	34.8	1.4	18.8	9.8	29.4	1.1	0.1	100.0
1980	1.9	0.0	3.8	49.4	1.5	15.4	8.9	18.0	1.0	0.0	100.0
1981	1.5	0.0	5.0	43.9	1.2	14.8	10.1	22.2	1.3	0.0	100.0
1982	1.4	0.0	4.3	43.6	1.2	11.5	10.0	26.4	1.6	0.0	100.0
1983	0.7	0.0	5.3	40.6	1.0	13.9	10.8	25.9	1.8	0.0	100.0
1984	3.2	0.3	5.2	35.3	2.2	14.4	11.8	25.7	1.9	0.0	100.0
1985	2.6	0.5	5.4	33.4	1.9	13.0	13.5	27.4	2.3	0.0	100.0
1986	2.4	1.1	7.3	19.7	1.3	14.3	14.1	36.8	3.0	0.1	100.0
1987	2.6	1.3	9.1	22.4	1.0	15.2	16.8	28.6	3.0	0.0	100.0
1988	1.3	1.3	9.2	21.3	1.6	15.5	17.3	29.5	3.1	0.0	100.0
1989	4.4	1.4	10.2	20.6	1.9	14.8	17.6	26.0	3.1	0.0	100.0
1990	5.3	1.5	7.6	20.7	1.3	12.8	15.0	31.6	4.2	0.0	100.0
1991	2.2	1.8	7.7	17.8	1.9	13.7	15.5	34.1	5.3	0.0	100.0
1992	2.6	1.4	8.2	16.4	1.6	13.6	15.6	35.2	5.2	0.0	100.0
1993	2.9	1.1	8.5	13.5	1.4	12.1	16.9	38.2	5.5	0.0	100.0
1994	2.0	0.7	9.8	16.4	2.0	13.8	17.3	32.9	5.1	0.0	100.0
1995	4.1	0.5	9.9	12.9	1.8	15.0	18.7	32.2	4.9	0.0	100.0
1996	4.1	0.7	8.3	13.6	1.2	13.2	17.0	36.3	5.7	0.0	100.0
1997	2.9	0.8	8.1	12.5	1.2	13.3	16.8	38.4	6.0	0.0	100.0
1998	2.5	0.7	7.6	9.8	1.1	14.3	17.4	39.7	6.8	0.0	100.0
1999	2.6	0.8	6.2	13.2	1.1	15.5	16.1	37.8	6.8	0.0	100.0
2000	2.1	0.7	6.1	17.5	0.7	13.6	15.5	37.6	6.2	0.0	100.0

İHRACATIN 1979-2000 DÖNEMİNDE SITC'YE GÖRE DAĞILIMI (%)

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Toplam
1979	42.9	8.0	19.3	0.1	1.8	1.1	20.3	1.9	4.7	0.0	100.0
1980	42.5	8.2	20.7	2.0	0.2	1.6	16.9	2.8	5.0	0.0	100.0
1981	35.6	8.5	14.7	2.4	1.7	1.9	22.8	4.5	8.0	0.0	100.0
1982	32.2	6.1	11.3	6.0	0.7	2.9	27.2	5.3	8.2	0.0	100.0
1983	31.9	4.2	10.1	4.1	1.6	2.6	27.8	5.3	12.4	0.0	100.0
1984	26.9	3.1	8.7	5.8	0.6	2.7	27.7	5.1	19.1	0.3	100.0
1985	20.0	4.2	7.8	4.7	0.9	3.8	32.9	8.1	17.4	0.2	100.0
1986	25.0	3.7	8.1	2.5	1.1	5.5	29.6	5.6	18.8	0.2	100.0
1987	21.2	3.2	5.1	2.3	0.8	6.6	26.2	10.7	23.7	0.2	100.0
1988	21.3	2.4	6.7	2.9	0.7	8.1	30.0	6.4	21.4	0.0	100.0
1989	17.3	4.2	7.2	2.2	1.3	8.1	29.1	5.1	25.4	0.0	100.0
1990	17.8	3.5	5.8	2.3	1.1	5.8	29.6	6.6	27.6	0.0	100.0
1991	20.1	4.4	5.0	2.1	1.5	4.4	27.3	7.5	27.8	0.0	100.0
1992	18.8	2.4	3.4	1.6	1.5	4.3	28.1	8.8	31.1	0.0	100.0
1993	18.2	3.0	3.6	1.2	1.2	4.0	29.1	8.4	31.3	0.0	100.0
1994	18.2	2.6	3.3	1.3	1.0	4.0	31.3	9.5	28.7	0.0	100.0
1995	15.8	2.2	3.6	1.3	1.5	4.1	28.8	11.1	31.5	0.0	100.0
1996	15.3	3.2	3.6	1.2	1.0	4.3	28.2	13.0	30.2	0.0	100.0
1997	15.5	2.9	3.2	0.7	1.0	4.5	29.7	12.8	29.7	0.0	100.0
1998	14.0	2.4	3.0	1.0	0.9	4.3	28.8	15.2	30.5	0.0	100.0
1999	12.0	2.3	3.1	1.3	1.0	4.2	28.5	18.9	28.7	0.0	100.0
2000	10.4	1.9	2.8	1.2	0.4	4.5	28.6	20.7	28.5	0.0	100.0

PODRIJE TRAJALJIVOSTI 1992-2000 DOKUMENTIRANO (KURIRIRANJE) (KODIRANJE) (KODIRANJE) (KODIRANJE)

	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	2035	2036	2037	2038	2039	2040	2041	2042	2043	2044	2045	2046	2047	2048	2049	2050	2051	2052	2053	2054	2055	2056	2057	2058	2059	2060	2061	2062	2063	2064	2065	2066	2067	2068	2069	2070	2071	2072	2073	2074	2075	2076	2077	2078	2079	2080	2081	2082	2083	2084	2085	2086	2087	2088	2089	2090	2091	2092	2093	2094	2095	2096	2097	2098	2099	2100	2101	2102	2103	2104	2105	2106	2107	2108	2109	2110	2111	2112	2113	2114	2115	2116	2117	2118	2119	2120	2121	2122	2123	2124	2125	2126	2127	2128	2129	2130	2131	2132	2133	2134	2135	2136	2137	2138	2139	2140	2141	2142	2143	2144	2145	2146	2147	2148	2149	2150	2151	2152	2153	2154	2155	2156	2157	2158	2159	2160	2161	2162	2163	2164	2165	2166	2167	2168	2169	2170	2171	2172	2173	2174	2175	2176	2177	2178	2179	2180	2181	2182	2183	2184	2185	2186	2187	2188	2189	2190	2191	2192	2193	2194	2195	2196	2197	2198	2199	2200	2201	2202	2203	2204	2205	2206	2207	2208	2209	2210	2211	2212	2213	2214	2215	2216	2217	2218	2219	2220	2221	2222	2223	2224	2225	2226	2227	2228	2229	2230	2231	2232	2233	2234	2235	2236	2237	2238	2239	2240	2241	2242	2243	2244	2245	2246	2247	2248	2249	2250	2251	2252	2253	2254	2255	2256	2257	2258	2259	2260	2261	2262	2263	2264	2265	2266	2267	2268	2269	2270	2271	2272	2273	2274	2275	2276	2277	2278	2279	2280	2281	2282	2283	2284	2285	2286	2287	2288	2289	2290	2291	2292	2293	2294	2295	2296	2297	2298	2299	2300	2301	2302	2303	2304	2305	2306	2307	2308	2309	2310	2311	2312	2313	2314	2315	2316	2317	2318	2319	2320	2321	2322	2323	2324	2325	2326	2327	2328	2329	2330	2331	2332	2333	2334	2335	2336	2337	2338	2339	2340	2341	2342	2343	2344	2345	2346	2347	2348	2349	2350	2351	2352	2353	2354	2355	2356	2357	2358	2359	2360	2361	2362	2363	2364	2365	2366	2367	2368	2369	2370	2371	2372	2373	2374	2375	2376	2377	2378	2379	2380	2381	2382	2383	2384	2385	2386	2387	2388	2389	2390	2391	2392	2393	2394	2395	2396	2397	2398	2399	2400	2401	2402	2403	2404	2405	2406	2407	2408	2409	2410	2411	2412	2413	2414	2415	2416	2417	2418	2419	2420	2421	2422	2423	2424	2425	2426	2427	2428	2429	2430	2431	2432	2433	2434	2435	2436	2437	2438	2439	2440	2441	2442	2443	2444	2445	2446	2447	2448	2449	2450	2451	2452	2453	2454	2455	2456	2457	2458	2459	2460	2461	2462	2463	2464	2465	2466	2467	2468	2469	2470	2471	2472	2473	2474	2475	2476	2477	2478	2479	2480	2481	2482	2483	2484	2485	2486	2487	2488	2489	2490	2491	2492	2493	2494	2495	2496	2497	2498	2499	2500	2501	2502	2503	2504	2505	2506	2507	2508	2509	2510	2511	2512	2513	2514	2515	2516	2517	2518	2519	2520	2521	2522	2523	2524	2525	2526	2527	2528	2529	2530	2531	2532	2533	2534	2535	2536	2537	2538	2539	2540	2541	2542	2543	2544	2545	2546	2547	2548	2549	2550	2551	2552	2553	2554	2555	2556	2557	2558	2559	2560	2561	2562	2563	2564	2565	2566	2567	2568	2569	2570	2571	2572	2573	2574	2575	2576	2577	2578	2579	2580	2581	2582	2583	2584	2585	2586	2587	2588	2589	2590	2591	2592	2593	2594	2595	2596	2597	2598	2599	2600	2601	2602	2603	2604	2605	2606	2607	2608	2609	2610	2611	2612	2613	2614	2615	2616	2617	2618	2619	2620	2621	2622	2623	2624	2625	2626	2627	2628	2629	2630	2631	2632	2633	2634	2635	2636	2637	2638	2639	2640	2641	2642	2643	2644	2645	2646	2647	2648	2649	2650	2651	2652	2653	2654	2655	2656	2657	2658	2659	2660	2661	2662	2663	2664	2665	2666	2667	2668	2669	2670	2671	2672	2673	2674	2675	2676	2677	2678	2679	2680	2681	2682	2683	2684	2685	2686	2687	2688	2689	2690	2691	2692	2693	2694	2695	2696	2697	2698	2699	2700	2701	2702	2703	2704	2705	2706	2707	2708	2709	2710	2711	2712	2713	2714	2715	2716	2717	2718	2719	2720	2721	2722	2723	2724	2725	2726	2727	2728	2729	2730	2731	2732	2733	2734	2735	2736	2737	2738	2739	2740	2741	2742	2743	2744	2745	2746	2747	2748	2749	2750	2751	2752	2753	2754	2755	2756	2757	2758	2759	2760	2761	2762	2763	2764	2765	2766	2767	2768	2769	2770	2771	2772	2773	2774	2775	2776	2777	2778	2779	2780	2781	2782	2783	2784	2785	2786	2787	2788	2789	2790	2791	2792	2793	2794	2795	2796	2797	2798	2799	2800	2801	2802	2803	2804	2805	2806	2807	2808	2809	2810	2811	2812	2813	2814	2815	2816	2817	2818	2819	2820	2821	2822	2823	2824	2825	2826	2827	2828	2829	2830	2831	2832	2833	2834	2835	2836	2837	2838	2839	2840	2841	2842	2843	2844	2845	2846	2847	2848	2849	2850	2851	2852	2853	2854	2855	2856	2857	2858	2859	2860	2861	2862	2863	2864	2865	2866	2867	2868	2869	2870	2871	2872	2873	2874	2875	2876	2877	2878	2879	2880	2881	2882	2883	2884	2885	2886	2887	2888	2889	2890	2891	2892	2893	2894	2895	2896	2897	2898	2899	2900	2901	2902	2903	2904	2905	2906	2907	2908	2909	2910	2911	2912	2913	2914	2915	2916	2917	2918	2919	2920	2921	2922	2923	2924	2925	2926	2927	2928	2929	2930	2931	2932	2933	2934	2935	2936	2937	2938	2939	2940	2941	2942	2943	2944	2945	2946	2947	2948	2949	2950	2951	2952	2953	2954	2955	2956	2957	2958	2959	2960	2961	2962	2963	2964	2965	2966	2967	2968	2969	2970	2971	2972	2973	2974	2975	2976	2977	2978	2979	2980	2981	2982	2983	2984	2985	2986	2987	2988	2989	2990	2991	2992	2993	2994	2995	2996	2997	2998	2999	3000
--	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

EK-5-

Tarım Sektörü İthalatı Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LM1SA Dönem: 1982:4 2000:4				
Değişkenler	Katsayı	St. Sapma	t-ist.	Olasılık
C	-34.33128	2.623375	-13.08669	0.0000
LTGDPSA	3.592227	0.277576	12.94141	0.0000
LKURSA	0.646832	0.546997	1.182515	0.2410
R ²	0.782175	Akaike Kriteri		1.364518
Düzeltilmiş R ²	0.775951	Schwarz Kriteri		1.458646
Log Olabilirlik	-46.80490	F-ist.		125.6792
Durbin-Watson ist.	0.941390	Olasılık (F-ist.)		0.000000

Tarım Sektörü İthalatına İlişkin Eş Bütünleşme Analizi

	ADF Test İst.	ADF τ -İst.		
		%1	%5	%10
RES _{LM1SA}	-4,731	-2,595	-1,944	-1,618

İşlenmiş Tarımsal Ürünler İthalatı Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LM31SA Dönem: 1982:4 2000:4				
Değişkenler	Katsayı	St. Sapma	t-ist.	Olasılık
C	-2.508997	1.047449	-2.395340	0.0193
LTGDPSA	0.681424	0.110829	6.148403	0.0000
LKURSA	0.100399	0.218402	0.459700	0.6472
R ²	0.443176	Akaike Kriteri		-0.471690
Düzeltilmiş R ²	0.427267	Schwarz Kriteri		-0.377562
Log Olabilirlik	20.21669	F-ist.		27.85649
Durbin-Watson ist.	1.502198	Olasılık (F-ist.)		0.000000

İşlenmiş Tarımsal Ürünler İthalatına İlişkin Eş Bütünleşme Analizi

	ADF Test İst.	ADF τ -İst.		
		%1	%5	%10
RES _{LM31SA}	-6,538	-2,595	-1,944	-1,618

EK-6-

Tarım Sektörü İthalatı Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LM1SA				
Dönem: 1982:4 2000:4				
Değişkenler	Katsayı	St. Sapma	t-ist.	Olasılık
C	-32.99419	2.373816	-13.89922	0.0000
LTGDPSA	3.761327	0.238573	15.76596	0.0000
R ²	0.777823	Akaike Kriteri		1.356900
Düzeltilmiş R ²	0.774694	Schwarz Kriteri		1.419652
Log Olabilirlik	-47.52684	F-ist.		248.5655
Durbin-Watson ist.	0.956403	Olasılık (F-ist.)		0.000000

Tarım Sektörü İthalatına İlişkin Eş Bütünleşme Analizi

	ADF Test İst.	ADF τ -İst.		
		%1	%5	%10
RES _{LM1SA}	-4,767	-2,595	-1,944	-1,618

İşlenmiş Tarımsal Ürünler İthalatı Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: LM31SA				
Dönem: 1982:4 2000:4				
Değişkenler	Katsayı	St. Sapma	t-ist.	Olasılık
C	-2.301456	0.939895	-2.448633	0.0168
LTGDPSA	0.707671	0.094461	7.491669	0.0000
R ²	0.441495	Akaike Kriteri		-0.496073
Düzeltilmiş R ²	0.433629	Schwarz Kriteri		-0.433321
Log Olabilirlik	20.10667	F-ist.		56.12511
Durbin-Watson ist.	1.506069	Olasılık (F-ist.)		0.000000

İşlenmiş Tarımsal Ürünler İthalatına İlişkin Eş Bütünleşme Analizi

	ADF Test İst.	ADF τ -İst.		
		%1	%5	%10
RES _{LM31SA}	-6,55	-2,595	-1,944	-1,618

EK -7-
REGRESYON ANALİZİ SONUÇLARI

	GELİR ESNEKLİĞİ	FİYAT ESNEKLİĞİ
İTHALAT	1,89	0,36
İHRACAT	3,69	0,6

İthalat Alt Sektörler	GELİR ESNEKLİĞİ	FİYAT ESNEKLİĞİ
Tarım Sektörü	3,59	---
Sanayi Sektörü	1,74	0,44
İşlenmiş Tarımsal Ürünler	0,68	---
Sanayi Ürünleri	1,81	0,45
İhracat Alt Sektörler	GELİR ESNEKLİĞİ	FİYAT ESNEKLİĞİ
Tarım Sektörü	0,25	0,53
Sanayi Sektörü	4,72	0,8
İşlenmiş Tarımsal Ürünler	0,75	0,39
Sanayi Ürünleri	5,28	0,92

ÖZET

Türkiye ekonomisinde dönüm noktası olarak tanımlanabilecek 24 Ocak 1980 Kararları çerçevesinde uygulanan politikaların en temel özelliğinin bu yıla kadar uygulanmakta olan ithal ikameci büyüme stratejisinin ihracata dayalı büyüme stratejisine dönüştürülmesi olduğu söylenebilir. İhracata dayalı büyüme stratejisi doğrultusunda dış ticaretin serbestleştirilmesiyle birlikte 1980 yılından günümüze kadar dış ticaret hacminde yüksek oranda artış yaşanmıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisinin istikrarsız yapısı gözönüne alındığında milli hasıla içerisinde yüksek bir paya sahip olan dış ticaretin ekonomi üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi daha fazla önem kazanmaktadır.

Çalışmada iktisadi analiz ile elde edilen bulguların ekonometrik analiz ile doğrulanması sonucunda, Türkiye dış ticaretinin yapılandırılması ve yönlendirilmesine ilişkin önerilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Günümüzde dış ticaretin dış ticaret teorileriyle açıklanamayacak kadar karmaşık bir yapıya sahip olması nedeniyle Türkiye dış ticareti, Türkiye ekonomisinin kendi iç dinamikleri çerçevesinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Türkiye dış ticaretinin gelişim süreci, Türkiye ekonomisinde yaşanan yapısal dönüşümler çerçevesinde 1980 öncesi dönem, 1980-1989 dönemi ve 1989 sonrası dönem olmak üzere üç ana dönemde incelenmiştir.

Türkiye ekonomisinde genel olarak, iktisadi büyümenin üretim ile üretimin ise ithalat ile sürdürülebilir olduğu saptanmıştır. Ancak gerek ihracatın yeterince artırılamaması gerekse iç tasarrufların yetersizliği, ithalatın finansmanını önemli bir sorun haline getirmiştir. Buna bağlı olarak Türkiye ekonomisinin son yirmi yıllık gelişimindeki temel belirleyicinin, ithalatın dolayısıyla iktisadi büyümenin finansmanı sorunu olduğunu söylemek mümkündür.

Makroekonomik gelişmeler çerçevesinde yapılan değerlendirmeler sonrasında ithalat ve ihracatın sektörel ayırmada ekonometrik analizi yapılmıştır.

Ekonometrik analizde regresyon fonksiyonları kullanılarak fiyat ve gelir esneklikleri hesaplanmış ve regresyon sonuçlarının güvenilirliği eş bütünleşme analizi ile sınanmıştır.

İthalatın analizinde; Türkiye ithalatının iktisadi büyümeye karşı yüksek bir duyarlılığa sahip olduğu, regresyon analizi sonuçlarıyla da ortaya konmuştur. İthalatın fiyat esnekliğinin düşük düzeyde olduğu da göz önüne alındığında, ekonominin iktisadi büyüme sürecine girdiği dönemlerde Türkiye ithalatında önemli bir miktarda artış gözleneceğini bu anlamda ithalatta gelir etkisinin fiyat etkisinden çok daha büyük olduğunu söylemek mümkündür.

İhracatın analizinde ise; ihracatın gelir değişimine karşı duyarlılığının fiyat değişimine karşı duyarlılığından çok daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelir esnekliğinin yüksek bir düzeyde tahmin edilmesi ise zaman içerisinde rekabet gücünden yoksun bir hale gelen Türkiye ihracat artışının ancak, talep cephesinde meydana gelecek bir artışla ya da gelir esnekliği yüksek ürünlere yönelik ihracat üretim kapasitesinin yükseltilmesiyle sağlanabileceğine işaret etmektedir.

Bu sonuçlardan hareketle ve Türkiye ekonomisinin mevcut yapısı dikkate alındığında; orta ve uzun dönemde dış ticarette istikrarlı bir yapının tesisinde öncelikli hedefin “üretim-ithalat arasındaki karşılıklı bağımlılığın azaltılması” olması gerektiği ve bunun sağlanabilmesi için, ara ve yatırım malı ithalatını ikame edecek yeni kapasitelerin yaratılmasıyla mümkün olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Kısa dönemde ise; Türkiye'nin ithalata bağımlı üretim yapısı ve ithalatın sorunsuz finansmanı için döviz gelirlerini artırmanın en sağlıklı yolunun ihracat artışı olduğu dikkate alındığında; ihracata ilişkin olarak gerek mevcut ihracat kapasitelerinin yenilenmesi gerekse yeni kapasitelerin kurulmasına ilişkin tedbirlerin alınmasının, mevcut kapasite kullanım oranları çerçevesinde zorunluluk arz ettiğini söylemek mümkündür.

ABSTRACT

24 January 1980 Decisions can be defined as a turning point of the Turkish economy. The basic characteristic of the policies applied within the framework of these decisions is the change of import substitution growth strategy by export-led growth strategy. Foreign trade liberalization in accordance with the export-led growth has led to a high increase in foreign trade volume after 1980. Especially during 1990s although the Turkish economy was in an unstable situation, foreign trade has a big share in national product, consequently analyzing the effects of the foreign trade on the whole economy is getting much more important.

The aim of this study is that to develop proposals about restructuring and redirecting Turkish foreign trade, due to the fact that the results of economic analysis have been verified by econometric analysis.

Recently, foreign trade can not be explained by foreign trade theories as it has a more complex structure than before. So the Turkish foreign trade was trying to be analyzed by its endogenous dynamics. In relation to structural transformations in the Turkish economy, the development of Turkish foreign trade has been analyzed in three subperiods; before 1980, 1980-1989 period and after 1989.

In general in the Turkish economy it is demonstrated that, economic growth was led continued by imports. On the other hand, both the insufficient increase in export and the low domestic saving rate has made the financing of import an important problem. As a result, in the last twenty years financing of import was the basic determinant of the development of Turkish economy, so the economic growth.

After the evaluation within the framework of macroeconomic development, econometric analysis has been applied in sectoral part of both import and export. By econometric analysis regression functions were estimated, price and income

elasticities were calculated and reliability of regression results were tested by cointegration analysis.

In the import analysis asserted, regression results have stated that Turkish import is very sensitive to the economic growth. If we take into consideration the low level of price elasticity of import, it can be said that Turkish import is going to be increase incredibly during the periods of high economic growth. In that sense, it can be argued that income effect is larger than the price effect in import.

In the analysis of export, the results shows that export has a far higher sensitivity to the income changes than to the price changes. If it is taken into consideration the high level of income elasticity, it can be argued that export may be increased through increasing foreign demand or creating new capacities which have high income elasticities.

In accordance with these results and taking into consideration the existing structure of Turkish economy, it can be argued that to establish a stable structure in foreign trade in the medium and long term, the interdependency of import and export should be diminished. This can be possible by creating new capacities which will led to import substitution of capital and intermediate goods.

In this context; Turkey's production structure is dependent to imports and the increased export should be the best way of foreign exchange revenue, which is essential to finance the import soundly. The existing capacity utilization ratios show that it's necessary to replace existing export capacities with new ones.